

GLASILO HRVATSKOG DRUŠTVA POLITIČKIH ZATVORENIKA (HDPZ)
ISSN 1331-4688

politički ZATVORENIK

Godina XXXVI. - siječanj ~ lipanj 2025. BROJ 302~303





politički **ZATVORENIK**

**GLASILO HRVATSKOG
DRUŠTVA POLITIČKIH
ZATVORENIKA**

PREDSJEDNIK DRUŠTVA
Mr. sc. Marko Grubišić

UREDNIČKI ODBOR GLASILA
Josip Ljubomir Brdar, Ivan Gabelica
Anđelko Mijatović, Alfred Obranić

GLAVNI UREDNIK
Tomislav Jonjić

UREDNIŠTVO I UPRAVA

10000 Zagreb
Masarykova 22/IV
tel: +385 91 229 9690,
+ 385 98 818 697
e-mail: hdpz.podružnica.zagreb@gmail.com
hdpz1990@gmail.com

PRIJELOM I TISAK

Bekavac Stjepan
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Pretplata za Hrvatsku i zemlje Europske unije: 40,00 €

Pretplata za prekomorske zemlje: 66,00 €

IBAN: HR0323900011198018008

SWIFT: HPBZHR2X

Hrvatska poštanska banka d.d.

Jurišićeva ul. 4, Zagreb

(za devizne uplate vrijedi isti IBAN)

Rukopisi se ne vraćaju,
list uređuje Urednički odbor, sva prava pridržava
Hrvatsko društvo političkih zatvorenika.

Uredništvo ne odgovara za navode
i gledišta iznesena u pojedinim priložima

Za sve informacije i kontakte u svezi sa
suradnjom i pretplatom: hdpz1990@gmail.com

ISSN 1331-4688

Cijena oglasnog prostora:

posljednja stranica u boji: 530,00 €
predposljednja stranica u boji: 460,00 € n
unutarnja crno-bijela stranica: 330,00 €
1/2 crno bijelo: 159,00 €
1/4 crno bijelo: 93,00 €

DRUGO VRIJEME, ISTA SUDBINA...

Povijesni spektakl, kakav je bio koncert Marka Perkovića Thompsona na zagrebačkom Hipodromu, neminovno izaziva osvrte s raznih strana, jer ga se promatra i kao kulturno-glazbeni, ali i kao politički događaj, događaj koji ima sve odlike „pokreta“ u ovome kriznom vremenu i dezorijentiranome hrvatskom društvu. Više od pola milijuna mahom mlađih ljudi imalo je svoje poruke, potaknute osjećajem o ugrozama koje sve jače zahvaćaju hrvatsko društvo, a te su poruke upućene svima, „gradu i svijetu“, bez granica!

Broj nazočnih na koncertu izazvao je procjene i tumačenja koja manje govore o samom koncertu, a više o onima koji su ta tumačenja davali. Tako smo čuli mnoštvo oduševljenih domoljubnih komentara, ali i mrzilačko, rigidno etiketiranje iz redova nazadničara, jugorevizionista koji su te izljeve ljubavi prema hrvatskim vrijednostima (vjera, obitelj, domovina) prepoznavali kao ispade fašista, klerofašista, ustaša – koje nedvojbeno „raskrinkavaju“ tri početne riječi pjesme „Čavoglave“ (Za Dom – spremni!). Riječi su to pjesme koja se na estradi i u redovnom repertoaru najnormalnije izvodi sve otkad je pjesma napisana i izvedena tisućama puta, a za vrijeme Domovinskog rata služila je kao budnica.

Ali ne, „oni“ tu vide 500.000 ustaša, povijesni revizionizam, koketiranje s ustaškim režimom i još koješta. Moramo se zato upitati, radi li se o paranoičnoj skupini ili o medijsko-političkim populistima koji su zauzeli politikantski, kvazipovijesni diskurs te su sami sebi svrha, a njihova demagogija smjera samo jednom cilju: očuvanju povlastica upotrebom populističkih krilatice i pozivanjem „inozemstva“ DA U Hrvatskoj „zavede red“. Tužna je, međutim, činjenica da na izborima mnogi naši sugrađani daju svoj glas upravo takvima koji manje ili više vješto prikrivaju svoje jugoslavenstvo!

Nakon što je prošlo nekoliko tjedana, očekivao sam da će postojati institucija koja će zaštititi hrvatsku mladež od ovakvih brutalnih napada i etiketiranja, no naša je mladost ostavljena na vjetrometini jugoslavenskim bezbožnicima da ju proziva i naziva svakakvim imenima. Sve me je to podsjetilo na dio optužnice odnosno na politički proces koji se 1983. vodio na zagrebačkom Okružnom sudu protiv nas sveučilištara-aca iz studentskog doma na Lašćini s „ozbiljnom optužbom“, jesmo li ili nismo pjevali „Marjane, Marjane!“ s nedopustivim spominjanjem Zrinskih i Frankopana, imena Isusova i imena Dinamova (te iz „stare revolucionarne pjesme izbacili ime maršala Tita, zvijezdu petokraku itd.“). Bilo je to drugo vrijeme, ali – gle čuda: ista sudbina!

Optužbe za otpjevanje stihove ponavljaju se 2025. u neovisnoj hrvatskoj državi, baš kao nekad, u doba jugoslavenskoga komunističkog režima! Nismo daleko dogurali...

Ovaj skup na zagrebačkom Hipodromu osobno sam doživio kao ispunjenje želja, i mogućnost koja se pružila mladima (dakako i drugima), da na najizravniji način, u jednom ugodnu ambijentu uz domoljubne Thompsonove note iskažu zahvalnost svima onima koji su im omogućili da žive u slobodnoj Hrvatskoj, kao mogućnost da kažu kako ONI ZNAJU ŠTO JE BILO I DA SU ZAHVALNI svima koji su stvarali ovu hrvatsku državu.

Ujedno je ovaj skup pokazao nevjerovatno zajedništvo hrvatskih domoljuba iz cijelog svijeta, ali i spremnost na brzo okupljanje, kako onih koji žive u Republici Hrvatskoj, tako i onih koje je neka *čudna sila* sustavnim radom raselila izvan granica domovine.

Posebno je vidljiv bio i tihi bunt koji je upozorenje svima, da naši ljudi ne žele ići izvan domovine, da odlaze zbog životne prisile (pa je i to bila jedna tiha poruka), te da podneblje koje je pod blagoslovom križa ne žele zamijeniti bilo kojim drugim i bilo čijim nebom, jer – ovo je DOM koji još odgaja naše mlade i njihove obitelji u kršćanskim vrijednostima, što je i preporuka Europi i europskim narodima da se probude i da se ne odriču svojih kršćanskih temelja.

(nastavak na str. 3)

KOLIKO DALEKO SU PLODOVI?

Posljednjih su dana objavljene tisuće komentara o petosrpanjskome Thompsonovu koncertu na zagrebačkom Hipodromu, pa se čini da se o tome i nema što dodatno reći, usprkos činjenici da se svi ti komentari daju svrstati u dvije kategorije: jednu čine oni koji iz perspektive svoga maloga jugoslavenskog srdašca u svemu vide renesansu ustaštva koje se potom proglašava fašizmom (da bi se lakše moglo pozivati na zabrane, progone, ponekad i na klanje!); drugu oni koji misle kako je taj koncert znak preporoda Hrvatske koja se time vraća sa stranputice na koju je krenula pred kraj prošlog stoljeća. Kad se sjetim da sam u lanjskoj predsjedničkoj kampanji – kad nikomu nije bilo ni nakraj pameti da ćemo domalo doživjeti pola milijuna ljudi na Hipodromu – u nekoliko navrata i javno kazao kako ćemo kolovoške imotske i dugopoljske koncerte, sa svime što ih je pratilo, možda jednom promatrati kao vododijelnicu moderne hrvatske povijesti, i sebe bih lako bio svrstao u tu potonju.

Izvan tih dviju kategorija je nekolicina slabo primijećenih skeptika koje je oko srca zazebla ona napadna toplina kojom su organizatori neupamćenoga spektakla na Hipodromu 4. i 5. srpnja dočekali Andreja Plenkovića *et consortes*, ali se ne usuđuju na to glasnije upozoravati u strahu da ih se ne shvati krivo te ih se u općem ozračju koje je obilježeno trobojnim zastavama, šarenim balonima, pjenušcem, napitnicama i rodoljubnom retorikom, po kratkom postupku – onom Tuđmanovom retoričkom figurom – proglasi *smutljivcima i mutikašama* koji, evo, kvare sliku i remete zanos koji nam je potreban kao ozeblu sunce. A povijest nas uči da je to položaj u kojem je najnezahvalnije biti, jer: tamo nema zaštite, otamo se najlakše proizvode neprijatelji.

No, povijest nas uči i tome, da je između velikih, masovnih manifestacija i njihova političkog ozbiljenja put dug, neravan i u pravilu nezvjestan. Ne smije biti politike bez rodoljublja, ali – samo rodoljublje još nije politika. Da jest, ne bismo tolika stoljeća proveli bez vlastite države. Pored toga treba imati na umu da se idealizam gasi puno lakše od ideala, pri čemu se kod slabijih duhova i ideali znaju naći u pogibelji.

Oni desetci i stotine tisuća na proljećarskim skupovima u ljeto 1971. već su u prosincu te godine pretvoreni u ledeno mrtvilo; niz crkveno-narodnih okupljanja kojima je u posljednjoj četvrtini prošlog stoljeća obilježeno trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata – od one stotine tisuća hrvatskih katolika 1976. u Solinu do Nacionalnoga euharistijskoga kongresa u Zagrebu i Mariji Bistrici koji je u rujnu 1984., u vrijeme većeg siromaštva i slabijih prometnih veza, u našem najvećemu marijanskom svetištu okupio 400.000 Hrvata – nije imao neposrednih političkih posljedica (jer je političko buđenje 1989./90. uvjetovano posve drugim okolnostima i predvođeno sasvim drugim ljudima), a ni doček hrvatske nogometne reprezentacije nakon Svjetskoga nogometnog prvenstva u Rusiji 2018. – da u ovom kontekstu preskočimo prvi dolazak pape Ivana Pavla II. koji nipošto nije bio lišen političkih implikacija (vidi: kardinal Stepinac!) – nije zaostajao ni po brojnosti nazočnih (štoviše, u istom se je nacionalnom duhu slavilo tada diljem hrvatskih zemalja i u cijelome našem iseljeništvu!), niti po autentičnosti i iskrenosti nacionalnog osjećaja. Ipak, malo što se od toga vidjelo na izborima koji su uslijedili: ako bi se moglo tumačiti da je taj zanos ipak pridonio uzletu Domovinskoga pokreta koji je u prvo vrijeme nosio ime pjevača Miroslava Škore, nakon traumatičnog raskola te stranke slom i pad su bili tim bolniji, a razočaranje veće.

Ne računajući skupove iz 1990. i one nakon Oluje 1995., jedini veliki narodni skup koji je donio neposredne političke plodove bio je prosvjedni skup u obranu generala Norca 11. veljače 2001. na splitskoj rivi. Jasno je i zašto: premda je velika većina sudionika držala da se okuplja spontano i zbog zaštite zajedničkih vrijednosti, u stvarnosti je skup režirala Hrvatska demokratska zajednica. Ona se je njime i okoristila, da bi vrlo brzo njezino vodstvo prokockalo žrtvu i ideale prosvjednika. Treba se nadati da sada ne će biti tako, usprkos vidljivim naporima Karđeljevih učenika i *civilnih lica na službi u JNA* da se scenarij s početka stoljeća ponovi i sada, u puno gore obliku od onoga koji su nam u baštinu ostavili Ivša Sanader i njegova svita.

Tomislav JONJIĆ

IZ SADRŽAJA

(NE)PLAĆENI NAIVČIN 2

REPRIZA STARE KRIVOTVORINE .. 4

STJENICE 5

Alfred OBRANIĆ

UVOD I HOMILIJA U EUHARISTIJSKOME SLAVLJU DVANAESTE NEDJELJE KROZ GODINU (C) SA SPOMENOM NA ŽRTVE POGUBLJENE NA STRATIŠTU JAME 'JAZOVKA' SOŠICE (ŽUMBERAK) 22. LIPNJA 2025. 9

Ivan ŠAŠKO

USPOMENE NA OSLOBAĐANJE STOCA 13

Anita MARTINAC

DJELOVANJE MUHAMEDA MUFTIĆA U HRVATSKOJ POLITIČKOJ EMIGRACIJI 20

Darko UTOVAC

PRAVAŠTVO U VARAŽDINU DO RASKOLA U STRANCI PRAVA 1895. (II.) 41

Dr. sc. Mislav GABELICA

LORKOVIĆ: PRAVO MAKEDONACA NA MANJINSKU ZAŠTITU 48

(NE)PLAĆENI NAIIVČINE?



Iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec nas (ne)plaćeni srpski propagandisti u medijima što izlaze u Hrvatskoj – samo budala ih može nazvati hrvatskima! – izvješćuju o tobože romantičnim prosvjedi-ma srpskih studenata i tamošnje mladeži, stvarajući iznova dojam da je naša sudbina neodvojivo povezana sa sudbinom Srbije, i da se doista osjećamo intelektualno i emocionalno prikraćenima ako nas se ne obavijesti o događanjima u Čačku i Svetozarevu, o smederevskim pevaljkama i niškoj turbo-folk sceni, o cvatnji voćaka na Dorćolu i pijankama skadarlijskih besprizornika.

Sve nas koji – privatno i javno – upozoravamo da ti isti mediji na hrvatskoj političkoj pozornici imaju svoje miljenike i štićenike, da ti isti mediji tako – naru-

čenim anketama i besplatnim reklamama pod krinkom novinarstva – oblikuju naš život i određuju našu budućnost; sve nas koji molimo da nas se poštedi jeftine srpske i jugoslavenske propagande, jer nas Srbi i Srbija zanimaju onoliko koliko nas zanima život australskih urođenika, ti plaćenici i sluge po vlastitu izboru prozivali su i prozivaju, nazivajući nas natražnima, zasukanima i mržnjom zaslijepljenima.

A kad bjelodanim i svakomu dostupnim postanu izljevi velikosrpstva s beogradskih i novosadskih govornica, onda se taj propagandistički šljam pravi naivnim i iznenađenim, jer – eto – njih su patrijarh Porfirije i družina uvjeravali u uzvišenu svetost kosovske mistike i nenadmašnu superiornost vidovdanske

etike, a oni su vjerovali, jer ih je povijest, valjda, naučila da srpstvu treba vjerovati.

A nakon svega nas sa stranica jednoga zagrebačkog dnevnika pouče da je Milorad Pupovac hrvatski uzor-rodoljub, jer nas – eto – kako kaže neko polupismeno djevojčice koje se naziva novinarkom samo zato što ju plaćaju pod tom firmom, on poučava što u Hrvatskoj treba biti dopušteno (npr. tenkovi JNA sa svojim krvavim gusjenicama), a što ne smije biti dopušteno (npr. Marko Perković Thompson). Dokle će nas, dakle, praviti budalama? Dokad će zloupotrebljavati našu strpljivost? Trebamo li prestati kupovati novine? Možda je to jedini način da se toj klateži stane na rep. (F. G.)



DRUGO VRIJEME, ISTA SUDBINA...

(nastavak s 2. str. korica)



Dala se iščitati i poruka koja jasno upozorava da se hrvatski čovjek ne miri s time da ga itko zamijeni na hrvatskoj grudi, i da u budućnosti naš narod hoće samo ono što je uvijek htio: biti svoj na svome, pa ne smijemo dalje popuštati pod pritiskom migrantske politike Europske unije koja nas ugrožava svojim permisivnim odnosom prema migracijama, što će dovesti do potpunog urušavanja demografske slika hrvatskog društva!

To je moj pogled na Thompsonov koncert, a oni koji su u njemu vidjeli ustaše, fašiste i ostale privide, očigledno žive u nekome svom svijetu lažnog i fingiranog straha, pokazujući da

prema hrvatskoj državi ne osjećaju nikakvu ljubav. Dok nama predbacuju da se vraćamo u prošlost, oni nas zapravo vraćaju u prošlost i nastoje očuvati povlastice koje su stekli rušenjem hrvatske države te pomorom i progonom hrvatskih domoljuba. No, mi se hrvatske države i slobode nismo nikad odrekli niti ćemo je se odreći u budućnosti! Borili smo se za nju i branit ćemo ju svim silama! A koncert održan 5. srpnja 2025. pokazuje da je ta ideja kadra u kratkom roku i uz mnoge otežice, okupiti pola milijuna mladih spremnih braniti obitelj, vjeru i dom; hrvatsku slobodu i državnu suverenost. Drugim riječima, jasno je i nama i njima – taj skup je zalog naše mirne budućnosti!

**mr. sc. Marko GRUBIŠIĆ, predsjednik
Hrvatskog društva političkih zatvorenika**



REPRIZA STARE KRIVOTVORINE

U lipnju je Hrvatska televizija reprizirala četverodijelnu igrano-dokumentarnu seriju o ponajvećem hrvatskom pjesniku, **Tinu Ujeviću** („Tin...trideset godina putovanja...“; scenaristi **Jasen Boko, Lada Martinac Kralj i Davor Žmegač**, redatelj Davor Žmegač, direktor fotografije **Davorin Gecl**, urednica projekta **Jasmina Božinovska Živalj**). Prvo nam je prikazivanje promaknulo, pa je barem sada prigoda skandalizirati se nad upornom, jugoboljševičkom navadom krivotvorenja činjenica.

Nije u seriji, doduše, kazano da su vlasti Nezavisne Države Hrvatske Ujevića progonile, ali je sve formulirano tako da ga se prikaže nepoćudnim režimu. U to je svrhu – dakako – po dobrome, starom, boljševičkom običaju, prešućeno da je središnji, službeni zagrebački list *Hrvatski narod (Glasilo Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta)* u br. 149/III od 14. srpnja 1941. donio vijest da je Ujeviću dodijeljena izvanredna književna nagrada, koju je ministar bogoštovlja i nastave doglavnik **dr. Mile Budak** odmjerio na 10.000 dinara. (Prije skoro tri desetljeća, uredništvo priručnika *Tko je tko u NDH* također je pronašlo potrebnim prešutjeti taj podatak u natuknici o Ujeviću. Što bi on sâm kazao: „Em smo antifašisti“!)

Inače, kuna će biti uvedena približno dva tjedna nakon dodjele te nagrade velikom pjesnik, a dinari će se u kunu mijenjati po tečaju 1 : 1. Kad *Hrvatskom na-*



rodu bude označena cijena u kunama, list će stajati dvije kune. Ujević je, dakle, dobio izvanrednu književnu nagradu u visini cijene pet tisuća glavnih dnevnih novina. Na današnji dan zagrebačke dnevne novine stoje 2,50 €. Ako se ta cijena pomnoži s 5000, dobije se 12.500 €, što je – čini se – osjetno više od velike većine književnih nagrada u današnjoj Hrvatskoj, pa se ne bi moglo kazati da je autor „Svakidašnje jadikovke“ imao razloga kukati zbog visine novčane nagrade) Ali, kao što znamo, lagati je – „antifašistički“. Uostalom, ništa u tom „antifašizmu“ i nema osim laži. (K. L.)



STJENICE

Početkom lipnja svi hrvatski mediji objaviše, da je u splitskom zatvoru na Bilicama izbio požar u kojemu je ozlijeđeno 9 zatvorenika i jedan pravosudni policajac, svi kao akteri u gašenju požara, dakle – u konkretnoj situaciji kao vatrogasci.

Dok su pristigli profesionalni vatrogasci, požar je već bio ugašen. Od devetorice stradalih, njih petorica dobili su po život opasne opekline. Odmah sam se pitao, kako se u relativno modernoj zgradi splitskog zatvora mogao dogoditi požar s takvim posljedicama. Može! Naime, prema izjavama ljudi koji su boravili u zatvoru na Bilicama, unutrašnjost (red, čistoća, prenapučenost) odudara od vanjskog arhitektonskog izgleda zatvorske zgrade. Naši stari rekli bi: Izvana *huj*, iznutra *fuj*.

Konkretno, u krevetima su se namnožile stjenice, kukci koji se hrane ljudskom

Piše:

Alfred OBRANIĆ

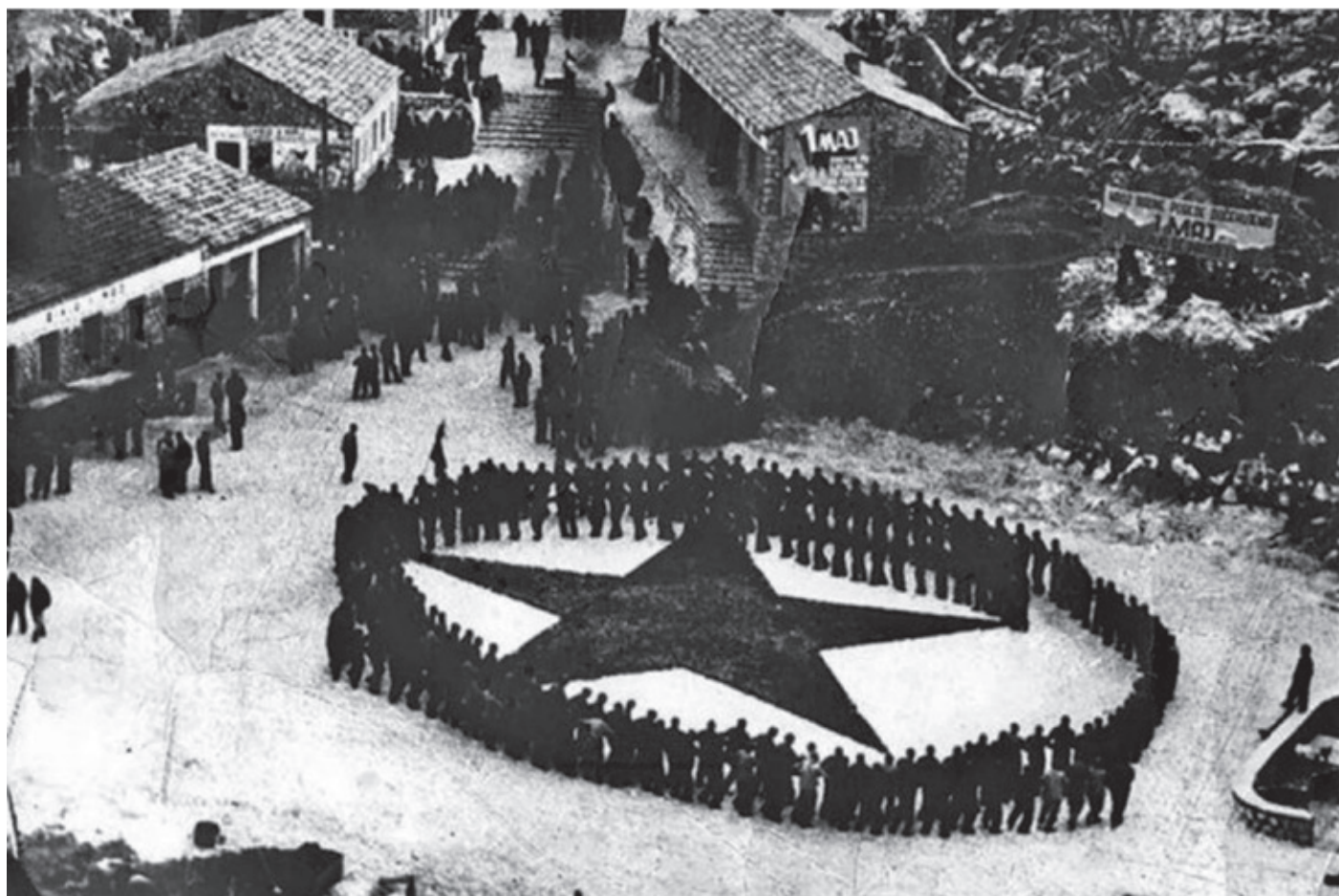
krvlju, obroke imaju svakodnevno i to isključivo tijekom noći, kad bi ljudi htjeli u miru spavati. Kako uprava zatvora očito nije ništa poduzimala da bi zatvorenicima osigurala podnošljiv noćni mir, oni su pokušali sami riješiti problem, zapalivši madrac u kojem stjenice i borave. No, buknula je vatra iznad očekivanja i u njoj je stradalo 9 osoba.

Taj događaj me podsjetio na vlastito iskustvo u borbi sa stjenicama prije 65 godina. Naime, 23. ožujka 1960. petorica Varaždinaca (**Ante Gazzari, Ivan Brlek, Zlatko Mubrin, Alfred Obranić i Boris Jelušić**) iskricali su se na obalu Golog otoka. Presudom Okružnog suda u Varaždinu osuđeni su temeljem čl. 117 KZ-a (udruživanje protiv naroda i drža-

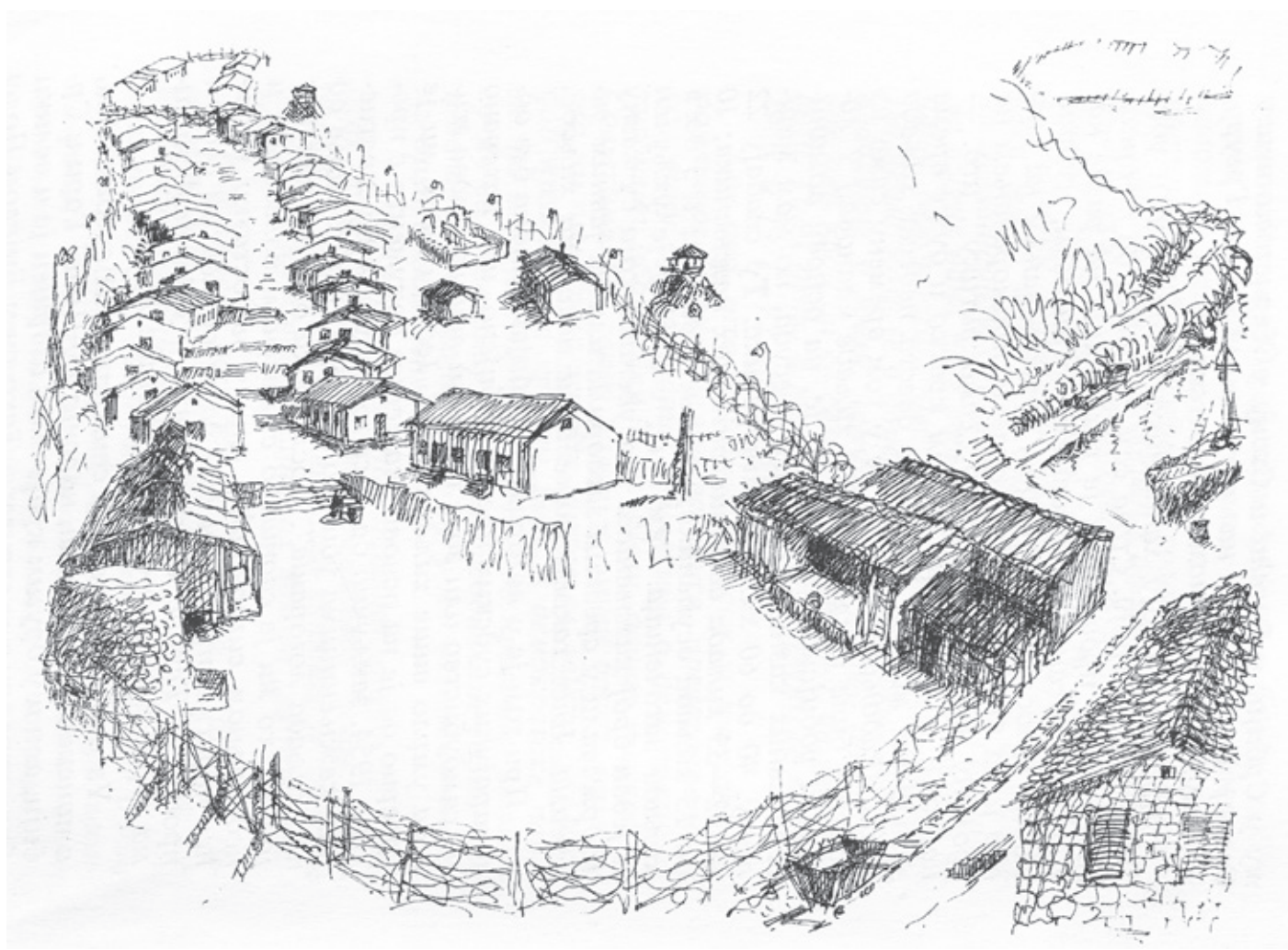
ve) na vremenske kazne od dvije do pet godina strogog zatvora.

Prvi mjesec proveli smo u karanteni, gdje su nas obukli u dronjke (otpisana odjeća i obuća pripadnika JNA). Primjerice, na odjeći nije bilo niti jednog gumba, pa smo se zakopčavali komadićma žice koje smo provlačili kroz tkaninu. S obzirom na to da smo na otok stigli u ožujku, „sledovali“ smo zimsku odjeću. Mene je pripao šinjel nekoga krupnog oficira JNA, kao što rekoh bez gumba i djelomično otkinutog rukava, dok sam dobio hlače nekoga majušnog ali debeljuskastog oficira, tako da su mi nogavice bile do polovice podkoljenice, *bakandže s cvekima*, ali bez žniranaca (vezica) koje su vjerojatno stajale godinama u nekom skladištu, jer su bile tvrde kao da su od drveta.

Izgledali smo kao karikature, a ne ljudska stvorenja, pa je šteta da nismo ovjekovječeni fotografijama. Iz karan-



Golotočko mučilište u prvom razdoblju



"Žica" prema crtežu Alfreda Pala

tene smo svaki dan išli na neke poslove razbijanja kamenih blokova macolama, tako da sam već prvog dana imao krvave žuljeve na dlanovima od rada teškim čekićem, a na nogama slične takve žuljeve zbog spomenutih *bakandži*.

Nakon karantene sprovedeni smo u *Žicu*. To je bio službeni naziv logora u kojem svi osuđenici stanuju, dok su sva radilišta izvan *Žice*. U to vrijeme u logoru je bilo oko 1.500 osuđenika. *Žica* je kanjon koji se od razine mora uspinje u kopneni dio otoka, a nastambe u kojima osuđenici borave sagrađene su na obroncima lijeve i desne strane kanjona. Sredinom kanjona IB-ovci su sagradili stubište kao jedinu prometnicu koja od mora vodi do najviše kote logora, što će reći da se sve za potrebe logora moralo prenijeti na rukama, jer se zbog strmog uspona nije moglo izgraditi cestu.

Paviljoni, nastambe u kojima smo spavali i boravili kad nismo bili na radu,

podsjecaju na seoske prizemnice s jednim vratima i nekoliko prozora okrenutih prema spomenutom stubištu i s krovijem na dvije vode koje je pokriveno kanalicama. Unutrašnjost *paviljona* nema pregradnih zidova. Riječ je o samo jednoj prostoriji u kojoj stanuje 100-110 osuđenika.

Smještaj u pojedine *paviljone* ovisio je o tome na koje poslove ste raspoređeni. Mi Varaždinci smo raspoređeni na rad u tzv. Kamenu granu na preradu kamena – drobilice, mlinovi, sita, transport do silosa za pojedine frakcije po veličini kamenog zrna, izrada teraco-pločica do otpreme na brod.

Koncem svibnja te 1960. stigli su na otok naši vršnjaci iz Imotskog: **Andrija Vučemil, Dinko Jonjić i Željko Crnogorac**. Odmah smo se zblížili i postali prijatelji, jer smo osuđeni po istom čl. 117. KZ-a, što će reći da se i skupina s imotske gimnazije udružila protiv naroda i države.

U odnosu na nas Varaždince, oni su osuđeni na nešto strože kazne (3 - 6 godina), ali to je očito bio princip koji su primjenjivale sve institucije u komunističkoj Jugoslaviji, osobito one represivne, od milicije, sudova do carine: Imočani su za njih u svakoj situaciji bili sumnjivi i opasni.

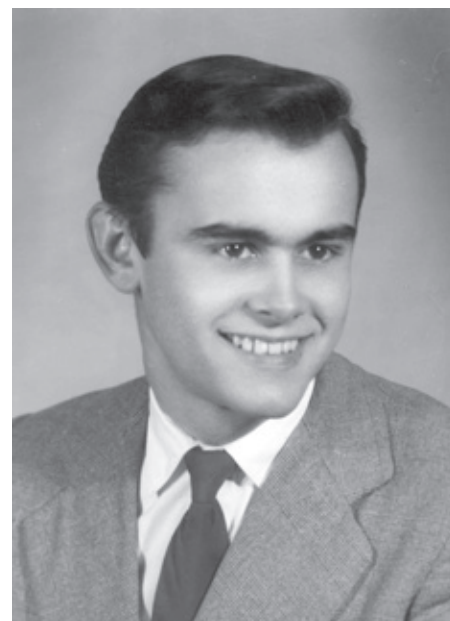
Sezona stjenica započinjala je svake godine u drugoj polovici svibnja i trajala je do sredine listopada. Golootočke stjenice su preostali dio godine mirovale – znači, bio je to njihov zimski san. Već prve godine, 1960., dva mjeseca po dolasku na Otok, upoznao sam ta krvoločna stvorenja koja ne daju spavati. Jedna tortura više. Zato sam sa strahom dočekivao sljedeća ljeta 1961. i 1962. godine. Bilo je to petomjesečno razdoblje kronične neispavanosti u godini, a trebalo je svakodnevno od 6 do 14 sati ići na redovan rad u Kamenu granu te na „dobrovoljni rad“ poslijepodne od 16 do 18 sati.



Alfred Obranić po dolasku na Goli



Boris Jelušić zv. Pišta



Ivan Brlek



Antun Gazzari



Zlatko Mubrin

Prijepodnevni rad mogao bi se nazvati korisnim, dok je tzv. dobrovoljni bio „vaspitna izmišljotina“: po dvojica osuđenika upregnuta u drveni tragač prenose kamen s jedne gomile na drugu, pa sutra opet, samo u suprotnom smjeru.

Dobrovoljni rad smatran je željom osuđenika da se što prije „prevaspita“, tako da se svaki osuđenik na skupu „stanara“ pojedinog *paviljona*, uz nazočnost referenta – udbaša, morao izjasniti, hoće li povrh redovitog raditi poslijepodne, i to dobrovoljno.

Tako je u našem *paviljonu* br. 4 referent **Rade Krivokapić** objasnio svrhu

dobrovoljnog rada, ali ako netko ne želi – neka odmah na skupu to kaže. Jedan osuđenik, **Rasim** iz Bosne, očito iskren ali neinformiran, reče da je njemu dosta obavezan prijepodnevni rad, pa se ne bi prijavio još i za dobrovoljni. Tada je nastupio referent Krivokapić objašnjavajući nama ostalima koji smo šutjeli i time dali pristanak da možemo raditi i poslijepodne: „Vidite, osim Rasima svi ste shvatili važnost dobrovoljnog rada u vašem prevaspitanju. Nas ne smeta što je Rasim odbio, ali smeta nas što negativno deluje na vas ostale, pa ga stoga odmah

upućujem u kazneno odeljenje, gde će verovatno uskoro spoznati da je pogrešio i pridružiti se vama ostalima.“

I bi tako: Rasim nije izdržao režim u kaznenom odjelu i nakon mjesec dana pridružio se nama u „dobrovoljnom radu“.

U našem *paviljonu* br. 4 stanovalo je 110 robijaša. Svi smo radili u Kamenjnoj grani. Ustajali smo u 5 sati, postrojivali se na središnjem platou, nakon mršava doručka čuvari su nas sprovodili do radišća, poslije 14 sati natrag u Žicu, poslije podne u pratnji čuvara opet izvan Žice do odabrane hrpe kamena.

Svi paviljoni su bili arhitektonski isti, kuća s 4 zida, dakle jedna prostorija; jedini namještaj bili su željezni kreveti spojeni u paru na tri kata. Znači, u jednom boksu spavalo je osmero, svaki je imao drveni sanduk (kofer) u kojem je bila sva privatna imovina (sapun, pasta i četka za zube), pribor za brijanje, papir, olovka za jedno pismo mjesečno na stranici formata A-4.

Mi nismo držali hranu u kovčegu, jer smo sadržaj paketa (jedanput na mjesec) zajednički pojeli istog dana po prispjehu. Drveni koferi bi poslužili kao stolci, čak i kao stolovi, a bili su pospremljeni ispod kreveta.

Vraćam se stjenicama, koje su me potakle da se prisjetim kako je to bilo prije 65 godina. Na poznatoj fotografiji golootočkoga kazamata iz ranih godina postojanja, snimljenoj iz zraka, na kojoj

robijaši plešu kozaračko kolo oko velike petokrake, paviljon br. 4 u kojem sam boravio jest četvrto krovšte s lijeve strane slike i naglašenom bijelom bojom ispod prozora.

Inače, mislim da sam stjenicama bio poslastica. To zaključujem temeljem njihova izbora čije će se krvi napiti. Na trećem katu našega boksa spavao je uz mene i *Kriegskolega* Zlatko Mubrin. U prostoriji je čitavu noć gorjelo prigušeno svjetlo, nije se moglo čitati, ali su se stjenice jasno vidjele, osobito na bijeloj podlozi.

Čim bi se situacija u sobi primirila, robijaši se popeli u svoje krevete, stjenice bi krenule na prvi večernji obrok. Gledam, sve zaobilaze mog Zlatka, neke čak prelaze preko njegova tijela i žure najkraćim putem do mene. Gozba odmah počinje, ne osjećam da su svojim rilcem probile kožu, to čine neprimjetno. Ujutro i čitav sljedeći dan na mjestima gdje su se probile do moje krvi, tragovi su crvenila, na koži ispupčenja i svrbež. Nastojim ih rukama zgnječiti, imaju mekano tijelo, ali ovako zgnječene ispuštaju specifičan smrad, ničemu sličan, jednostavno to je miris stjenica. Tko je jedanput to okusio,

taj će prepoznati taj smrad, bio u Splitu ili u Šangaju.

Tako smo moj prijatelj Zlatko u susjednom krevetu i ja provodili ljetne noći u bitno različitim okolnostima. Ja sam pet mjeseci svaku noć vodio borbu sa stjenicama, dok ih on nije uopće primjećivao. Nisam nikad saznao zbog čega, prepustio sam se odgovoru, da to znaju samo stjenice.

Ljeti 1962. imao sam zadnje suočenje sa stjenicama, a sudeći prema mojoj životnoj dobi, valjda i posljednje. Stjenice nisu na Golom otoku stasale same od sebe, dospjele su s preseljenjem IB-ovaca iz kontinentalnih zatvora i tu se razmnožile.

Jedan od IB-ovaca koje sam zatekao na Golom bio je Bugarin Boris Gelov. Ispričao mi je kako su i stjenice bile jedna patnja više. Nastojali su si olakšati život parenjem kreveta u kipućej vodi koju su zagrijali u vagonetima za prijevoz kamena. Taj postupak je 1961. godine uprava omogućila i nama, ali je učinak bio kratkog daha. Nakon mjesec dana opet su se pojavile, navirući vjerojatno iz zidova *paviljona*.

Kako redovito pojavljivanje stjenica nije zabrinjavalo upravu logora, inače



Stjenica kao poseban oblik mučenja zatvorenika

zvanog KPD Rab, shvatio sam da i stjenice vjerojatno imaju nekakvu ulogu u preodgoju osuđenika. Kako je postojala „vaspitna palica“, tako su i stjenice na Golom otoku bile valjda „vaspitne stjenice“, nisu bile obične kao ove u zatvoru na Bilicama. Makar za stanare zatvora nije bitno jesu li obične ili one *specijalne*, jedne i druge hrane se ljudskom krvi i nijednu noć ne daju vam spavati. U svakom slučaju je sramotno za ministra pravosuđa i čitav zatvorski sustav, da danas, 2025. godine, u jednoj europskoj zemlji zatvorenike svaku noć grizu stjenice.



Stražarnice iznad "Žice" krajem 1980-ih

IVAN ŠAŠKO, POMOĆNI BISKUP ZAGREBAČKI: UVOD I HOMILIJA U EUHARISTIJSKOME SLAVLJU DVANAESTE NEDJELJE KROZ GODINU (C) SA SPOMENOM NA ŽRTVE POGUBLJENE NA STRATIŠTU JAME 'JAZOVKA' SOŠICE (ŽUMBERAK)

22. lipnja 2025. u 11 sati

U zajedništvu sa župnikom i dekanom, preč. g. Ivanom (Vučekom) te s profesorom i prorektorom Hrvatskoga katoličkog sveučilišta fra Antom (Crnčevićem), u daru Kristova mira pozdravljam sve vas, draga braćo i sestre, a među nama osobito:

sestru Jelenu (Ikić), vrhovnu poglavaricu Družbe sestara milosrdnica sv. Vinke Paulskoga i ostale sestre milosrdnice, te sestru Anđu (Vranješ), vrhovnu gla-

varicu Družbe sestara Služavki Maloga Isusa i njezine susestre;

zatim članove Hrvatskoga obrednog zdruza Jazovka, Hrvatskoga žrtvoslovnog društva i drugih žrtvoslovnih društava, hrvatske branitelje i braniteljice te članove njihovih obitelji.

Ove je godine 80. obljetnica stradanja na ovome mjestu i 35. obljetnica hođočašća i zajedništva ljudi koje ovamo vodi vjera ili ljudska sućut, ili pak po-

treba ukazivanja na neshvatljivu okrutnost komunističke ideologije i nužnost upozoravanja na posljedice koje je sa sobom donijelo i posijalo otajstvo zla i prešućivanje partizanskih zločina u hrvatskome društvu.

Poznato vam je da su prvih dvadesetak molitvenih susreta i euharistijskih slavlja ovdje predvodili prezbiteri. Vidjevši da je potrebno snažnije naglasiti poteškoće raznih podjela, napetosti,



Biskup Šaško propovijeda nad Jazovkom

nepravda u hrvatskome društvu – jer se ne želi suočiti sa zločinima komunizma – 2011. mi, biskupi Zagrebačke crkvene pokrajine, na čelu s kardinalom Josipom Bozanićem, tadašnjim nadbiskupom-metropolitom, okupili smo se na molitvu u lipnju (16. lipnja) 2011. i odlučili da će od tada predvoditelj biti jedan od biskupa naše Metropolije. Tako je ovo petnaesto molitveno zajedništvo vjernika i biskupa na ovome stratištu.

Svako slavlje euharistije slavlje je naše pripadnosti nebeskomu kraljevstvu, slavlje uronjenosti u otajstvo vječnoga života snagom Kristova križa i uskrsnuća. Pozvani smo na ustrajnost u nasljeđivanju Gospodina, svakoga dana. To znači da nas odluka da budemo kršćani, da budemo Kristovi, ne izuzima od trpljenja i poteškoća. Život s Kristom gubitke preobražava u ispunjenost, a iz odvajanja od nekoga i nečega, nastaju nove, plodonosne privlačnosti koje nadilaze prolaznost.

Pridružujemo se molbi koju nam donosi prorok Zaharija, da Gospodin na naš dom „izlije milosni i molitveni duh“ iz kojega se rađa mir, potreban nama osobno, našoj hrvatskoj domovini i svijetu, a izvorište je u obraćenu srcu svakoga čovjeka.

Zato priznajmo i ispovjedimo svoje grijehe, moleći Gospodina dar oprostjenja, da bismo živjeli obnovljeni u vjeri, nadi i ljubavi.

Homilija

Liturgijska čitanja:

Zah 12, 10-11; 13, 1; Ps 63, 2-6.8-9;
Gal 3, 26-29; Lk 9, 18-24

1. Znamo, braćo i sestre, da neka pitanja i odgovori na određenim mjestima i u određeno vrijeme zvuče drukčije, snažnije, životnije, istinitije. Tako je i s Isusovim pitanjem upućenim apostolima nekada, a nama danas: *Što vi kažete tko sam ja?*, osobito pred najavom njegova trpljenja.

Spominjući se događaja od prije osamdeset godina na ovome mjestu lako se, i ujedno teško, uživjeti u to isto pitanje na

koje su odgovor davale žrtve dovožene pred ovu jamu, kao i izvršitelji zločina.

Na granici života i smrti, u trenucima koji zgušnjavaju svu dramu našega postojanja, odgovori nisu prebrzi, ne mogu biti od nekoga posuđeni, ne stanu ni u određene predrasude ni u pretpostavke.

Pitanje patnje propituje svakoga čovjeka i razumljivo je da se u Kristovu trpljenju i prinosu, ali i u njegovu uskrsnuću mogu naći svi ljudi (usp. *Drugo čitanje: Gal 3, 26-29*).

2. Isus svoje učenike, nas (!), pita: *Ti, sa svojim srcem, sa svojim brigama i poteškoćama, sa svojim grijesima, milostima i radostima, reci mi: tko sam ja za tebe?* Njegovo je pitanje nalik pitanju zaljubljenih: *Koliko ti značim; koje mi mjesto pripada u tvome životu; jesam li ti važan?*

Isus zapravo ne treba ni odgovor Dva-naestorice niti moj odgovor da bi znao je li 'bolji' od drugih proroka, nego da bi čuo koliko ga volim, jesam li mu otvorio svoje srce, svoj život. Krist nije u mojim riječima, nego u onome što je njegovo u meni, što kao njegovo i moje gori u meni.

A ti, što ti kažeš tko sam ja? Ti – u jednini. Najiskrenije, najistinitije riječi rađaju se uvijek u singularu, u jednini. Ti – svojim duhom, svojom snagom sa svojim srcem sa svojim grijehom i sa svojim nadama – što ti kažeš o Bogu?

Braćo i sestre, o Kristu razumijem samo ono što živim kristovski. Jer, život nije u onome što kažem o životu, nego u onome što od života živim; što živim od raspete ljubavi na križu, na kojemu je sve ispisano slovima ljubavi i trpljenja, jedinim slovima koja ne varaju.

Ni Krist nije netko koga trebam razumjeti, nego netko tko me privlači, tko me zahvaća. Križ nije dan da bismo ga razumjeli, nego da se za njega uhvatimo, uz njega privinemo, na njega oslonimo.

3. Gledajući tako, vidimo da puno toga ne stane u uobičajene obrasce, da život uopće nije moguće ograničiti na slova, na riječi, na naše djelomične uvide.

Ni za događaje poput ovoga kojega se spominjemo danas na 'Jazovki' ne po-

stoje ljudski obrasci, nema predviđenih i pripremljenih odgovora. Tada treba promijeniti, proširiti upitnike i usuditi se napisati istinu koja nam je dostupna, koja nas poziva da ju prihvatimo, nje-gujemo i dajemo prostora da otvara šire obzore, osobito obzore vječnosti. Samo iz objave otajstva vječnosti nastaju dobri plodovi u zemaljskoj prolaznosti.

Za ilustraciju sam posegnuo za jednim obrascem koji se tiče ovoga mjesta. U *Registru kulturnih dobara* Republike Hrvatske (elektronički izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-6886>; pristupljeno 21. lipnja 2025.), na *Listi zaštićenih kulturnih dobara*, pod registarskim brojem Z-6886, nalaze se opći podatci o ovome: *zaštićenom, nepokretnom, pojedinačnom kulturnom dobru*. Ono nosi naziv: „Masovna grobnica Jazovka“.

Ponajprije, dobro je da ovo mjesto ima status zaštićenoga mjesta, ali je među tim podacima neobično da je Jazovka u klasifikaciji smještena među „memorijalne građevine“, a pod vremenom nastanka („datacija“) navodi se: „1943. g.n.e. - 1945. g.n.e.“, dakle naznačujući time ili: „našu eru“ ili „novu eru“, a ne vrijeme „poslije Krista“, kako se to vrijeme običava označavati u europskome kulturalnom ozračju i u zapadnoj civilizaciji općenito.

Svakako bi bilo vrijedno razmotriti sve vidike i obilježja toga opisa. Ipak, najčudnije je što je u rubrici koja se tiče autorstva stavljena crtica („Autor: -“), naznačujući tako da je autor nepoznat.

Netko bi u prvi mah mogao pomisliti da je to zbog toga jer se radi o špilji, o jami te bi se moglo pojaviti svjetonazorsko pitanje *o tvorcu tih čudesnih špiljskih oblika*. Za naš vjernike je to u konačnici Bog Stvoritelj. Za nekoga bi to bila neka sila ili kako se običava reći – 'Majka priroda', odnosno 'Magna parens', 'Velika roditeljica', kako je, na primjer, napisano na grobu znamenitoga umjetnika Rafaela (Santija ili Sanzija).

Ali ne. Ovdje je naznačeno vrijeme nastanka toga djela (1943.-1945.). Tada je autorstvo itekako poznato, ali u tome sažetku nije napisano.

Za nas je to djelo zlo-djelo i taj je čin – zlo-čin.

4. Nedostatak naznake autorstva neobičan je i zbog toga što je u opisu toga „zaštićenoga kulturnog dobra“ jasno navedeno da su egzekucije vojnika i civila „počinili pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ-a) u vrijeme i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata“.

Budući da su se, nakon Drugoga svjetskog rata, pobjednici hvalili svojim postupcima u obećavanju i izgradnji boljega, komunističkoga društva, pri čemu su isticali potrebu onesposobljavanja neprijatelja na bilo koji način u ime njihove ideologije bez Boga i savjesti, bilo bi za očekivati da su se autori hvalili i takvim djelima. Ali, nije bilo tako. Štoviše, držali su u strahu i pokornosti sve koji su nešto znali o ‘autorstvu’.

Činjenica je i to da ovamo, s iskrenom željom da budu istinski dionici našega molitvenog i sućutnog zajedništva, nisu u ovih trideset i pet godina dolazili najviši čelnici hrvatske države niti oni koji su stvarni sljednici komunističkih nalogodavaca i izvršitelja. Svatko se može pitati zašto je tomu tako. Pa to je dio njihove baštine, njihovo nasljeđe koje bi trebali razmatrati, raščlanjivati, s njime se barem suočiti.

Tako do danas puno toga nije razjašnjeno, ali se zna dovoljno barem za isticanje autorstva ovoga djela, jer ovo je jedno od remek-djela, remek-zlodjela partizanske kulture.

Nadajmo se da će ipak jednom na spomeniku koji se odnosi na *Stratište Jazovka* biti jasno istaknuto ‘autorstvo’ i ‘idejnoga rješenja’, to jest nalogodavaca, i izvođača toga djela, nastaloga nečuvenim okrutnim postupanjem prema više od osamsto žrtava (za predodžbu o broju dovoljno je vidjeti nas ovdje okupljene i pomnožiti).

Govorim to zbog toga, jer smo svjedoci da se to autorstvo ne dopušta istaknuti, na primjer u Varaždinu, uz ime jedne od stradalnica na ovome mjestu – časne sestre Lipharde Horvat.

A partizanska i komunistička kultura ostavila je nepregledan broj takvih mjesta za koja se zna ideološko, a za neka i stvarno autorstvo. Međutim, to nema nikakvoga stvarnog odražaja na naše



Hrvatska televizija u cijelosti je prešutjela okupljanje

društvo koje vapi za istinom, za prepoznavanjem putova obnove u tami nejasnoća i za oduševljenja u vremenu prijevora, umora i malodušja.

5. Mi kao vjernici, kao kršćani, kao katolici, nismo niti želimo biti ni sljednici ni nositelji ni promicatelji nijedne ideologije koja zatire ljudskost i ljudsko dostojanstvo. Ali, ostajemo osjetljivi, sa svim svojim ograničenostima, sa svojim pogreškama i grijesima.

Stoga smo ponovno ovdje, jer nam je stalo; ovdje smo i ponovno vapimo Bogu, ali i ljudima s molbom da se usude praznine zločina preobraziti u puninu radosti za nas osobno, za obitelji, domovinu i svijet. Za nas vjernike to znači poći od Crkve.

Naš papa Lav XIV. u homiliji euharistijskoga slavlja na početku petrovske službe, prije mjesec dana (18. svibnja 2025.) naglasio je sljedeće: „Svjetlom i snagom Duha Svetoga izgradimo Crkvu utemeljenu na Božjoj ljubavi, znak jedinstva, misionarsku Crkvu koja širi ruke svijetu, koja naviješta Riječ, koja se dopušta uznemiriti poviješću, i koja postaje kvascem sloge za čovječanstvo.“

Ovdje smo, jer smo „uznemireni poviješću“, ali u Kristovu miru i puni pouzdanja. Ovdje smo pred otajstvom zla u obnoviteljskoj snazi Kristove ljubavi.

On je, umirući na križu, pobijedio svaku tamu i posljednjega neprijatelja – smrt.

Ovdje smo, ne zanemarujući svoje propuste i svoje mlakosti za koje trebamo reći: Gospodine, oprosti nam što nismo dovoljno snažni svjedoci istine i što popuštamo i damo se zavarati političkim ispraznostima. Oprostite nam vi, ovdje ubijeni i bačeni, koji ste očekivali od nas da vam darujemo dovoljno snažan glas i pogled, a mi to očito nismo uspjeli učiniti.

No, jednako tako s pouzdanjem se nadamo da ono što gledamo kao svoj neuspjeh Bog može preobraziti. A oni koji i dalje prihvaćaju biti suradnici Božjega i našega Neprijatelja, jer je on izvor nadahnuća autorima ovoga zlodjela, dobro znaju da nemaju posla s nama, nego s Bogom, koji je po svojoj slici, po savjesti prisutan i u njima i želi da se svi ljudi spase!

6. Ova je jama sada prazna, onakva kakva je stvorena, veličanstveno djelo Tvorca čovjeka i svijeta, u svojoj skrovitosti, tišini i životu koji čovjeka pita o smislu i raduje ljepotom koju ne možemo do kraja shvatiti.

Međutim, neki su ljudi odlučili poremetiti taj mir i ispuniti ju ljudskim trpljenjem, kricima, tijelima, krvlju. I od tada ona u našem spomenu nikada neće biti ispražnjena, a još manje isprazna.



Posmrtni ostatci mučenika iz Jazovke

Sjetimo se da je gospodin Mladen Kuka tu jamu našao bacajući kamenčiće i osluškivao odjek njihova pada. Tražio je ljudska tijela, ispunjenost jame, a našao ju odgovorom praznine.

Koliko je samo simbolike u tome! Uistinu, ta je jama, njezina praznina, ispunjavana tijelima, ali snagom praznine duša ljudi koji su ovdje – želeći dokinuti tuđe dostojanstvo – najviše razarali vlastito dostojanstvo.

I prisjetimo se da se jedan od nosivih teoloških pojmova, povezanih s Kristovim križem, tiče upravo riječi koja govori o praznini, o obespravljenosti, o odricanju snage božanstva – *kenosis*. Ta grčka riječ koju čujemo u himnu iz Poslanice Filipljanima otkriva da se Krist nije držao „svoje jednakosti s Bogom, nego sam sebe »opljeni« (obespravio se, stvorio prazninu) uzevši lik *sluge*, postavši ljudima sličan; obličjem čo-

vjeku nalik, ponizi sam sebe, poslušan do smrti, smrti na križu“ (*Fil 2, 6b-8*). Ljubav ostavlja prostor drugima; ljubav daje prostora drugima.

Ovdje u jamu, u prazninu htjelo se zapravo baciti Boga, Božju sliku. Ovdje je sa svakom žrtvom bio vučen i razmrčvaren i sam Gospodin. Zbog toga, gledajući u njezinu prazninu, u tamu, mi vjernici susrećemo Krista, baš kao i u svakome našem susretu sa svojim svaki-dašnjim križem.

7. Kristova muka, smrt i uskrsnuće očituju da Bog daje i obnavlja život onih kojima je stalo do bližnjih. To je ljubav od koje nas ništa i nikada neće rastaviti (usp. *Rim 8, 38*). *Nikada i ništa*: do su dvije cjelovite, potpune, ispunjene božanske riječi.

Zbog toga Isus kaže: *Tko želi ići sa mnom, neka uzme svoj križ*. Ne radi se

o pozivu na malodušje („ne možemo ništa, to je tako...“). Za malodušje, Krist nam nije potreban!

Križ je sažetak njegove povijesti u kojoj poziva i nas: *Izaberi za sebe onaj život koji je sažetak moga života*; uzmi na sebe svoj dio ljubavi; drukčije život postaje težak i pretežak; prihvati dio križa koji sa sobom nosi svaku čežnju... Drukčije je teško voljeti.

Dakle, poziv da uzmemo svoj križ nije poziv da se trpi još više, nego pomaganje rastu srca, jačanje čežnje za Bogom i čovjekom, za svime od čega istinski živimo.

A Gospodina molimo da nam pomogne nositi križeve i da nas oslobodi svake ispraznosti, osobito *kulture ispraznosti* koja se nadograđuje na otrovno sjeme, ovdje izraslo do zastrašujućega remek-zlodjela.

Amen.

USPOMENE NA OSLOBAĐANJE STOCA

UVOD O GEOSTRATEŠKOM POLOŽAJU STOCA

Ako promatramo Stolac kroz geostratešku prizmu, treba istaknuti kako se nalazi na važnoj prometnici koja povezuje unutrašnjost Hercegovine (Mostar, Čapljina) s istočnim dijelovima (Trebinje, Bileća) i dalje prema Crnoj Gori. Kroz povijest, ova ruta bila je ključna za trgovinu, migracije i vojna kretanja. Ne smije se zaobići ni povijesni kontekst uloge ovog raskrižja, jer je još od prapovijesnih vremena područje Stoca bilo nastanjeno zbog svoje blage klime i plodne zemlje. Tijekom ilirskog, rimskog, srednjovjekovnog i osmanskog razdoblja, grad je zadržao važnost kao čvorište komunikacija i uprave.

Upravo su se ovdje kroz stoljeća vodili veliki bojevi i osvajači su oduvijek imali pretenzije da vladaju Stocem, jer s ovih

Piše:

Anita MARTINAC

kota i prostora nadziralo se šire područje. Osim važnog geostrateškog položaja, nemjerljiva je kulturna baština proistekla iz civilizacijske raznolikost i višeslojne povijesti, te se i danas pokušava raznim političkim spletkama i novim oblicima ratovanja zaposjesti ovo značajno mjesto.

Danas grad Stolac ima potencijal za razvoj turizma, posebno kulturno-povijesnog, te agroturizma, s obzirom na svoje prirodne resurse i blizinu većih urbanih centara. Prometno je i dalje važan jer se nalazi na križanju putova između Mostara, Neuma, Dubrovnika i istočne Hercegovine.

Grad Stolac karakterizira politički život obilježen dugogodišnjom dominacijom hrvatskih stranaka, dok opozicijske bošnjačke stranke nastoje povećati svoj utje-

caj vrlo često iznoseći potpuno iskrivljene slike povijesti, a posebno kada je riječ o obrambenome Domovinskom ratu 1990-tih godina.

Upravo jednu takvu temu donosi ovaj rad. Riječ je o činjenici da je hrvatski narod s područja Stoca oslobodio grad Stolac od velikosrpske agresije koja se manifestirala u okupaciji od Jugoslavenske narodne armije (JNA) i drugih srpskih postrojbi, te da je spašavao muslimansko stanovništvo (pišem muslimansko, jer se 1992. ono samo tako nazivalo), da bi u upravo od tih svojih sugrađana doživjeli izdaju i napad što je dodatno usložnilo hrvatsko-muslimanske odnose i zaprijetilo ponovnom ovlađavanju ovim prostorima od strane srpskih vojnih snaga.

Vidljivo je to iz pokušaja prijevare, nečasnoga vojnog ponašanja, a posebno u širenju neistina. Na žalost, to plasiranje laži traje i danas, te se nadam da će ovaj rad pridonijeti rasvjetljavanju istine i pridonijeti pomirbi.



Župna crkva Blažene Djevice Marije u Ravnom, uništena u velikosrpskoj agresiji u listopadu 1991.



Panorama Stoca

POČETAK RATA 1991. I SAMOORGANIZIRANJE OBRANE

Tijekom 1991. rat se rasplamsao u Republici Hrvatskoj, a napad JNA na selo Ravno u istočnoj Hercegovini, koji se dogodio 1. listopada 1991., jedan je od prvih napada i smatra se početkom rata u BiH.

Demografski podatci iz 1991. pokazuju da je općina Stolac imala raznoliku etničku strukturu: 43,52 % Muslimana, 33,52 % Hrvata, 20,38 % Srba, 1,61 % Jugoslavena i 1,01 % ostalih. No, svaki od naroda drugačije se odnosio prema agresiji JNA, što se i pokazalo u organiziranju obrane. Srpsko stanovništvo se priključilo rezervnom sastavu srpskih snaga, Hrvati su se samoorganizirali, te kroz Krizni štab organizirali prve straže i zaštitu civila, a u muslimanskom stanovništvu došlo je podijeljenih stavova što je dodatno kompliciralo ionako tešku situaciju. Nije nepoznanica da su Muslimani mijenjali svoj stavove prema trenutnoj situaciji, tj. u određenom trenutku su smatrali da je JNA legalna vojska, da bi provođenjem oslobodilačkih operacija koje su vodili Hrvatska vojska (HV) i domalo ustrojeno Hrvatsko vijeće obrane (HVO) tražili pomoć i priklanjali se Hrvatima, a nakon toga pokušavale uvesti Armiju Bosne i Hercegovine (ABIH) i druge

muslimanske postrojbe u zonu odgovornosti koju je držao HVO.

Rezervni sastav i aktivni vojnici JNA iz smjera Berkovića, preko Stoca ušli su na Dubravsku visoravan 20. rujna 1991., da bi od 1. listopada 1991. u Ljubinju i Trebinju stvorili uvjete za borbena djelovanja na Ravno i druga mjesta dubrovačkog zaleđa. Mjesta nastanjena srpskim stanovništvom (Lokve, Tasovčići, Klepci i Prebilovci) Srbi su zaposjeli u listopadu 1991., a nakon toga je JNA zaposjela veći dio Hercegovine, te uz uvedene ojačane snage rezervnog sastava, naoružala domicilno srpsko stanovništvo i tzv. TO Srednja Neretva.

U selima oko Stoca na seoskim stražama samoorganiziralo se hrvatsko i muslimansko stanovništvo. Iako se ponekad čini da su se Muslimani konfuzno i kontradiktorno ponašali, činjenice koje su se u pozadini događale i način kako je civilno stanovništvo iskorišteno za političke manipulacije, jasno ukazuje da su Muslimani imali pretenzije da Stolac bude samo njihov.

Prvi dokaz za to je njihovo postavljanje barikada na Gorici 31. ožujka 1992. godine, što je dodatno zaoštrilo sukobe u gradu. Takva politika i interesi stizali su iz Sarajeva, preko Konjica, prenosili se do Stoca, pretenzijama prema jugu, s jasnim ciljem da sebi osiguraju izlazak na more.

To se moglo osjetiti u retorici koju su imali muslimanski čelnici i vjerske vođe.

U samoj Stranci demokratske akcije (SDA) dogodile su se podjele zbog nametnute politike koju su u stranku donijeli komunistički kadrovi.

Nije nepoznanica da su sklapani sporazumi između muslimana i Srba, a interesantno je da su i jedni i drugi željeli ostati u sastavu Jugoslavije. S druge strane radikalni islamski krugovi inicirali formacije tajnoga stranačkog karaktera, poput Patriotske lige, a jedna takva formacija na prostoru Stoca bila je muslimanska vojna postrojba s naoružanih 70

vojnika, koji su se nakon srpske agresije povukli u Vrgorac, a zatim u Međugorje gdje su i ostali do okončanja oslobodilačke akcije i nisu imali nikakvih zadaća u oslobodilačkoj akciji Čagalj.

Pred neposrednom opasnošću, s nedovoljno ljudi i sredstava, a o pravoj naravi stvari osvjedočeno događajima u Ravnom te u Dubrovačkom zaleđu i uopće u Republici Hrvatskoj, hrvatsko je stanovništvo napuštalo svoja višestoljetna ognjišta. Za to je vrijeme muslimansko stanovništvo ostalo pod srpskom okupacijom u u iščekivanju rješenja između Hrvata i JNA odnosno Srba.

Stolac su 10. travnja 1992. okupirali JNA i srpske snage, a dočekalo ih je muslimansko stanovništvo pozdravljajući „svoju vojsku“. No, brzo nakon ulaska u Stolac odnos prema muslimanskom stanovništvu se promijenio. Ubrzo su im počeli pretresati kuće, razoružavati ih, provjeravati, maltretirati, a kasnije i slati u radne vodove.

Važno je prisjetiti se egzodusa hrvatskog i muslimanskog stanovništva iz Stoca pred samu okupaciju srpskih snaga. Tada se izvlačenje civila odvijalo u dva smjera. Prometnicom do Počitelja, gdje su ostavili svoje automobile i čamcima sa *sajlom* preš-



Stolački stari grad

li Neretvu, te se tako spasili. I drugi, pješice preko Habatnice, Londže i Svitave prema Metkoviću. Jedan dio civilnog stanovništva ostaje u okruženju te ih srpska vojska zarobljava i odvodi u logor, a u selima Dabrica i Stjepan Križ ubijeni su u svojim kućama.

Treba istaknuti kako je u Počitelj pristiglo oko 10.000 izbjeglica Hrvata i muslimana, koji su se trebali organizirati prevesti čamcima preko Neretve na područje koje su nadzirali Hrvati, ali su Muslimane njihovi vjerski i stranački čelnici nagovorili da se vrate u Stolac jer da nema razloga za strah buduću da je postignut dogovor sa Srbima, pa su ovi tako i učinili.

OSNIVANJE STOLAČKE BOJNE

Hrvati općine Stolac, vojno sposobni muškarci, koji su dolazili na područje Metkovića i Ploča, javljali su se odmah u duhansku stanicu i stavljali na raspolaganje hrvatskoj vojsci. Najveći broj njih pristigao je upravo nakon egzodusa Hrvata iz Stoca, na dan okupacije. Od

predstavnika vlasti su informirani da će se u Blacama formirati Stolačka bojna.

U dogovoru s zapovjednikom Južnog bojišta, Jankom Bobetkom, dragovoljci Stočani su mobilizirani u 116. brigadu HV-a čiji je zapovjednik bio Nedjeljko Obradović. Popunjavale su se tri satnije redoslijedom prijavljivanja a od njih je utemeljena 6. bojna 116. brigade HV-a, nazvana „Stolačkom bojnā“, koja je bila dio taktičke grupe (TG-2), a smjer djelovanja imala je prema Stocu s ciljem oslobađanja stolačkog područja. Najprije je popunjena 1. satnija čiji je zapovjednik bio Veselko Raguž, zatim 2. satnija sa zapovjednikom Stankom Milanovićem i 3. satnija čiji je zapovjednik bio Ilija Marković. Zatim su formirane druge postrojbe i odjeljenje veze, izvidničko odjeljenje, inženjerijsko odjeljenje i vod logistike, a nešto kasnije i vod MB-120 mm.

Prvi zapovjednik bojne bio je Marijan Markek, a zamjenik Zdravko Vujnović, koji su s bojnou oslobodili područje Drenovaca praveći jedan veliki klin na terenu, odnosno preduvjete za provođenje oslobodilačke operacije Čagalj kojom su 13. lipnja 1992. pod zapovjedništvou zapovjednika 116.

brigade HV Nedjeljka Obradovića oslobođeni Stolac i Dubravka visoravan, a nakon Obradovićeua odlaska na novu dužnost zapovijedanje preuzima Ivan Beneta. Potou je zapovjednikom postao Stanko Milanović, koji je na toj dužnosti nažalost bio vrlo kratko, jer uskoro poginuo, te je treći zapovjednik bojne bio Veselko Raguž, s kojim je bojna ušla u novi ustroj HVO-a, odnosno od 1. kolovoza 1992. u sastav 1. brigade HVO-a Knez Domagoj.

S obzirom na to da su tijekom srpnja mobilizirani i Muslimani, brojno stanje se povećalo te od 1. kolovoza 1992. u sastavu 1. brigade Knez Domagoj djeluju dvije bojne. Zapovjednik 2. bojne bio je Ante Raguž, a zamjenik Mirsad Muhić.

SPAŠAVANJE MUSLIMANSKOG ŽIVLJA IZ STOCA

Nakon srpske okupacije Stoca 10. travnja 1992. otpočelo je maltretiranje civila koji su ostali u Stocu. Bilo je to uglavnom muslimansko stanovništvo i manji broj Hrvata koji su odbili napustiti svoje



Župna crkva Svih Svetih u Aladinićima, uništena 12. lipnja 1992.

kuće ili su u tome bili spriječeni, a kojima su paljene kuće ili su bili pljačkani, trpjeli bacanje bombi u dvorišta, zastrašivanja, odvođenja u logor i ostalo. Muslimansko stanovništvo je razoružavano (jer je i ono, kao i Hrvati, kupovalo i nabavljalo oružje za obranu). Pregovori muslimanskih čelnika sa srpskom vlašću u Stocu bili su neuspješni, te je dobar dio muslimanskog stanovništva razoružan, a pregovori su bili praćeni prijetnjama u stilu "Bit će klanja".

Muslimansko stanovništvo koje se vratilo iz Počitelja u Stolac bilo je životno ugroženo, uz oskudicu u hrani i drugim potrebštinama te suočeno s velikim problemima i u bojazni za golu opstanak, pa je vršilo pritisak na svoje čelnike i tražilo pomoć. Treba istaknuti da su muslimanske vođe imali naputke iz Sarajeva da se rat *balansira* i izbjegava, te da se Muslimani u njega ne uključuju. U to vrijeme u Stocu veliki utjecaj je imao Mirsad Mahmutčehaić, čiji je brat Rusmir bio jedan od prvih savjetnika Alije Izetbegovića.

Ne znamo, jesu li muslimanski čelnici shvatili pogriješku što su odveli svoj narod u opasnost od agresorske srpske vojske i jesu li zažalili zbog ranije donesenih odluka, ali u prilog tome govori činjenica da su tražili kontakte i povezivanje s hr-

vatskim snagama u cilju izvlačenja civila s područja Stoca. Naročito je to bilo izraženo onda kad su se danomice približavale hrvatske snage oslobađajući prostor i stvarajući preduvjete za akciju oslobađanja Stoca.

Naime, u danima pred operaciju uspostavljen je kontakt sa stanovništvom u Stocu te je upravo Stolačka bojna 116. brigade HV-a dobila zadaću za izvlačenje i prihvaćanje civilnog stanovništva u kanjonu rijeke Bregave po zapovjedi zapovjednika Južnog bojišta. Zapovijed je izdao zapovjednik 116. brigade HV-a u dogovoru sa zapovjednikom Južnog bojišta Jankom Bobetkom, s ciljem da se civilno stanovništvo spasi od pogibelji.

Izvlačenje dijela muslimanskog stanovništva povjereno je Stolačkoj bojni, jer su upravo njezini pripadnici kao dobri poznavatelji terena bili najbolji jamac da će zadaća biti kvalitetno odrađena i da će civili biti sigurno provedeni kroz njihovu zonu odgovornosti. Čekao se pogodan trenutak, ali u večer kad je izvlačenje dogovoreno, prolomilo se veliko nevrijeme s grmljavinom, što je otežavalo izvlačenje civila koji su u nekoliko grupa ipak izvedeni. Preko obuće obuvali su vunene čarape ili su išli u opancima kako bi smanjili mogućnost da budu otkriveni. Bio

je to veliki rizik, jer se djeca nisu mogla odgovoriti od plaća, ali su tu veliku ulogu odigrale njihove majke koje su ih nosile, a nakon toga im je vojska pomagala u narednih 15 kilometara.

Kako je riječ uglavnom o ženama s djecom i starcima, dugom pješaćenju i jakom nevremenu, zadaća se odvijala gotovo cijelu noć. Izvedeno je nekoliko manjih grupa, koji su s četiri autobusa otišli u smjeru Metkovića. U izvlačenju civila iz istočne Hercegovine, uglavnom Muslimana, značajnu ulogu odigrao je Ivan Mataga, tada vozač oklopnog vozila „Opuzen 1“ kojim je osobno izvlačio civile iz nepristupačnog područja pod stalnim granatiranjem. U oklopnjak je moglo stati oko 20 osoba, ali su se zbijali, pa je on izvodio i grupe od po 35 osoba, mahom djece i žena. Civile je vozio do mjesta Osječenica, na raskrižje Vinine – Hrasno – Svitava, odakle su ih dalje vozili na sigurna područja autobusom TAM-170. Zapovijed za izvlačenje izdao je zapovjednik 116. brigade HV-a Nedjeljko Obradović.

Na prihvaćanju civila uključili su se hrvatski Crveni križ i druge civilne institucije u Republici Hrvatskoj, koji su izbjeglice popisivali i organizirali njihov daljnji smještaj. Učinjeni su maksimalni napor da se hitro i učinkovito djeluje u zbrinjavanju izbjeglica. U tu je svrhu u Metkoviću organizirano prihvatilište za majke s najmlađom djecom u vrtiću u kojem su djelovale časne sestre.

No, takvu pomoć muslimanske žene nisu prihvatile, što je iznenadilo organizatore, jer su u tom prihvatilištu osigurali sve potrebštine za malu djecu, a to je bio jedini objekt gdje se moglo osigurati smještaj za dojenčad. Kako je to prihvatilište odbijeno zbog vjerskih razloga, sve izbjeglice su dalje upućene iz Metkovića prema odmaralištima i hotelima u Republici Hrvatskoj, gdje su bili i hrvatski prognanici. Osiguran im je smještaj i svi obroci kao i svaka druga potrebna pomoć, jednako kao i ranije izbjeglim Hrvatima. Najvažnije od svega je bilo da su dovoljno udaljeni od neprijateljskog topništva, jer su srpske snage svakodnevno granatirale mjesta u kojim su bili Hrvati.

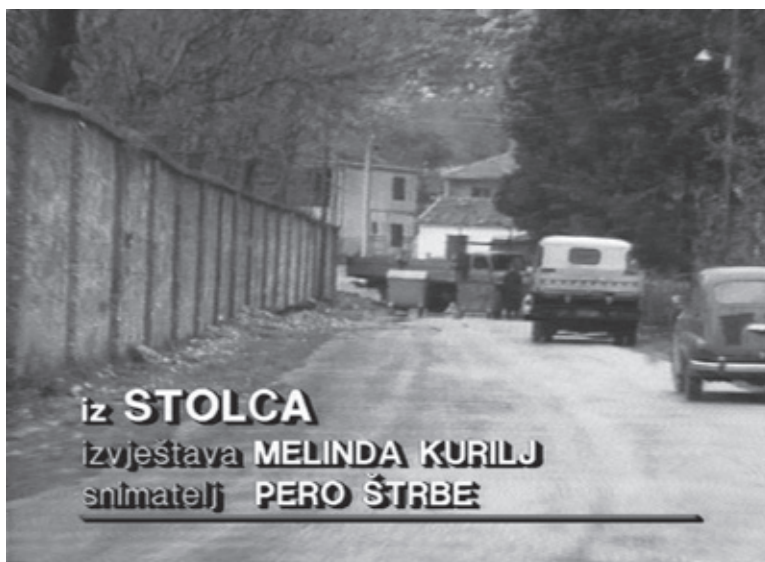
Sljedeće kolone izbjeglica, uglavnom žena s djecom, izvedene su s ratom ugroženog područja 10., 11. i 12. lipnja 1992.,

znači pred sami ulazak hrvatskih snaga u Stolac. Postupilo se jednako kao i s ranijim izbjeglicama. U zapovijedi koju su provodili vojnici 116. brigade HV-a naglašeno je da se s područja Stoca i okolice izvlači civilno stanovništvo, a vojno sposobni muškarci pozivaju da se uključe u obranu i zajedničko djelovanje kroz ustrojene postrojbe koje su i provodile akciju oslobađanja. Tih dana uključilo se prvih 18 muslimanskih dragovoljaca.

Stolac je oslobođen na blagdan sv. Ante, 13. lipnja 1992., a grad su oslobodile upravo satnije Stolačke bojne s 3. bojnom 116. brigade HV. Do Drenovaca s južne strane Stoca prostor je oslobođen uz pomoć pridodanih branitelja 113. šibenske i 114. trogirske brigade. I ovdje je važno naglasiti kako je i pri ulasku u Stolac akcija usporavana zbog susretanja s muslimanskim civilima koji su se izvlačili iz Stoca. Svi su prihvaćeni i proslijeđeni u sigurnu zonu.

Nejasna je bila neodlučnost muslimana i povratak iz Počitelja u okupirani Stolac, no danas je jasno kako su oni samo iščekivali ishod sukoba HV-a i JNA. Uvidjevši jačanje hrvatskih snaga i mogućnost da u Stolac uđu Hrvati, muslimansko vodstvo je promijenilo stavove i počelo zagovarati drugačije odnose. Muslimanska politika očito je sebi stvorila cilj da po svaku cijenu Stolac mora biti njihov, što je bilo više nego apsurdno s obzirom da Muslimani praktično nisu uopće sudjelovali u oslobađanju grada čije je prijeratno stanovništvo bilo mješovito.

No, kako bi se uključili u akciju oslobađanja – iako nisu imali svojih vojnih postrojbi a kalkulirali su, hoće li se uključiti u postrojbe HVO-a i HV-a – sve s ciljem da budu sudionici, odnosno da se prikažu kao osloboditelji, muslimansko je političko vodstvo poslalo manju grupu samoorganiziranih mještana Muslimana da na jednom pravcu preteknu borbenu grupu Stolačke bojne, što se pokazalo opasnim i pogubnim,



jer su upravo tada, 14. lipnja, zbog toga poginula četiri Muslimana. Oni su bez koordinacije, samoinicijativno i samo s osobnim naoružanjem krenuli prema srpskim položajima, u cilju da osvoje dominantnu kotu za čije je osvajanje hrvatska strana pomno planirala akciju, pa su tako sami sebe odveli u pogibiju, jer je njihovo neiskustvo i srljanje pravo na neprijatelja bez operativne pripreme završilo kobno.

Postoje svjedočenja o njihovu zapoimanju prilikom smrtnog ranjavanja, jer su se našli na terenu koji je bio dostupan neprijateljskom djelovanju, pa se za izvlačenje morala čekati noć. Tom prilikom poginuli su Velija Obradović, Adin Šetka, Šećo Šetka i Šefko Šetka. Kao i sve što je HV dobro činila prema domicilnom stanovništvu, tako je i u ovoj situaciji pokazala velikodušnu gestu te je osigurala da se poginuli muslimani prvo izvuku s nepriступačnog terena, dostojanstveno pokopaju, a njihovim obiteljima riješila trajnu skrb i status za rješavanje pitanja obitelji poginulih branitelja.

SNAGE KOJE SU OSLOBODILE DUBRAVSKU VISORAVAN I STOLAC

U oslobađanju Dubravske visoravni i Stoca angažirane su snage u dvije faze, s tim da je prva faza krenula 7. lipnja a druga se faza odvila u periodu od 13. do 20. lipnja. Operacija se zvala Čagalj.

U prvoj fazi za izvršavanje zadatke angažirana su dva sastava. Prvi sastav čine iz HVO-a: vod HVO-a Čitluk, VP HVO

Čitluk, diverzantski vod Čitluk, diverzantska grupa Našice, diverzantska grupa Zadar i HOS, a te snage u napad kreću s crte: most u Čapljini – Šurmanci. Cilj u ovoj fazi: snagama BG-2 razbiti neprijatelja na prvoj crti obrane (rijeka Neretva) i ovladati širim prostorom Domanovića, te očistiti oslobođeni prostor.

Drugi BG-2 sastav čine: 1 satnija 156. brigade HV-a, ojačani vod 156. brigade HV-a, 1. satnija 1. brigade HVO-a, grupa HOS-a, Vukovi, POG/156. brigade

HV-a, inženjerijsko odjeljenje 156. brigade HV-a i diverzantska grupa Pilot. Te snage u napad kreću iz sela Struge prema smjeru selo Čeljevo – selo Gnjište – selo Tasovčići, a zadatak je bio razbiti neprijatelja u prostoru: selo Prebilovci, selo Tasovčići, Hotanj, te izbiti na komunikaciju Domanovići – Bivolje brdo, kao i očistiti oslobođeni prostor.

Snage angažirane u drugoj fazi 13.– 20. lipnja podijeljene su u tri skupine. Prva skupina snage HVO-a (dio snaga Operativne zone Jugoistočna Hercegovina /OZ JIH/) čisti prostor Dubravske visoravni, težište je na smjeru selo Domanovići – selo Gubavica i selo Domanovići – selo Rotimlja. Druga skupina sa snagama HVO: „Božanovi (kasnije nazvani „Ludvig Pavlović“) i grupa HOS produžavaju djelovanje smjerom selo Aladinići – selo Maslin – Stolac, te sa snagama Stolačke bojne oslobađaju Stolac i uspostavljaju sigurnu obranu Stoca.

Treća skupina sa snagama TG-s HV-a i Stolačka bojna HVO-a djeluju južno duž toka rijeke Bregave, oslobađajući grad Stolac i južne dijelove stolačke općine. Po izvršenoj zadaći uspostavljaju suradnju sa snagama „Božanovim“ i snagama HOS-a, te organiziraju čvrstu obranu grada Stoca.

GRAD STOLAC NAKON OSLOBODIENJA I USPOSTAVA CRTE OBRANE

Nakon oslobađanja Dubravske visoravni i Stoca formirana je 1. hercegovač-

ka brigada HVO-a koje je zapovjednik Nedeljko Obradović, pod čijim je zapovjedništvom bio IZM Stolac a nakon toga i 1. Stolačka bojna koja je od 1. kolovoza 1992. ušla u sastav 1. brigade HVO koja se nazvala brigadom Knez Domagoj. Tada je formirana i 2. Stolačka bojna, jer je mobilizirano i ostalo stanovništvo.

U novoformiranoj 1. brigadi HVO-a brojno stanje iznosilo je oko 5000 vojnika, od čega 3500 Hrvata i 1500 muslimana. Upravo je taj nacionalni sastav ključni argument koji objašnjava zašto nije uspio pokušaj muslimana da provedu svoje planove i preuzmu zonu odgovornosti u oslobođenom području.

Također u prilog dobre volje i zajedničkih interesa koji su pokazali Hrvati treba istaknuti da su kroz 1. brigadu HVO osigurani jednaki uvjeti i za hrvatske i muslimanske vojnike, s tim da je muslimanskim vojnicima organizirana i posebna kuhinja prema njihovim islamskim običajima. Znači, potpuno su jednak tretman imali svi vojnici, ali su to Muslimani tretirali kao slabost hrvatske strane, što su pokušali iskoristiti.

Nakon oslobađanja u Stocu čelni ljudi SDA planirali su osnivanje Teritorijalne obrane, no kako je zona odgovornosti već bila dodijeljena snagama HVO-a, to nije prihvaćeno. Značajna je činjenica da je većina muslimanskih obitelji bili smješteni u Republici Hrvatskoj i zbrinuta te je na neki način dio vojnika ostao lojalan osloboditeljima. TO nije ustrojena, ali taj neuspjeli pokušaj nije obeshrabrio Muslimane u njihovim već tada očitim ciljevima.

Sigurnosne službe HVO-a uočile su pojačane aktivnosti muslimanskih čelnika nakon oslobađanja Stoca. Riječ je o sastancima u Počitelju, na kojima je istaknut cilj rušenja vlasti HVO-a u Stocu i preuzimanje zapovjedanja gradom. Nakon tih sastanaka masovno su se Muslimani počeli uključivati u sve postrojbe HVO-a, a najviše u HOS, jer HOS nije bio u izravnom ustroju pod Stolačkom bojnomo. (Treba istaknuti da

su u određenom trenutku u HOS-u na ovom području bili samo muslimani). Čelnici su tražili da se razmjerno broju vojnika postave i zapovjedni kadrovi iz redova Muslimana. Postojale su indicije kako se preko Zagreba lobiralo da za zapovjednika Općinskog stožera Stolac bude postavljen Musliman Ibri Alagić, a kao prijedlog pojavljivalo se i ime Ede



Obradovića, ali je 29. lipnja 1992. ipak imenovan Božo Pavlović, koji je dobro poznao domicilno stanovništvo.

Postrojbe su bile mješovito popunjene, raspored snaga na držanju crte morao je biti ravnomjerno raspoređen. Ovdje je važno istaknuti da Muslimani koji su imali naoružanje to svoje oružje nisu unijeli u sastav HVO-a, nego su ga i dalje krili po kućama, a u HVO-u su zadužili novu opremu, naoružanje i sve potrebno. Ipak, uspostavljena je dobra koordinacija i suradnja a odnosi među vojnicima bili su korektni.

No, prema simptomatičnim učestalim napadima srpskih snaga na određenim pozicijama, zapovjedništvo je posumnjalo da Muslimani ponovo uspostavljaju kontakte sa Srbima i poduzelo na vrijeme mjere opreza i praćenja. Razotkriveno je kako su Muslimani na Podveležju kupovali oružje od Srba i razmjenjivali informacije.

Imajući dojavu da srpska vojska planira napad 8. kolovoza 1992. (kad tzv. vikend-ratnici dolaze ojačati srpske redove), zapovjedništvo je ojačalo crtu obrane. Bilo je vremena za pripremu, jer je neprijateljska vojska napad odgodila za dan Velike Gospe (15. kolovoza),

kad se nadala da će većina Hrvata otići u posjet obiteljima u izbjeglištvu. No, na napad se čekalo i spremno obranilo tri njegova snažna vala. Domišljatost i iskustvo zapovjednog kadra presudili su da je vještim manevrima ljudstvo sačuvano od jakih topničkih udara po položajima, a s faktorom iznenađenja dočekan je neprijatelj u dubini na liniji razgraničenja.

Takvo zajedničko vatreno iskustvo učvrstilo je povjerenje među vojnicima koji su ga zajedno prošli, a tada je u postrojbi bilo oko 30 % muslimana.

Odnosi među vojnicima koji su dijelili teren bili su dobri, no novi problemi su došli od čelnika. Mirsad Mahmutćehajić, predsjednik SDA, redovito je tražio da se muslimanima kuha hrana kako nalažu njihovi vjerski propisi i običaju. To je i uvaženo. No, uslijedio je niz zahtjeva koji su ustvari

stalno podizali tenzije i naglašavali različitost među narodima.

Kako srpske snage nisu uspjele probiti crtu obrane Stoca, uslijedio je progon muslimanskog stanovništva iz istočne Hercegovine. Posebno veliki broj izbjeglica stigao je iz Gacka kanjonom rijeke Bregave, a kako su pristizali pješice, svi izbjegli su dolazili na crtu razgraničenja i bili prihvaćani po HVO-u. Potom su bili smješteni u škole i druga prihvatilišta dovoljno udaljena od topničkih udara radi sigurnosti, gdje su dobili smještaj, hranu i odjeću o kojima je dalje skrbila hrvatska infrastruktura potpomognuta Caritasom. Čelnici SDA Stolac ponovo su negodovali, jer su tražili da se izbjeglo stanovništvo ostavi u Stocu. Tom zahtjevu nije udovoljeno zbog sigurnosnih razloga.

Bez obzira na stalna negodovanja stranačkih čelnika SDA i muslimanskih vjerskih predstavnika, aktivnostima Muslimana nije posvećivana prevelika pozornost sve do događaja koji je potpuno razotkrivio njihove namjere. Riječ je o otkrivanju velikog skladišta naoružanja u džamiji Uzinović, kao i formiranju brigade Bregava u Južnom

logoru u Mostaru koja je popunjavana muslimanskim vojnicima s prostora Stoca, Dubravske visoravni i Čapljine. Kako nisu dobili prostor za djelovanje u zoni odgovornosti Stolačke bojne, preko stožera Mostar isposlovali su da na Gubavicu premjeste svoje zapovjedništvo, a držali su neke položaje na Rotimlju i drugdje, sa stalnim pretenzijama da preuzmu crtu u Stocu.

Sljedeći incidenti koju su bili simptomatični su dolazak na punkt u Aladinićima tri skupine muslimanskih vojnika u novim odorama i s znakovljem na rukavu ARMIJA, sve s obrazloženjem da se trebaju javiti u zonu odgovornosti Drenovac. Njih je po zapovijedi uhitila vojna policija. Znakovito je da se i tada, kao i u drugim sličnim situacijama, prekidala veza zbog kidanja kablova duž zone odgovornosti, ali je razboritošću i profesionalnošću hrvatskih snaga incident izbjegnuto. Jasno je bilo da su se ti vojnici trebali zadržati na prostoru Stoca, gdje su Muslimani imali velike zalihe naoružanja, pa je postojala razumna sumnja da se planira napad iznutra. Malo nakon toga Pod Kosom je prepriječen put i postavljeno mitraljesko gnijezdo s pripadnicima Armije koji su onemogućili prometnu komunikaciju. Intervencijom vojne policije HVO-a to je uklonjeno, a vojnici s nadzorne točke su se razbjegli.

Tijekom 1993. takvi incidenti bili su sve češći, a tek kasnije se razotkrilo da su mnogi muslimanski vojnici bili usporedno u dvije vojske: imali su iskaznice HVO-a, gdje su zadužili oružje i dobivali beriva, ali su imali i iskaznice ARMIJE, kamoe su to isto oružje prenosili, da bi u određenom trenutku dezertirali iz HVO-a. Prema saznanjima hrvatskih sigurnosnih službi, ti prelasci su tekli planski, što znači da su vojnike obilazili stranački predstavnici i nagovještavali da će svi prijeći u AbiH kada ih oni obavijeste, što ukazuje da je planiran napad kao i u Bijelom Polju kraj Mostara, gdje su muslimani iz redova HVO-a napali svoje suborce i počinili velike zločine.

Osviješteni događajima iz Bijeloga Polja i izdajom muslimanskih vojnika u redovima HVO-a, Općinski stožer Stolač 2. srpnja 1993. dobio je zapovijed



U borbi za slobodu

o razoružavanju muslimanskih vojnika iz redova HVO-a. Akcija je provedena u istom danu, pri čemu je zapovjednik održao govor u kojem je naglasio da se s vojnicima mora postupati časno, jer su to naši suborci, te da se ne zna što će dalje politika odlučiti o njihovom djelovanju u HVO-u. Zarobljeni Muslimani predani su vojnoj policiji te je prema njima postupano po zakonskim odredbama. Narednog dana pozvano je stanovništvo da pred kuće iznese oružje koje ima i da ga preda. Oružje je zaplijenjeno kako je i naloženo, bez ulaženja u kuće, provjera i premetačina. Civilnom stanovništvu ni na koji način nije ograničeno kretanje, te su civili slobodno posjećivali demobilizirane muslimanske vojnike u sabirnom centru. Tek kad su počeli koristiti te okolnosti za djelovanje protiv uspostavljene vlasti, određena je mjera nadzora odnosno čuvanja.

Činjenica je da su Muslimani počeli novi rat, koji je kasnije nazvan bošnjačko-hrvatski sukob. Jasno treba reći da je to više od sukoba, jer masakri i strašni zločini koji su počinjeni nad Hrvatima na širem području jasno ukazuju na ciljeve islamizacije ovih prostora. General Slobodan Praljak napisao je dvadeset knjiga s dokazima koji jasno govore o događajima tijekom rata, između ostalih i knjigu koja je sažetak brojnih dokumenata koji dokazuju kako je Republika Hrvatska pomagala bosansko-hercegovačke

Muslimane, prihvatila izbjeglice, liječila ranjene i bolesne, osnivala školske centre i pružila sve druge oblike pomoći, a da nigdje nikada ni na jednoj razini vlasti muslimani, kasnije nazvani Bošnjacima, nisu uputili ni jednu riječ zahvale za to.

ZAKLJUČAK

Razoružavanjem muslimanskih vojnika iz postrojbi HVO sigurno je izbjegnuto krvoproliće na prostoru općine Stolač, ali to nažalost nije moglo spriječiti muslimansko-hrvatski rat koji se proširio iz središnje Bosne preko Konjica i Jablanice u dolinu Neretve. Zasigurno je da Hrvatima taj rat nije odgovarao, jer su ionako već bili iscrpljeni kako u ljudstvu, tako i tehnički, te su se nadali da će se konačno i njihove obitelji vratiti iz izbjeglištva i pokušati normalizirati život.

Rat s Muslimanima nametnuli su interesni lobiji koji su ovaj prostor vidjeli kao moguću islamsku državu. Muslimanska neopredijeljenost s početka rata nije bila plod neznanja, nego je naprotiv riječ o tome da su oni ciljano izbjegavali i balansirali, jer se u srpsko-hrvatskom ratu nisu htjeli boriti za zajedničku stvar, nego su čekali priliku za ostvarenje vlastitih partikularnih interesa i ciljeva koji su nespojivi s interesima i ciljevima hrvatskog naroda.

DJELOVANJE MUHAMEDA MUFTIĆA U HRVATSKOJ POLITIČKOJ EMIGRACIJI

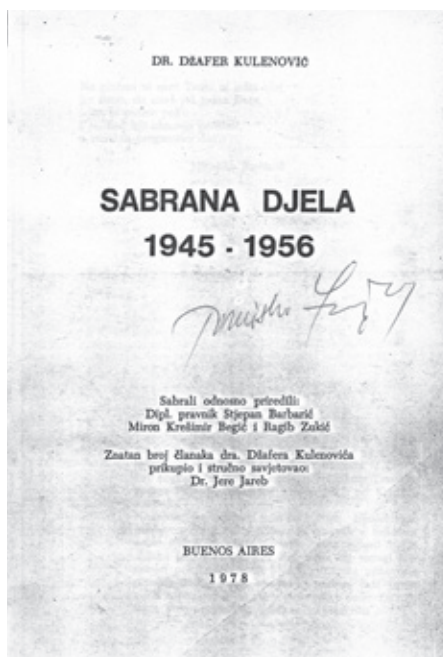
Još u 19. stoljeću Otac Domovine dr. Ante Starčević naučava da je vjera stvar duševnosti. Dakle, sasvim privatna stvar svakog pojedinca. Iz toga proizlazi kako vjerska pripadnost nikako ne može određivati pripadnost nekom narodu. Tu lekciju su dobro naučili Albanci kojih ima muslimana, katolika i pravoslavaca, no svi su oni ponosni Albanci. Nijemci se također dijele na katolike i na razne protestantske crkve, ali svi oni su Nijemci. Imamo još popriličan broj europskih naroda u kojima pripadnost različitim vjerama nije nikakva zapreka nacionalnom jedinstvu. Nažalost, kod nas Hrvata danas više nije tako, iako je još za Starčevićeva života bilo bitno drugačije.

Među pravašima, sljedbenicima Ante Starčevića u 19. stoljeću nalazimo katolike zapadnog obreda i one istočnoga (grkokatolike), muslimane, pravoslavce, židove, pa čak i ateiste. Sve njih je povezivala ideja hrvatskoga državotvornog nacionalizma i želja za ostvarenjem hrvatskog državnog prava. Ne zaboravimo da su mnogi koji su uz Eugena Kvaternika sudjelovali u Rakovičkom ustanku u listopadu 1871. bili pravoslavci. Mnogi ne znaju da je autor popularne pjesme „Vila Velebita“ isto tako bio lički pravaš pravoslavne vjere Danilo Medić. Otac najpoznatijega pravaškog barda Augusta Harambašića bio je također pravoslavac. Jedan od najuspješnijih visokih austrougarskih časnika u Prvome svjetskom ratu bio je pravoslavac Svetozar Borojević, koji je u dopisivanju s Narodnim vijećem Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. iskazivao nedvojben hrvatski osjećaj, a moguće je da je kasnije bio i djelatan u emigrantskome Hrvatskom komitetu. I u časničkom zboru domobranstva Nezavisne Države Hrvatske nalazimo solidan broj mahom visokih časnika pravoslavne vjere, a Hrvata po osjećaju.¹

Piše:

Darko UTOVAC

U tom je kontekstu korisno imati na umu iznadproporcionalnu zastupljenost Židova u pravaškim redovima. Upravo je jednog od njih, Josipa Franka, koji je doduše prethodno prešao na katoličanstvo, Starčević smatrao svojim najbližim suradnikom i priznao za svog nasljednika. Kod bosansko-hercegovačkih muslimana stvar je još jednostavnija. Srednjovjekovna hrvatska država se nedvojbeno prostirala znatno istočnije od današnjih granica hrvatske države. Tek njezinim sla-



bljenjem dolazi do osamostaljenja bosanskog kraljevstva, čiji je prostorni opseg u pretežnom dijelu povijesti puno manji od današnje BiH. Na njezinu današnjem prostoru puno je toponima koji proizlaze iz hrvatskog imena, pri čemu je zanimljivo da su oni znatno češći na istoku i jugoistoku Bosne, dakle na negdašnjim rubnim

područjima hrvatstva gdje već stoljećima nema Hrvata katolika u značajnijem broju. Hrvatsko ime nalazimo i u Sandžaku.

To je zacijelo zato što su Hrvati na rubovima svog etničkog prostora imali potrebu naglašavati svoju posebnost. Nije suvišno spomenuti da je jedan od ranih primjera pismenosti na arapskom pismu i hrvatskom jeziku upravo „Hrvatova pjesma“ u kojoj se tamošnje muslimane izričkom naziva Hrvatima². Naravno i njezin autor je očito iz kruga tadašnjih nedavno islamiziranih Hrvata. Ne smijemo zaboraviti ni Mehmeda Erdeljca ni njegovu „Hrvatsku pjesmu“ iz 16. stoljeća.³ Zapadni bio današnje BiH se nakon pada pod Osmanlije nazivao Turskom Hrvatsko, što sigurno nije bez razloga. Osmanski putopisac Evlija Čelebi⁴ je u 17. stoljeću ostavio brojne zapise o Hrvatima u Bosni. Sve te spomene je brižno sakupio Fehim Spaho u radu o Hrvatima u putopisu Evlije Čelebije.⁵

Da na koncu stvar potpuno banaliziramo, među srednjovjekovnim plemstvom Bosne ne nalazimo ni Srboja Srbljenovića, ni Bošnjku Bošnjakovića, pa ni osobe nalik tim oblicima imena i prezimena, no zato među najuglednijim bosanskim plemićima nalazimo Hrvoja Vukčića Hr-

1 U literaturi se spominje čak 13 generala pravoslavne vjeroispovijesti u oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske. U

tom su pogledu potrebna dodatna istraživanja, jer osobnici nekih od tih visokih časnika koje se općenito smatra pravoslavicima, pokazuju da su oni ipak bili katolici.

2 Pjesma je napisana 1669. godine, autor je Hasan Kaimlija (? - 1680.), a u pjesmi se muslimani Bosne tadašnji osmanlijski podanici izričkom nazivaju Hrvatima.

3 Pjesma je pisana arapskim pismom na hrvatskom jeziku, dakle arebicom, a sam naziv joj govori tko je rabio takvu kombinaciju.

4 Evlija Čelebi (1611. - 1682.), osmanlijski diplomat i putopisac, proputovao i hrvatske zemlje te ostavio svjedočanstvo o hrvatskom osjećaju tamošnjeg islamiziranog pučanstva, čak i na području današnje Crne Gore.

5 Fehim Spaho (1877. - 1942.), hrvatski islamski teolog i reis ul ulema za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske. Usp. njegov tekst „Hrvati u Evlija Čelebinu putopisu“, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1932., 41.-50.



Muhamed Muftić s kolegama u domobranskoj odori

vatinića.⁶ Osim toga, u srednjovjekovnoj Bosni vladaju banovi. Istina za volju, titulu bana nalazimo ponekad i kod drugih naroda, no karakteristična je upravo za Hrvate gdje se ta titula u državno-pravnoj uporabi održala kontinuirano od srednjeg vijeka do sredine 20. stoljeća. Nije nevažno da je jedan od najmoćnijih hrvatskih banova, Pavao Šubić, vladao Bosnom, a od Šubića su preseljenjem u Zrin nastali Zrinjski, možda povijesno i najvažnija hrvatska velikaška obitelj. Ako ćemo kopati još i dublje naići ćemo i na Kulina-bana,⁷

pa ćemo saznati da je porijeklom ipak nešto sjevernije od Save.

Dokazi izvornog hrvatstva Bosne nisu samo povijesni niti ih izvlačimo samo iz toponima ili ojkona. Oni su i jezični. Na stećcima širom Bosne nalazimo ikavicu urezanu bosančicom, hrvatskom inačicom ćirilice. Bosanske velikaške i kraljevske isprave su također najčešće pisane ikavicom. Koje su južni Slaveni osim Hrvata koristili ikavicu? Nitko drugi. Nalazimo je još jedino u istočnoj Europi kod Ukrajinaca. Čak muslimanski likovi u djelima srpskih književnika iz BiH govore ikavicom, a to isto možemo pronaći i u djelima posrbica poput Ive Andrića. U svojim uspomjenama (*Doživljaji*) i dr. Ante Pavelić svjedoči ikavskom govoru muslimana Bosne od Jajca, Sarajeva pa

sve do krajeva uz Drinu. Posebno je zanimljivo što o tome piše bilježeći doslovno ono što islamski puk izgovara, bez i jedne opaske o jeziku.

U muslimanskim narodnim pjesmama koje su skupili Alija Nametak ili još ranije Mehmed Dželaludin Kurt također nalazimo ikavicu, ali i hrvatsko ime. O tome je u novije vrijeme pisao i dr. Vlado Pandžić u Hrvatskome neretvanskom zborniku⁸. I izliječeni komunist dr. Ante Ciliga primjećuje da starije muslimanke u Mostaru govore ikavicom, baš kako je govorila i njegova majka u Istri.⁹ Osim toga, svijest o hrvatskom porijeklu nikada nije zamrla među bosanskim muslimanima. Zato je poslije povlačenja Osmanskog carstva iz BiH velika većina mladih muslimanskih intelektualaca pristala uz hrvatstvo, i to uz njegov najborbeniji dio, pravaštvo. Naravno, takvo usmjerenje je značilo i protimbu vlasti, što svakako nije moglo donijeti koristi i povlastica, dakle – o oportunizmu se svakako nije radilo.

Bilježimo i slučajeve poput književnika, političara i povjesničara Safvet-bega Bašagića, koji je u ranoj mladosti pjevao kako u Bosni nije bilo Hrvata, da bi u par godina poslije prisustvovao polaganju kamena-temeljca za Starčevićev dom u Zagrebu. Kasnije je pisao pjesme o hrvatskom kao svom jeziku i pisao monografiju o znamenitim Hrvatima muslimanima u turskoj carevini. Zastupnici Jugoslavenske muslimanske organizacije u beogradskoj skupštini se u najvećem broju između dva rata izjašnjavaju kao Hrvati, iako bi sigurno imali znatnu i konkretnu materijalnu korist da su se izjasnili drugačije. Pamtim i ponosnu izjavu Džafer-bega Kulenovića¹⁰ iz toga vremena, koji je ustvrdio

6 Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1350. - 1416.), hrvatski velikaš iz Bosne, veliki vojvoda bosanski, župan vrbaske županije, knez Donjih krajeva i splitski herceg.

7 Kulin ban (1180. - 1204), bosanski vladar, sin bana Borića iz Slavonije. Prema obiteljskoj predaji, begovi Kulenovići su potomci Kulina bana, a moguće najvažniji izdanak te obitelji bio je Džafer Kulenović, dopredsjednik vlade Nezavisne Države Hrvatske

koji je još u Kraljevini Jugoslaviji u parlamentu izjavljivao kako on nije samo Hrvat nego da je i hrvatski nacionalist.

8 V. PANDŽIĆ, „Hrvatska ikavica u muslimanskoj usmenoj književnosti“, *Hrvatski neretvanski zbornik*, Metković, 1/1993.

9 Branka MOGOROVIĆ, *Dr. Ante Ciliga posljednji hrvatski argonaut*, Pazin – Pula, 2011., 33.

10 Džafer beg Kulenović (1891.-1956.), hrvatski političar iz Bosne, nasljednik Mehmeda Spahe na mjestu čelnika JMO, dopredsjednik vlade Nezavisne Države Hrvatske, do smrti bio djelatnik u hrvatskoj političkoj emigraciji. Umro je u Siriji gdje je živio u izbjeglištvu.

da nije samo Hrvat nego da je i hrvatski nacionalist.

U takvom ozračju bosansko-hercegovačke je muslimane zatekao i Drugi svjetski rat. Najveći dio njih pristaje uz Nezavisnu Državu Hrvatsku, rijetki odlaze u partizane, dok neznatni dijelovi muslimana pristupaju četničkom pokretu.¹¹ Poglavitito se to događalo oko Stoca i Tuzle, ali u manjoj mjeri i drugdje. Nešto kasnije, kako rat odmiče, ponovo oživljavaju i autonomaske težnje. Tome je svakako pogodovala nemogućnost oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske da djelotvorno zaštite muslimane pred četničkim pokoljima. Pred kraj rata može se uočiti nešto masovniji odlazak muslimana u partizane. Nažalost ne nedostaje ni primjera kada su se muslimani isticali u progonima i zlostavljanju dojučerašnjih suboraca, vojnika Nezavisne Države Hrvatske i njihovih obitelji. To možemo, ovisno o kutu gledanja, pripisati prevrtljivosti ili nagonu za preživljavanjem, no ne možemo negirati da se događalo. Naravno takvo ponašanje bilo je svojstveno za manji dio muslimana, dok većina ostaje na strani Nezavisne Države Hrvatske do samog kraja.

Nažalost nikakva ozbiljna i sustavna istraživanja nisu vršena na cjelokupnom prostoru BiH, no kad imamo na umu oskudne podatke s nekih područja, poput Kule Fazlagića ili Gračanice sa širom okolicom, nije pretjerano tvrditi da su muslimani činili precizno neutvrđen, ali jamačno dvoznamenkasti udio u tragediji Bleiburga i križnih puteva. Hrvatski politički zatvorenici odmah iza rata poput Safeta Jaskića,¹² Tomislava Obrdalja¹³ ili nešto kasnije Dinka Jonjića,¹⁴ kao i mnogi

drugi, u svojim knjigama spominju poimenično Hrvate muslimane u jugoslavenskim komunističkim zatvorima zbog privrženosti hrvatstvu.

Nova komunistička vlast u to vrijeme čini sve da razbije hrvatski nacionalni korpus, poseban je naglasak na suzbijanju osjećaja hrvatske pripadnosti muslimana. Ne biraju se sredstva u zatiranju ili lomljenju onih čvršćih i dosljednijih, dok se labilnije zastrašuje i potkupljuje. Takav postupak ubrzo daje rezultate. Muslimani koji su bili vezani uz ustaški pokret su brzo ili pobijeni ili su otišli u političko izbjeglištvo odnosno završili u jugoslavenskim komunističkim logorima. Ostalima se nudi da budu što god hoće, samo ne Hrvati. Ipak 1948. godine još uvijek se 2,80 % stanovnika Bosne i Hercegovine izjašnjava Hrvatima islamske vjere.¹⁵

Protokom vremena broj Hrvata muslimana dalje naglo i nezaustavljivo opada. Vidljivo je to u općinama poput Rogatice, gdje Hrvata kršćana u dvadesetom stoljeću nije bilo u spomena vrijednom broju, no još u popisu pučanstva 1961. imamo 368 osoba koje se izjašnjavaju kao Hrvati, da bi ih već na popisu pučanstva 1971. godine bilo samo 45. Jednako je u Foči gdje 1961. godine nalazimo 460 Hrvata, a ponovo 1971. godine samo njih 94, pritom 1961. Hrvati čine 3,80 % stanovništva grada Foče. Isti proces vidimo i u čitavu nizu drugih općina na istoku i jugoistoku današnje BiH.¹⁶ Ipak bilježimo i određeni broj onih koji ostaju unatoč svemu na hrvatskim pozicijama, pa i djelatno sudjeluju u poslijeratnim nastojanjima za obnovu hrvatske države. Naravno, za to plaćaju vrlo visoku cijenu, usudio bih se reći i veću od Hrvata katolika. Završavaju u komunističkim zatvorima ili bježe u emigraciju gdje su tek rijetki dočekali obnovu hrvatske države, ali ubrzo i gorka razočaranja zbog sukoba katolika i muslimana koji su 1993. uslijedili.

zije do Golog otoka.

- 11 Prema Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.
- 12 Safet Jaskić (? - 1963.) hrvatski politički zatvorenik i politički emigrant, autor knjige *Srbokomunistički zločin nad Bosnom* koju je poslije njegove smrti tiskala Luburićeva Drina press.
- 13 Tomislav Obrdalj (1925. - 2018.) hrvatski politički zatvorenik, političar HDZ BiH i autor knjige *Jedan život od Bleiburga do danas*.
- 14 Dinko Jonjić (1938. - 2023.) hrvatski politički zatvorenik i odvjetnik, autor knjige *Goli na Golom otoku - Od Imotske gimna-*

- 15 Za više vidjeti Nenad POKOS, Zlatko HANBEGOVIĆ, „(Tro)jedan narod. Bošnjaci, Hrvati i Muslimani u Hrvatskoj u popisima stanovništva 2001. i 2011. godine“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 2014.
- 16 Prema popisima stanovništva u SR BiH 1961. i 1971. godine.

Jedan od Hrvata islamske vjere koji su ostavili traga u hrvatskoj političkoj emigraciji bio je i Muhamed Muftić. On je bio visoko pozicioniran u dvije značajne emigrantske organizacije šezdesetih godina prošlog stoljeća. U Hrvatskome narodnom odporu koji je vodio general Vjekoslav Luburić, i kasnije u Hrvatskome narodnom odboru koji je vodio dr. Branimir (Branko) Jelić¹⁷. Pored svega toga, o njemu znamo vrlo malo ili, još bolje, vrlo malo toga znamo pouzdano. Život i djelovanje su mu obavijeni velom tajne, a često je i on sam pridonosio mistifikaciji svoga lika. Iz nepoznatog razloga čak je i svoje ime promijenio iz Muhamed u Mahmud Muftić,¹⁸ a u emigrantskim publikacijama se javlja i pod pseudonimima od kojih je najčešći Firuz Mlađi.

Taj pseudonim je uzeo iz poštovanja prema ocu koji je pod pseudonimom Firuz objavio nekoliko radova povijesne tematike, nešto pjesama i stručnih radova.¹⁹ Možda najvažniji od njegovih radova u kontekstu ovoga rada je onaj objavljen u Drini, koji govori o konfesionalnoj slici i broju sakralnih objekata u Foči i okolici u prvim desetljećima osmanske vlasti. Tu možemo jasno vidjeti da uz novopristigli islam koji jako brzo dobiva nove vjernike, nema u većem broju pravoslavnih vjernika, niti su njihove bogomolje starijeg datuma. S druge strane, autor bilježi još uvijek značajan broj katolika.²⁰ Sve to nam govori da ni na jugoistočnom rubnom području Bosne toga vremena nemamo značajniju srpsku populaciju.

- 17 Branimir Jelić (1905.- 1972.) doktor medicine, revolucionar i pravaški političar. Utemeljitelj dvadesetih godina prošlog stoljeća Hrvatskog Domobrana u Hrvatskoj, potom tridesetih u obje Amerike. Organizacije iako istoimene nisu jedna drugoj nasljednice iako imaju vrlo slične ciljeve. Drugi svjetski rat provodi u britanskoj internaciji, poslije rata utemeljuje Hrvatski narodni odbor čiji je predsjednik do smrti od posljedica trovanja.
- 18 Mi ćemo koristiti ime pod kojim je upisan u matične knjige, dakle – Muhamed, a uz Mahmud javlja se još i pod imenima Mahmut i Mahmoud.
- 19 v. Azra KANTARDŽIĆ, *Bibliografija Novog Behara*, Sarajevo, 2007.
- 20 FIRUZ STARIJI, „Srpske crkve u Podrinju“, *Drina*, br. 3-4/1963., str. 76.-85.

Otac Muhameda Muftića, Salih Muftić je inače bio zaposlen u direkciji željeznica, a za trajanja Nezavisne Države Hrvatske bio je pomoćnik ravnatelja Hrvatskih državnih željeznica. Po obrazovanju je bio diplomirani pravnik, uz to je bio šerijatski sudac i šejh nakšibendijskoga derviškog reda.²¹ Bavo se i kulturnim radom, pa ga početkom dvadesetog stoljeća nalazimo među pokretačima Gajreta u Foči.²² Kasnije nalazimo Saliha Muftića u krugu oko *Novog Behara* u kojemu surađuju mnogi Hrvati muslimani poput Džemaludina Čauševića kojega pamtimo po izjavi: "Bosanskohercegovački muslimani moraju uvijek ići sa Hrvatima ako hoće da se spase."²³ već spominjanoga Safvet-bega Bašagića ili Edhema Mulabdića,²⁴ a uređuje ga izraziti hrvatski domoljub Alija Nametak.²⁵



Damask, pribježište niza hrvatskih političkih emigranata

Ono što znamo pouzdano je da obitelj Muftić potječe iz Foče, i da se u njoj uz islam njegovao hrvatski nacionalni osjećaj. Muhamed Muftić rođen je u Sarajevu 14. siječnja 1924. godine, iako postoji zabilježen još jedan nadnevak njegova rođenja.²⁶ Budući da posjedujemo preslik rodnog lista, vjerovat ćemo tamo zapisanom nadnevku. Prema svemu sudeći, od najranijih je godina Muftić bio zainteresiran za znanost, a taj interes u najširem smislu je razvijao do kraja života. Drugi svjetski rat i uspostava Nezavisne Države Hrvatske zatekli su ga na školovanju u II. muškoj realnoj gimnaziji u Sarajevu. Potom studira u Zagrebu. Otac mu uskoro biva promaknut u pomoćnika ravnatelja Hrvatskih državnih željeznica, što je u ondašnjim uvjetima vrlo značajna uloga.

Vrlo izvjesno Muftić već prije rata dolazi u dodir sa skupinom Mladi muslimani²⁷, iako je nejasno u kolikoj mjeri je bio uključen u njihove aktivnosti. Nedvojbe-

no je da se tu radilo o organizaciji muslimanskoga vjerskog karaktera, no suprotstavljenoj klerikalnoj strukturi ondašnje islamske vjerske zajednice. Jedno od obilježja Mladih muslimana bio je i izraziti antikomunizam. Dvojbeno je pak u kojoj mjeri je to bila autonomistička protobošnjačka organizacija, jer je nedvojbeno da je imala potporu hrvatskih vlasti tijekom rata, kad njezina aktivnost nije bila ničim ometana, premda

u novije vrijeme bošnjačka politička promidžba to pokušava iz političkih razloga drugačije prikazati.

Niz primjera pokazuje što se je stvarno događalo. Tako su se, recimo, iz mostarske obitelji Riđanović iz Mostara u istoj koloni u proljeće 1945. povlačili otac Muhamed, visoki časnik Hrvatskih oružanih snaga²⁸ i sin mu Izet, jedan od značajnijih pripadnika mladomuslimanskog pokreta.²⁹ Imamo i slučaj jednog od osnivača Mladih muslimana, Esada Karađozovića, koji je u ratu služio na hrvatskoj strani kao domobranski liječnik, a nestao je bježeći pred komunistima u tragediji Bleiburga.³⁰ Biližimo još čitav niz izrazitih muslimana koji su snažno podržavali Nezavisnu Dr-

21 Nakšibendijski red je jedan od derviških redova nazvan po osnivaču Muhamedu Behaudinu Nakšibendu.

22 Gajret – muslimanska kulturno-prosvjetna i dobrotvorna organizacija, osnovana 1903. godine za stipendiranje siromašnih muslimanskih đaka i studenata. S vremenom je društvo od prohrvatskoga poprimilo prosrpski karakter, a između dva rata utjecaj Gajreta među muslimanima Bosne značajno slabi u korist Narodne Uzdanice, konkurentске organizacije muslimana hrvatskog usmjerenja.

23 Džemaludin Čaušević (1870. - 1938.) Reisu-ulema, teolog, novinar i prevoditelj. Preveo Kuran na hrvatski jezik. Izjava citirana prema Mirsad Bakšić, *Doprinos muslimana hrvatskoj kulturi i državi*, Zagreb, 2011, str. 149.

24 Edhem Mulabdić (1862. - 1954.) hrvatski književnik iz Bosne, jedan od utemeljitelja i predsjednik Narodne Uzdanice. Poslije 1945. godine progonjen zbog hrvatskog opredjeljenja i suđen na zatvorsku kaznu zbog javnih istupa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Umro je u dubokoj starosti, izopćen i bez mirovine.

25 Alija Nametak (1906. - 1987.) hrvatski književnik iz Bosne, dugogodišnji urednik godišnjaka/kalendara Narodne Uzdanice. Poslije 1945. godine osuđen na 15 godina zatvora. Od izlaska iz zatvora do

smrti bio je član Društva hrvatskih književnika.

26 Po svemu sudeći radi se o pogriješci pri prijepisu diplome iz Sarajeva 1944.

27 Mladi muslimani su islamska organizacija osnovana formalno 1939. godine, s elementima političkog islama i s ciljem preporoda islamskih vrijednosti. Prva generacija Mladih muslimana je bila izrazito antikomunistička, dobrim dijelom hrvatski usmjerena. Druga poslijeratna generacija koja mahom dolazi iz liberalnijih obitelji radi potpunog odmak od hrvatstva prema potpunom političkom islamu. Muftić se spominje u knjizi *Razgovori s članovima; Mladi muslimani*, Sarajevo, 1991., str. 108.

28 Dr. Muhamed Riđanović (1892. - 1945.) gradonačelnik Mostara (1935.), liječnik i pukovnik Hrvatskih oružanih snaga, u mladosti pravaš, pred pad Sarajeva načelnik sarajevskog stožera Vjekoslava Luburića, ubijen u proljeće 1945. poslije predaje na Bleiburgu.

29 Izet Riđanović (1928. - 2024.) sin pukovnika Muhameda Riđanovića i ugledan pripadnik Mladih muslimana. 2021. izjavio je prisjećajući se vremena Nezavisne Države Hrvatske kako su ustaše bile vrlo pažljive prema muslimanima, te da tada nije bilo nikakve razlike i nesloge između muslimana i katolika. https://aura.ba/dervis-izet-ridjanovic-prezivio-sam...

30 Esad Karađozović (1918. - 1945.) jedan od osnivača Mladih muslimana, služio kao domobranski časnik, liječnik. U službi je obolio od trbušnog tifusa, pred komunistima bježi iz Hrvatske, a svaki trag mu se gubi kod Murske Sobote prigodom povlačenja.

žavu Hrvatsku poput Mustafe Busuladžića,³¹ ali i mnogih drugih.

Drugi svjetski rat i uspostava Nezavisne Države Hrvatske su, kao što smo već rekli, mladog Muftića zatekli na školovanju. Nejasno je pod kojim je okolnostima u nekom trenutku prekinuo školovanje, a nalazimo ga u domobranskoj odori, kao pripadnika hrvatskih oružanih snaga.³² O tome nema nikakve dvojbe, je je u obiteljskoj pismohrani sačuvana fotografija Muhameda Muftića i njegovih domobranskih suboraca. Nažalost, ne znamo ništa o postrojbama u kojoj je služio niti kakav mu je bio ratni put.³³

Pouzdanost znamo da je Muhamed Muftić 1944. s Hedijom Ljutikom sklopio brak u kojem je rođen jedan sin. Ne znamo ništa ni o tome kako je Muhamed prošao tijekom krvavog svibnja 1945. godine, no može se pretpostaviti da su ga kao mladića zainteresirana za znanost angažirale nove vlasti te da posljedice nisu bile osobito teške, premda je vrlo izvjesno kako nije zaboravljen ni njegov vojnički angažman, niti angažman njegova oca tijekom rata. Iz pisama sačuvanih u već spominjanoj obiteljskoj pismohrani saznajemo da je poslije rata radio na enzimu kojega je nazvao *ceraza*.³⁴ To je bilo njegovo otkriće, a koliko se iz pisma i sjećanja obitelji daje razumjeti, radilo se o preparatu na bazi pčelinjih proizvoda za jačanje imuniteta i liječenje težih plućnih bolesti. Pri tome je koliko se sudeći iz pisama stanovitom Slobodanu i jedne pjesme daje razabrati, surađivao ili bio pod mentorstvom profe-

sorice Krune Tomić Karović.³⁵ Ona je u to vrijeme radila na katedri za mikrobiologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

Zbog odbijanja da prepusti patent *ceraze* i odrekne se autorskih prava, Muhamed Muftić je, prema tvrdnjama obitelji, završio u zatvoru u Zenici, iako se u dosieru koji je o njemu vodila UDB-a tvrdi da je to bilo zbog pripadnosti Mladim muslimanima.³⁶ Sama optužnica i presuda nisu sačuvani, no zato je sačuvana možda njegova pjesma koju je posvetio supatnicima u zeničkom zatvoru nakon izlaska.³⁷ Ni iz nje, nažalost, ne možemo ništa zaključiti o razlozima zatvaranja. Poslije odslužene kazne nije nastavio školovanje, iako je prije uhićenja bio nadomak diplome ili je tek diplomirao. Iz jednog sačuvanog pisma daje se zaključiti kako je poslije rata radio u struci, ali po „direktivi” nove vlasti, no uskoro je ponovno došao u sukob s vlastima. Prijetilo mu je novo uhićenje, pa je odlučio pobjeći iz Hrvatske.

Obitelj o okolnostima odlaska zna vrlo malo, gotovo ništa, osim da je nagovijestio kako će pokušati pobjeći preko Slovenije. On sam o napuštanju domovine također nije napisao ništa. Iza njega su u domovini ostali otac, majka, supruga i mali sin. Prvi put im se javio nakon odlaska iz Bejruta u Libanonu 1947. godine. Poslije ga, od 1947. do 1950. nalazimo u trokutu Libanon, Jordan, Palestina. Potom između 1950 i 1954. boravi u Džedi (Jeddah), u Saudijskoj Arabiji, a iza 1954. u mjestu Kuff u Iraku. Od 1954. do 1959. nalazimo ga u Egiptu, ali stalno putuje i

u prethodno navedene zemlje, gdje ostaje nekad kraće, a nekada dulje vrijeme.³⁸

Bliski istok onoga vremena bio je pun previranja. Na području Palestine je odlukom OUN-a stvorena država Izrael, što je izazvalo revolt arapskog pučanstva koje je na tome području donedavno činilo apsolutnu većinu. Izrael je vojnički osigurao svoj opstanak, pa se čak i znatno proširio izvan granica koje su mu dodijelili Ujedinjeni narodi. Poražene su i susjedne arapske zemlje koje su vojno intervenirale u korist palestinskog pučanstva, a veliki dijelovi Palestine su etnički očišćeni od Arapa. U pokušaju da se ispravi povijesna nepravda počinjena Židovima, načinjena je druga povijesna nepravda prema Palestincima, unatoč činjenici da su zločine nad Židovima u moderno vrijeme počinili upravo europski narodi i države, a ne Arapi i pogotovo Palestinci. Također danas često zaboravljamo da su terorističke metode borbe u Palestini prvi počeli primjenjivati upravo Židovi još tridesetih godina prošlog stoljeća, dok su Palestinci tim putem krenuli tek kasnije, i to nakon što su protjerani s velikih dijelova zemlje na kojima su do tada većinski obitali.³⁹

Na području Bliskog istoka koncem četrdesetih nalazimo određeni broj izbjeglih Hrvata, pretežito islamske vjeroispovijesti, ali i Hrvata katolika. Najbrojniju grupaciju nalazimo u Siriji organiziranu u Društvu Hrvata u Siriji – Damas.⁴⁰ Među njima, uz ostale, nalazimo Džafera Kulenovića, potpredsjednika državne vlade Nezavisne Države Hrvatske, Hakiju Hadžića, predratnog čelnika musliman-

31 Mustafa Busuladžić (1914. - 1945.) pisac i prevoditelj, jedan od vodećih islamskih intelektualaca svoga vremena. U svojim tekstovima osobito osuđuje komunizam. Suđen 1945. te zajedno sa sarajevskim gradonačelnikom Atifom Hadžikadićem osuđen na smrt.

32 Fotografija se nalazi u obiteljskoj pismohrani Muftić, autor je u posjedu preslike.

33 33 Pisanje ovog rada bilo bi nemoguće bez informacija, fotografija i izvornih dokumenata koje su prikupili članovi obitelji Muftić, kao i brojnih objašnjenja koje su dali, pa im se i na ovome mjestu zahvaljujem.

34 *Annual Review of Biochemistry*, vol. 21, Stanford, California, str. 460.

35 Krune Tomić Karović (1906. - 1979.) hrvatska znanstvenica. Spomenuta pisma se nalaze u obiteljskoj pismohrani Muftić.

36 Dossier Muhameda Muftića u: HDA, fond 1561. SDS RSUP SRH, dosje br. 260717.

37 Neki članovi obitelji Muftić izjavili su autoru ovog rada dvojbu o tome, je li autor navedene pjesme Muhamed Muftić ili Alija Nametak s kojim je dijelio zatvorske dane. Nažalost, pjesma nije sačuvana u rukopisu, nego u strojnom prijepisu, pa tu dvojbu ne možemo razriješiti. Isto tako u obitelji dvoje, jesu li se Nametak i Muftić sreli u zeničkom ili u sarajevskom zatvoru, no to za ovaj rad i nije od osobitog značenja.

38 Rekonstruirano prema pismima i fotografijama koje je Muhamed Muftić slao obitelji, a sačuvani su u obiteljskoj pismohrani Muftić.

39 Prema popisu pučanstva britanske kolonijalne vlasti u Palestini je dvadesetih godina prošlog stoljeća živjelo samo oko 5% Židova.

40 Društvo je djelovalo koncem četrdesetih i pedesetih godina prošlog stoljeća. Jezgru je činilo oko 50 pretežito muslimana Hrvata. Uslijed promjene vlasti 1949. u Siriji većina Hrvata odlazi iz zemlje i Društvo se postupno gasi, iako još uvijek u Siriji ima potomaka hrvatskih izbjeglica od kojih neki zasigurno još uvijek njeguju i hrvatski identitet.

ske organizacije HSS-a, pjesnika Husniju Hrustanovića, ustaškog pukovnika i viteza Ibrahima Pjanića, ali i Matu Dukovca, zračnog asa s 45 pobjeda u ratnom zrakoplovstvu Nezavisne Države Hrvatske⁴¹.

Izbjegli Hrvati u Siriji su koncem četrdesetih i početkom pedesetih izdavali i svoj list *Hrvatska volja*,⁴² kojemu je urednik bio Hasan Čustović⁴³. Listajući dostupne brojeve nismo uspjeli pronaći spomen Muhameda Muftića. On sam u pismu uredništvu *Republike Hrvatske* koja je od 1951. izlazila u Buenos Airesu, tvrdi početkom šezdesetih da je posljednjih 15 godina na Bliskom istoku bio bez ikakvih dodira s hrvatskim emigrantima.⁴⁴ To govori u prilog mogućnosti da doista nije surađivao s tada malom, ali prilično živahnom kolonijom Hrvata u Siriji ili drugdje na Bliskom istoku. Hrvata je tada bilo i po okolnim zemljama od Turske (gdje se poslije Egipta i Sirije sklonio Alija Šuljak⁴⁵) do Egipta (gdje na-

lazimo manju skupinu muslimana bivših pripadnika Ustaške vojnice).

Neki od njih, koji su imali vojno iskustvo, angažirali su se u Arapskoj legiji i u vojskama tamošnjih arapskih država. U obiteljskoj pismohrani obitelji Muftić nalazi se i jedna Muhamedova fotografija u časničkoj odori. Pokušali smo usporediti oznaku na kapi s poznatim oznakama vojski Libanona, Sirije, Jordana i Egipta iz toga vremena, no nismo među dostupnim materijalima pronašli oznaku koju bismo sa sigurnošću proglasili istovjetnom. Ono što nedvojbeno znamo jest to da se je u toj fazi života približio organizaciji Muslimanska braća,⁴⁶ ali i da je uspostavio prijateljski odnos s dr. Saidom Ramadanom,⁴⁷ pročelnikom za vanjske poslove te organizacije i generalnim tajnikom Sveislamskog kongresa.

Pedesetih je godina došlo do rastava braka s prvom suprugom, i to vjerojatno na njezin zahtjev. Razlozi se mogu razumjeti: on se kao politički emigrant nije mogao vratiti bez ozbiljnih posljedica, a nije bilo realno očekivati da će politička emigracija uskoro završiti. Nedugo poslije rastave ponovo je stupio u brak, ovog puta s egipatskom liječnicom Atijom Isaad Mohammed, koja je inače bila i rodica spomenutog dr. Ramadana. Koncem pedesetih Muhamed Muftić je nedvojbeno s novom suprugom živio u Egiptu, no uslijed političkih previranja napušta trajno Bliski istok te se s novom suprugom vraća u Europu.

Prvo zaposlenje nalazi oko 1962. u Borstel institutu za proučavanje TBC koji se nalazio u blizini Hamburga u Njemačkoj. Tu su se zaposlili i on i supruga. Po prilikama u to vrijeme imamo njegove najstarije poznate tekstove koje je objavljivao u *Našem putu* i *Drini*. Najkasnije tada (iako je moguće tu inačicu imena koristio i na Bliskom istoku), iz nepoznatih razloga

mijenja ime iz Muhamed u Mahmud, ponegdje i Mahmut Muftić, a ponekad se potpisuje kao Mahmud Kemal Muftić.

Valja napomenuti da je u ranijoj fazi početkom šezdesetih *Naš Put* bio blizak Vjekoslavu Luburiću i Hrvatskome narodnom odporu, a da su tek kasnije utemeljitelji lista, braća Tomići, promijenili naklonost i približili se Hrvatskoj republikanskoj stranci. Dakle razumno je pretpostaviti da je Muhamed Muftić najkasnije 1962. bio pripadnik ili barem pristaša Hrvatskoga narodnog odpora. U odporaškim tiskovinama objavljuje tekstove raznovrsnog sadržaja, a od 1962. nalazimo ga u uredničkom skupu *Drine*, revije za odgoj i formaciju hrvatskih vojnika dočasnika i časnika.⁴⁸

Najzanimljivija i najkontroverznija uloga koju je Muftić odigrao u hrvatskoj političkoj emigraciji nedvojbeno je ona u svezi s kontaktima organizacije Hrvatski narodni odpor s Muslimanskom braćom i jordanskim dvorom. Mi zapravo još uvijek ne znamo sve činjenice, no ono što je nedvojbeno jest da je čitava stvar neslavno završila. Hrvatski narodni odpor je učinio početkom šezdesetih iskorak u hrvatskoj emigrantskoj politici, pa čak i odmak od čisto ustaškog naslijeđa. Očitovale se to prvenstveno u porukama izmirenja ustaša i partizana u cilju zajedničkog rušenja Jugoslavije,⁴⁹ ali i u nastojanju za uspostavom kontakta sa SSSR-om. Za hrvatsku političku emigraciju bilo je sasvim normalno držati muslimane BiH i Sandžaka neodvojivim dijelom hrvatskog naroda, pa je za hrvatsku borbu tražena potpora upravo Hrvata muslimana, a preko njih i potpora muslimana općenito. Od hrvatskih muslimana se očekivalo da s hrvatskim pitanjem upoznaju muslimanske zemlje i međunarodne islamske organizacije.

41 Mato Dukovac (1918. - 1990.) Najuspješniji hrvatski ratni pilot u povijesti, ostvario 44 priznate i jednu nepriznatu vojnu pobjedu pretežito na istočnom bojištu. Poslije 1945 napušta Hrvatsku, jedno vrijeme živi u Siriji gdje radi u sirijskom ratnom zrakoplovstvu.

42 *Hrvatska volja* je hrvatski emigrantski politički list koji između 1949. godine i 1952. godine u Siriji, Damask izdaje Društvo Hrvata u Siriji Damas. List je hrvatskog državotvornog usmjerenja, a bavi se i islamskim pitanjima. Izlazio je pod geslom: „Svaki je svjestan i savjestan Hrvat dužan raditi za ponovnu uspostavu hrvatske države, zatomićući sve svoje osobne, skupinske i stranačke interese.“ Opš. Lidija BENCETIĆ, „Pregled pisanja lista Hrvatska volja: Glas Hrvata na Orijentu (1949.- 1952)“, Zbornik radova *Hrvatska izvan domovine*, Zagreb, 2015.

43 Hasan Čustović (? - 1982.) Ustaški logornik u Gacku, potom tajnik u Vladi Nezavisne Države Hrvatske. Jedan od najaktivnijih pripadnika hrvatske izbjegličke zajednice u Siriji.

44 Kazimir KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije*, Zagreb, 2017., str. 37.

45 Alija Šuljak (1901. - 1992.) jedan od utemeljitelja muslimanske organizacije HSS-a tridesetih, po zanimanju profesor, progonjen u Kraljevini Jugoslaviji, u ratu djelatnik u ustaškom pokretu. U izbjeglištvu prenosi ideju zadrugarstva u više islamskih zemalja.

46 Radikalna islamska organizacija osnovana 1928. godine u Egiptu, teži uspostavi sveislamskog kalifata na osnovama Kurana i šerijatskog zakona. Punim nazivom Društvo muslimanske braće.

47 Said Ramadan (1926. - 1995.) jedan od vođa Muslimanske braće, zet osnivača organizacije Hassana al Banne, uživao u svom radu potporu američkih obavještajnih službi po osnovi antikomunizma.

48 *Drina*, časopis koji je izdavao prvotno Vjekoslav Luburić, a potom od 1955. godine Hrvatski narodni odpor, tiskan u Španjolskoj i širen na svim kontinentima gdje žive Hrvati. Izlazio od 1951. do 1969., kada je Luburić ubijen. Poslije je izašla samo jedna *Drina*, i to dosta godina kasnije. Luburićevom smrću gasi se do tada vrlo živahan rad *Drina press* te *Drinina* tiskara faktično prestaje s radom.

49 Vidjeti *Drina*, br. 3-4/1964, str. 18.-21.

Upravo u vrijeme najintenzivnijih napora u tom smjeru došlo je do zbližavanja Vjekoslava Luburića i Muhameda Muftića. Zbog Muftićeve povezanosti s Mladim muslimanima dok je još bio u Hrvatskoj, i veza pa i onih rodbinskih s vodstvom Muslimanske braće, upravo on je izgledao kao idealan posrednik. Nedvojbeno je da jest u ime HNO-a uspostavio kontakte sa Sveislamskim kongresom i s Muslimanskom braćom, ali i sa jordanskim kraljem Huseinom I., no pitanje je što je uspio dogovoriti.

Čitava priča je u početku puno obećavala ili je – bolje rečeno – Muftić to tako prikazao, pa su tiskovine poput *Našeg puta*, *Napritka*⁵⁰ i *Drine* donijele senzacionalne vijesti o priznanju prava hrvatskog naroda na državu od strane jordanskog kralja. Čak je tiskan poseban broj *Drine* posvećen kralju Huseinu I., a kao nadnevak jordanskog priznanja Hrvatske donosi se 2. listopada 1962. godine. U spomenutoj *Drini* objavljeni su dopisi kralja Huseina kao suverena Jordana i dopis dr. Saida Ramadana u ime Sveislamskog kongresa upućeni Hrvatskom narodnom odporu, a osoba koja je to navodno isposlovala bio je upravo Mahamed Muftić.

U to vrijeme u tiskovinama Otpora predstavlja ga se i kao glavnostožernog bojnika i donosi njegova slika u ustaškoj časničkoj odori, iako nema nikakvih dokaza da je tijekom rata služio u ustaškoj vojsci nego u domobranstvu. Međutim, euforija oko navodnoga jordanskog priznanja nije dugo potrajala pa Luburić vrlo brzo piše braći Tomić iz Našeg puta i Petru Tutavcu uredniku *Napritka*,⁵¹ da ne



Muhamed Muftić u prvome arapsko-izraelskom ratu (1948.)

pišu više o jordanskom priznanju, dok se ne razjasni kako stvari doista stoje. Naime, nedugo iza dopisa kralja Huseina I. organizaciji HNO došlo je do uspostave diplomatskih odnosa između komunističke Jugoslavije i Kraljevine Jordan. Tada se počelo postavljati pitanje, što je uopće Muftić i s kime dogovorio.

Neki su tvrdili da je čitavu stvar izmislio i dobrim dijelom preuveličao, jer se radi o tek kurtoaznom odgovoru jordanskog dvora na prethodno upućeno Muftićevo pismo ili na proslijeđeno Luburićevo pismo (i to od predstojnika ureda jordanskog kralja, a ne od samog kralja). Dobrotom jednog poznavatelja arapskog jezika i pisma doista smo utvrdili kako se radi samo o potvrdi primitka Luburićeva pisma i uvjeravanju da će ono biti proslijeđeno državnim institucijama. S druge strane, objavljeni dopis Sveislamskog kongresa koji potpisuje dr. Said Ramadan i u kojemu se izražava potpora i nudi pomoć u hrvatskoj državotvornoj borbi, prilično je vjerno preveden.

Teško da Muftić nije pročitao i razumio dopis s jordanskog dvora jer je

vladao arapskim jezikom i pismom, pa se postavlja pitanje zašto je dozvolio da to potpuno krivo tumačenje bude predstavljeno kao vanjskopolitički uspjeh Hrvatskoga narodnog otpora. Teško je s današnje distance odgovoriti na to pitanje, jer se očito radilo o neistini koja se vrlo lako mogla razotkriti. U istoj *Drini* nalazimo i fotografiju naslovnice novina *Al Manar*,⁵² s tekstom i ilustracijom na temu hrvatske osloboditeljske borbe od 17. kolovoza 1962. godine koji izgledaju vjerodostojno.

Tadašnji arapski dio Jeruzalema bio je pod kontrolom Jordana, što je donekle dokaz ili barem indicija da je Muftić doista nešto i radio prema jordanskim vlastima. Na samome kraju *Drine* nalazimo prijevod pisma koje je urednik gore navedene tiskovine navodno uputio Hrvatskom narodnom odporu. Za razliku od prethodno opisanih pisama, ovdje nemamo preslik originala, pa poučeni iskustvom jednog od dvaju prethodno opisanih pisama, ne možemo ulaziti u njegovu vjerodostojnost i točnost. Moguće je da je Muftić očekivao kako će putem dr. Ramadana, kojeg je osobno poznao i čiju je rodnicu, oženio uspjeti utjecati na jordanski dvor. Vrlo moguće da mu je nešto u tom smjeru i obećano, no bilo kako bilo, sve se na posljetku pokazalo kao račun bez realne osnove: Jordan nije priznao pravo Hrvata na nezavisnu državu nego je upravo suprotno uspostavio diplomatske odnose sa službenim Beogradom.

Uslijed političkih igara moći na Bliskom istoku, nemira, pa i kasnijih ratnih sukoba, Muslimanska braća su izgubila na snazi i važnosti, pa njihova potpora hrvatskoj borbi nije bila od osobitog značenja. Luburiću i krugu ljudi oko njega zasigurno je ostao ponešto gorak okus uslijed ovog neuspjeha. Koju godinu kasnije potpuno su prestali kontakti HNO-a sa Sveislamskih kongresom i Muslimanskom braćom, jer ni jedna strana nije dobila od druge ono što je očekivala: HNO nije dobio konkretnu vojnu ni diplomatsku potporu obnovi

50 *Napridak* je nezavisni hrvatski list koji je u Buenos Airesu od 1959. godine do 1966. godine izdavao Petar Tutavac. Bio je pisan na ikavici, a zastupao je političke ideje Hrvatskoga narodnog otpora. Prethodio mu je *Napredak*, izdavan u Mendozi od 1955. do 1959. na književnom hrvatskom jeziku, koji je bio neslužbeni glasnik Hrvatskog Domobrana, a Tutavac je tada bio tajnik mjesnog ogranka te organizacije u Mendozi.

51 Petar Tutavac (1913. - 1985.) hrvatski novinar, urednik, prevoditelj, političar, revolucionar i politički emigrant. Urednik i suurednik više emigrantskih političkih tiskovina koje su izlazile u Argentini.

Predratni pripadnik ustaškog pokreta, u emigraciji prvo blizak Hrvatskom oslobodilačkom pokretu i Hrvatskom Domobranu, a potom prelazi u Hrvatski narodni odpor.

52 *Al Manar*, islamska tiskovina je koja s duljim ili kraćim prekidima izlazila od 1898., od tridesetih godina bliska Muslimanskom bratstvu.

hrvatske države od muslimanskih država, a Sveislamski kongres i Muslimansku braću je izgleda zanimala samo islamska sastavnica hrvatskog naroda. Traženi su i hrvatski dragovoljci za ratove u Aziji, čemu HNO nije udovoljio. Jasno je da u ovom neuspjehu ima nedvojbene pa i pretežite krivnje Muhameda Muftića, no nejasni ostaju njegovi motivi. Neki su skloni to pripisati njegovoj sanjarskoj pjesničkoj naravi, dok su druge ocjene puno strože.

Listajući *Drinu* br. 7-9 s konca 1962., posvećenu, kao što smo već naveli, jordanском kralju Huseinu I., ili kako je često kolokvijalno nazivana, u „jordanској *Drini*“ nalazimo brojne Muftićeve tekstove poput: teološkog islamskog rada o jedžudju i međžudju u našoj epohi,⁵³ vojno-stručnog članka „Kratak uvod u strategiju psihološkog rata“⁵⁴; pod pseudonimom Firuz Mladji pisao je o Omer paši Latasu,⁵⁵ a neki u *Bosanskim pogledima* tvrde da njegove tekstove možemo pronaći i pod pseudonimom Pukovnik Dizdar.

U najužem krugu oko generala Luburića nalazimo ga i dugo poslije objave „jordanске *Drine*“. U uredničkom skupu *Drine* sudjeluje čitavu 1963. godinu, a u prvom broju iz 1963. javio se tekstom „Reforma pješaštva“, u kojem prati razvoj vojne tehnologije kroz stoljeća i upućuje na potrebu stalnog praćenja tehnološkog razvoja oružja⁵⁶. Na koncu 1963. javlja se u *Drini* posvećenoj Dalmaciji pod pseudonimom Firuz Mlađi i to pjesmom posvećenom ocu Firuzu Starijem, uz koju donosi fotografiju njegova groba uz koji stoje njegova majka i sin.⁵⁷ Pod istim pseudonimom objavljuje i tekst „Nihilisti i anarhizam“, kojim ukazuje na štetnost tih pojava, ali i osuđuje komunizam.⁵⁸

Donosi i već spominjani očev tekst o srpskim crkvama u Podrinju, te naglašava da se radi o izvratku iz šireg rukopisa o povijesti Foče i Podrinja koji će uskoro biti tiskan.⁵⁹ Do toga ipak, koliko je poznato, nikada nije došlo. U ovom broju nalazimo i tekst Pukovnika Dizdara o pješačkom protuzrakoplovnom oružju,⁶⁰ no opet moramo ostaviti ogradu jer ne možemo nedvojbeno tvrditi da se iza pseudonima krije Muftić.

Dakle najmanje godinu dana iza jordanске afere Muftić je i dalje u najužem Luburićevu krugu. Čitavo vrijeme objavljuje u tiskovinama Hrvatskoga narodnog otpora ili tiskovinama bliskim HNO-u. Kao i u novinama *La Croatie*,⁶¹ koje na francuskom jeziku u Parizu objavljuje blizak Luburićev suradnik, kontroverzni Miljenko Dabo Peranić,⁶² javlja se tekstom o navodnom jordanском priznanju u Obrani, službenoj tiskovini HNO-a koju tada uređuje Željko Bebek.⁶³ U istoj tiskovini Muftić se javlja sa kritičkim

člankom o velikom muftiji El-Huseiniju i njegovoj ulozi u formiranju 13. hrvatske brdske divizije SS, poznatije kao Handžar divizija. Tu iznosi mišljenje da je osnivanje te postrojbe koja je trebala biti popunjena isključivo muslimanima⁶⁴ štetno djelovalo na hrvatsko narodno jedinstvo.

Inače, takav stav je suprotan tvrdnji njemačke obavještajne službe koja je držala da je Muftić blizak suradnik velikog muftije El-Huseinija.⁶⁵ Zanimljivo je da u *Našem putu* objavljuje dok je list blizak Luburiću, ali i dugo nakon što list mijenja smjer i postaje blizak drugoj hrvatskoj emigrantskoj grupaciji, republikancima. Još je zanimljivije što u *Našem Putu* objavljuje i čitav niz godina nakon što je, prema Kazimiru Kataliniću,⁶⁶ urednik te tiskovine upozorio vodstvo Hrvatske republikanske stranke⁶⁷ o Muftićevu krivotvorenju jordanского dekreta.

53 MUFTIĆ, *Drina*, br. 7-9/1962.

54 Isto, str. 60.-74.

55 Isto, str. 87.- 94.

56 FIRUZ MLADJI, „Reforma pješaštva“, *Drina*, 1/1963., str. 95.-104.

57 Originalna fotografija se nalazi u obiteljskoj pismohrani Muftić, preslik u posjedu autora.

58 MUFTIĆ, *Drina*, 3-4/1963. godine, str. 33.-39.

59 Isto, str. 77.- 82.

60 Isto, str. 74.-45.

61 *La Croatie*, hrvatski emigrantski list, izlazio povremeno iako se predstavljao kao dvomjesečnik u Parizu od 1963. do 1965. na francuskom jeziku. Urednik je bio Miljenko Dabo Peranić, a u listu su surađivali Mile Boban i Igor Buljan. List je od trećeg broja bio na liniji Hrvatskog narodnog otpora.

62 Miljenko Dabo Peranić (1923. - 1993.) Muzikolog i publicist, suradnik Vjekoslava Luburića. Bavio se hrvatskom etnogenezom. Optuživan je od strane nekih emigranata da je umiješan u atentat na Luburića radi čega je odselio iz Francuske u Sjedinjene Američke Države gdje je objavio knjigu o ubojstvu generala Luburića punu začuđujućih teza. Optužio je pritom de facto čitavu emigraciju, pa čak i poznatog hrvatskog glazbenika u domovini Željka Bebeka za umiješanost u atentat. Poslije atentata je Ante Ciliga u svom *Biltenu* objavio privatno pismo koje je uputio generalu Luburiću i u kojemu optužuje Peranića koji mu je bio kum, da je suradnik UDB-e što dokazuje tvrdnjom da ga je osobno vidio kako izlazi iz jugoslovenskog konzulata u Parizu.

63 Željko Bebek (1939. -), hrvatski politički emigrant, urednik *Drine* i *Obrane*, bliski suradnik Vjekoslava Luburića, autor knjige *Jedan narod u opasnosti*.

64 Na zahtjev hrvatskih vlasti odustalo se od formiranja postrojbe isključivo sastavljene od Hrvata islamske vjere pa je na koncu u postrojbi bilo između 15 i 20 % Hrvata katolika, dok je zapovjedni kadar bio njemački.

65 Ian JOHNSON, *A mosque in Munich*, New York, 2010., str. 152.

66 Kazimir Katalinić (1927. - 2018.) hrvatski publicist, povjesničar i emigrantski političar. Bio djelatnik u Hrvatskoj republikanskoj stranci i Hrvatskom narodnom vijeću. Poslije 1990 pokušao prenijeti u domovinu djelovanje Hrvatske republikanske strane pod promijenjenim nazivom Hrvatska republikanska zajednica (jer je u međuvremenu u Hrvatskoj već bila registrirana stranka koja je nosila ime Hrvatska republikanska stranka), ali bez većeg uspjeha. Pred smrt je uspio objaviti povijest hrvatske političke emigracije u tri sveska pod zbirnim nazivom *Od poraza do pobjede Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990*. Posljednji, četvrti svezak, u kojemu je trebao obraditi posljednjih desetak godina emigrantskog djelovanja nije zbog smrti stigao završiti.

67 Hrvatska republikanska stranka hrvatska emigrantska politička organizacija koju su 1951. u Argentini osnovali braća Ivan i Ante Oršanić sa suradnicima. Politički se oslanjala na starčevićanstvo. Pod tim nazivom je djelovala do 1991., otkad u domovini nastupa pod nazivom Hrvatska republikanska zajednica. Stranka je objavljivala časopis *Republika Hrvatska* koji je bio na visokom intelektualnom nivou i ubraja se među najbolje

Nismo imali mogućnost uvida u sve brojeve *Našeg Puta*, no u onim brojevima koji su nam bili dostupni, pronašli smo u razdoblju od 1962. do 1971. više Muftićevih članaka. Piše o raznim temama, poput: Hrvatske pravoslavne crkve gdje naglašava nužnost njezine obnove, hrvatskim granicama gdje iznosi tezu da bi u budućnosti Hrvatska država trebala graničiti s Bugarskom,⁶⁸ a da Srbije koja je remetički faktor treba nestati, piše 1971. o jubilarnoj zrinsko-frankopanskoj godini, o Jugoslaviji i europskim integracijama te o potrebi hrvatske integracije u Europu, a ne u Jugoslaviju,⁶⁹ a piše i o Kraljevini Jordan.⁷⁰ Objavio je u istoj tiskovini 1969. i pjesmu posvećenu ubijenim hrvatskim političkim emigrantima u Europi,⁷¹ piše o ulozi vojnika i političara u revoluciji⁷². Posebno je zanimljiv njegov tekst „Zločin i kazna“, nastao u povodu akcije hrvatskih domoljuba u jugoslavenskoj ambasadi u Švedskoj. On tu opravdava i slavi taj događaj, ali i opisuje jugoslavenskog ambasadora Rolovića, navodeći njegove represivne i obavještajne zadatke koje je obavljao prije odlaska u diplomaciju. Tekst „Politički okviri Hrvata muslimana“ objavio je i u *Našem Putu* i u *Svitleniku*.⁷³ Tu dokazuje neupitnu pripadnost muslimana BiH i Sandžaka hrvatskomu nacionalnom korpusu.

Početkom šezdesetih Muftić objavljuje i u *Danici*⁷⁴, a to ga dovodi i do prvih



Drina, časopis koji je pokrenuo Vjekoslav Luburić

napada u Bosanskim pogledima.⁷⁵ Tu tiskovinu su osnovali Adil Zulfikarpašić i Smail Balić, Zulfikarpašić je bio bivši časnik jugoslavenske partizanske vojske s činom potpukovnika, koji je obnašao i dužnost političkog komesara, a poslije rata je bio i pomoćnik ministra za trgovinu u NR BiH. Po dolasku u emigraciju bio je blizak Hrvatskoj seljačkoj stranci u čijim je publikacijama povremeno i objavljivao, no ubrzo se odmaknuo od hrvatstva i počeo otvoreno promicati ideju bošnjaštva, ulažući u to velika sredstva koja je zaradio, među ostalim, trgovinom oružjem i naftom. Drugi osnivač *Bosanskih pogleda* bio je Smail Balić, orijentalist i islamolog koji je u mladosti također prohrvatski orijentiran, kasnije borbeni promicatelj bošnjaštva.

godine u Americi, jedno vrijeme je izlazila pod nazivima *Hrvatski list* i *Danica Hrvatska* da bi se iza Drugog svjetskog rata, kad list preuzimaju hrvatski franjevci, ustalo naziv *Danica*. Tiskovina je zastupala umjerena državotvorna stajališta, a prestala je izlaziti 1990. godine.

⁷⁵ *Bosanski pogledi* su političko-kulturni časopis bošnjačke političke emigracije koji je 1960. počeo izlaziti u Beču, promijenio više sjedišta da bi neko vrijeme poslije demokratskih promjena 1990./91. izlazio u Sarajevu. Zastupao je bošnjačku nacionalnu ideju.

U duhu svoje strateške političke orijentacije koja je imala primarni cilj onemogućiti hrvatsku nacionalnu identifikaciju bosansko-hercegovačkih muslimana, *Bosanski pogledi* od svih tiskovina u emigraciji najžešće napadali Muftića, no nisu štedjeli ni druge muslimane djelatne u hrvatskim emigrantskim organizacijama poput npr. Derviša Šehovića⁷⁶ ili Muje Čolana.⁷⁷ Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove (SSUP) Jugoslavije je 1983. napravio elaborat o muslimanima u političkoj emigraciji, u kojem razlikuje tri skupine.⁷⁸ Prva i najveća je ona prisutna u hrvatskim političkim organizacijama ili, kako u elaboratu piše, u ustaškoj emigraciji; drugu, manju skupinu čine vjerski usmjereni muslimani i pristalice ideje bošnjaštva, a treća, najmanje brojna je skupina muslimana u srpskoj političkoj emigraciji, tu se radi o svega nekoliko imena. U tom elaboratu UDB-a procjenjuje da je u emigraciji djelatno ukupno oko 800 muslimana iz BiH, razasutih doslovno na svim kontinentima, pa ih uz najčešće emigrantske destinacije Europe, Australije i obje Amerike, nalazimo i u Turskoj, Siriji, Libanonu, čak i u Indoneziji gdje se je skrasio jedan musliman djelatni pripadnik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta.

Elaborat je nastao 1983., dakle u vrijeme kada je Muftić već odavno bio mrtav, no jugoslavenske službe to očito ne znaju, nego se u Elaboratu tvrdi da živi negdje

i najdugovječnije hrvatske emigrantske tiskovine.

⁶⁸ Mahmud MUFTIĆ, „Hrvatske granice nisu na Drini“, *Naš Put*, studeni 1962., Toronto.

⁶⁹ Mahmud MUFTIĆ, „Jugoslavenska ili europska integracija“, *Naš Put*, lipanj 1963., Toronto.

⁷⁰ Mahmud MUFTIĆ, „Kraljevina Jordanija“, *Naš Put*, listopad 1962., Toronto.

⁷¹ U pjesmi „Zimzelena suha grana“ odaje počast brojnim ubijenim hrvatskim emigrantima te 1969. godine, upućuje na nastavak borbe, ali sluti i skorju vlastitu smrt.

⁷² Mahmud MUFTIĆ, „Političari i vojnici u revoluciji“, *Naš Put*, travanj 1963., Toronto.

⁷³ FIRUZ MLAĐI, „Politički okviri Hrvata muslimana“, *Svitlenik*, br. 3 iz 1969, Buenos Aires.

⁷⁴ *Danica* (*The Morning Star*) hrvatska emigrantska tiskovina koja je izlazila od 1894.

⁷⁶ Derviš Šehović, hrvatski politički emigrant, živio i djelovao u Parizu, Francuska. Bio je djelatnik oko uspostave Središnjeg odbora bosansko hercegovačkih i sandžačkih muslimana u emigraciji, surađivao je sa Luburićem i Hrvatskim narodnim odporom.

⁷⁷ Mujo Čolan, hrvatski emigrantski političar. Živio u Velikoj Britaniji, bio djelatnik u Društvu bosanskohercegovačkih i sandžačkih Hrvata i muslimana i u emigrantskom HSS-u. Bio jedno vrijeme predsjednik navedenog Društva, od 1974. predsjednik HSS-a u Velikoj Britaniji i urednik posljednjeg emigrantskog Zbornika HSS izdanog 1990. u Londonu. Za više detalja v. Ivan TEPEŠ, *Hrvatska politička emigracija - HSS*, Zagreb, 2021.

⁷⁸ HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šifra 4, broj 210., Elaborat Muslimanska neprijateljska emigracija porijeklom iz SR Bosne i Hercegovine.

na relaciji Sirija – Jordan. To svjedoči da očitno nije radio za jugoslavenske službe, kako su ga optuživali neki iz emigrantskih bošnjačkih krugova, jer da jest – ne bi ga u internom dokumentu ubrajali među neprijatelje, a da je bio osoba od njihova povjerenja valjda bi znali da je u vrijeme izrade Elaborata odavno mrtav.

Kao što smo prethodno opisali, prvi napadi *Bosanskih pogleda* na Muftića vezani su uz njegove tekstove u *Danici*, ali i uz osnivanje Odbora bosansko hercegovačkih Hrvata muslimana. Radilo se o pokušaju okupljanja uglednih muslimana hrvatskog opredjeljenja. No, izgleda da su na popis dodana i imena osoba koje za to nisu dale svoj pristanak, pa su putem *Bosanskih pogleda* izvijestili javnost da su se na popisu našli mimo svoje volje. Muftića se sumnjiči i da je prijetio Adilu Zulfikarpašiću te se ukazuje na to da osim svog imena koristi i pseudonime Firuz Mlađi i Pukovnik Dizdar.⁷⁹

U međuvremenu je UDB-a napravila krivotvoren broj *Bosanskih pogleda* koji je distribuirala kako bi dodatno narušila odnose u emigraciji. Nije to bio usamljen slučaj, jer iz iste kuhinje imamo zabilježene i lažne brojeve *Nove Hrvatske*, *Pokreta* i *Hrvatskog lista*.⁸⁰ Izgleda da je Muftić za *Bosanske poglede* bio dežurni krivac, pa ga optužuju da on stoji iza toga. Na jednom mjestu se čak može pročitati kako je navodno slao neke svoje tekstove u *Bosanske poglede*, ali da nisu objavljeni.

U svezi Muhameda Muftića *Bosanskim pogledima* se javlja Šefki-beg Muftić iz Bejruta u Libanonu, zapovjednik postrojbe koja je sudjelovala u prvom arapsko-izraelskom ratu.⁸¹ Prvi put on naglašava da

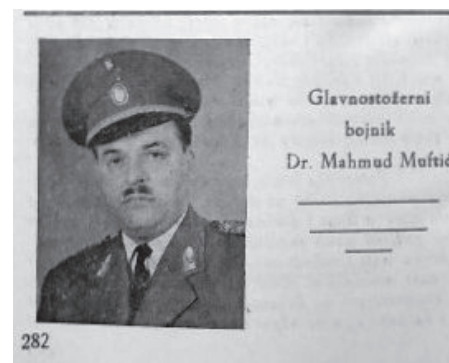
nije rodbinski ni politički povezan s Muhamedom Muftićem te naglašava kako nije dao odobrenje za uvrštenje svog imena na popis već spominjanog odbora, premda da ga je u svezi s time kontaktirao Derviš Šehović.⁸² U drugom javljanju iznosi poprilično ozbiljne optužbe i tvrdi da je M. Muftića upoznao prigodom prvog-arapsko izraelskog rata, u Palestini, gdje se ovaj kao liječnik priključio arapskim postrojbama. Dalje tvrdi da je Muhamed navodno pronevjerio lijekove namijenjene bolesnicima i ranjenicima, ali i pokazivao strah i kukavičluk pred neprijateljem. Zbog toga je, kako dalje tvrdi, zapovjedio Muftiću da napusti Palestinu, što je ovaj odbio jer, navodno, nije imao novaca.⁸³

Teško je vjerovati da netko tko je upravo pronevjerio lijekove nema novaca, i ako ništa drugo, onda zbog straha od uhićenja ne želi što prije napustiti zemlju nego to odbija uz izliku da nema novca. No, Šefki-beg Muftić tada tvrdi da je Muhamedu, kako bi ovaj mogao napustiti Palestinu, pozajmio iznos od oko 100 ondašnjih američkih dolara koje mu prema njegovoj izjavi Muhamed nikad nije vratio.

Od svih onih koji su u *Bosanskim pogledima* napadali Muhameda Muftića, izgleda da ga je jedino Šefki-beg osobno poznavao. Zato nije isključeno da u njegovim optužbama ima i ponešto istine. Muftića napada i stanoviti H. F., tvrdeći da je krivotvoritelj, komunistički agent, lažni liječnik, da se lažno predstavlja kao načelnik obavještajne službe Islamskog kongresa, da se predstavlja kao glavnostožerni časnik hrvatske vojske u izbjeglištvu.⁸⁴ Nailazimo i na članak u kojemu se javlja o prekidu Muhameda Muftića i Maksa Luburića, i to zbog neispunjenih

obećanja u svezi pomoći Jordana i drugih islamskih zemalja hrvatskoj borbi.⁸⁵

U Bosanskim pogledima doznajemo i za navodni Muftićev naum da s dr. Stjepanom Heferom⁸⁶ koji je tada bio predsjednik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta,⁸⁷ pokrene list za muslimane hrvatskog usmjerenja kojemu bi on bio urednik.⁸⁸ Koliko je to točno, teško je procijeniti, jer do pokretanja takvoga lista nikad nije došlo niti ima kakvih konkretnih dokaza o suradnji Muftića s Heferom ili Hrvatskim oslobodilačkim pokretom.



Muhamed Muftić u ustaškoj časničkoj odori

79 *Bosanski pogledi. Nezavisni list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu (pretisak 1960.-1967.)*, London, 1984., 343.

80 Autor posjeduje po jedan broj Hrvatskog Lista i Pokreta koje je krivotvorila UDB-a. Krivotvoreni sadržaj je prepun srbizama, pa je čudno kako krivotvorine nisu odmah i lako prepoznate, a i sadržajno očitno imaju za cilj unutareigrantske sukobe i podjele, što bi također trebalo izazvati oprez i pozornost čitatelja.

81 Šefki beg Muftić, viši redarstveni časnik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, poslije

1945. politički emigrant. Ime mu se na različitim mjestima javlja i u oblicima Šefket i Šefkija Muftić. Sudionik prvog arapsko-izraelskog rata, kasnije pukovnik libanonske vojske. Skrasio se u Bejrutu gdje je oženio libanonsku maronitsku kršćanku, tamo je i umro. U emigraciji surađivao s Adilom Zulfikarpašićem.

82 *Bosanski pogledi* (pretisak), 363.

83 Isto, 492.

84 Isto, 270.- 271.

85 Isto, 482.

86 Stjepan Hefer (1897.-1973.), pravnik i političar, pristaša HSS-a prije rata, ministar u vladi Nezavisne Države Hrvatske, poslije smrti dr. Ante Pavelića nasljeđuje ga na mjestu predsjednika Hrvatskog oslobodilačkog pokreta. Za vrijeme njegova mandata Hrvatski oslobodilački pokret se rascjepljuje na izvorni i reformirani dio koji predvodi Vjekoslav Vrančić. Hefer je bio djelatnik i u Antiboljševičkom bloku naroda i Svjetskoj antikomunističkoj ligi.

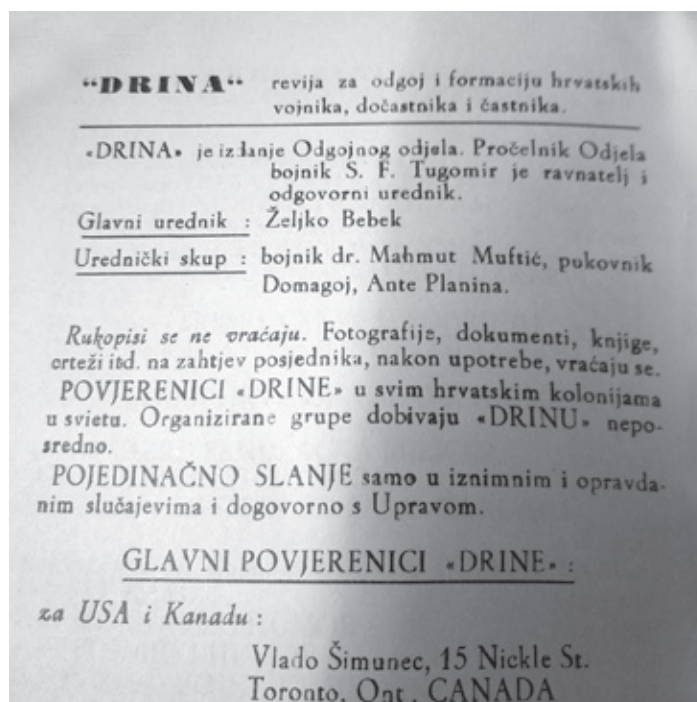
87 Hrvatski oslobodilački pokret, hrvatska emigrantska politička organizacija. Osnovani su je dr. Ante Pavelić, Džafer Kulenović, Vjekoslav Vrančić, Ivica Frković i drugi bivši dužnosnici Nezavisne Države Hrvatske. U emigraciji je bila jedna od najbrojnih političkih organizacija. Poslije 1990 djeluju i u domovini bez većeg uspjeha.

88 Poznato je da su u emigraciji postojala dva lista Hrvata muslimana: *Hrvatska volja* u Siriji i *Svijest* u Velikoj Britaniji. Ideološki su se razlikovali jer je *Svijest* bila bliska emigrantskoj Hrvatskoj seljačkoj stranci, a *Hrvatska volja* tradiciji ustaškog pokreta.

U svakom slučaju, nemoguće je ne primijetiti kako od svih emigrantskih tiskovina *Bosanski pogledi* najgore i najteže napadaju Muftića. Za njih je on ustaški sluga, komunistički agent, židovski agent, krivotvoritelj, utajitelj, varalica i avanturist. Naravno, teško da je mogao sve to biti u isto vrijeme, a ovdje nisu navedene ni približno sve etikete koje su mu nalijepili.

Već smo naglasili da je od 1962. do 1964. intenzivno surađivao s generalom Luburićem, no u brojnim tiskovina HNO-a koje su izlazile poslije njihova raskida, nismo pročitali nikakve napade na njega, doslovno ni jedne jedine rečenice. Samo u pismima upućenim suradnicima nailazimo na Luburićevu primjedbu kako je Muftić „tek 1962. se sjetio da je Hrvat“, ali i neke druge ocjene, poput one u pismu Miljenku Dabi Peraniću, da je Muftić u isto vrijeme lud i genijalan.⁸⁹ Slično Luburić piše i tadašnjemu bliskom suradniku Petru Tutavcu u Argentinu, tvrdeći za Muftića da miješa želje sa stvarnošću, ali i preporučuje Tutavcu da svakako nastavi održavati kontakt sa njim⁹⁰.

U drugom pismu Luburić piše Tutavcu da je Muftić razdražljiv, nesređen i problematičan, ali ga ipak i dalje savjetuje da nastavi suradnju sa njim. Nakon prekida suradnje Luburić je znatno oštrije te u pismu Miljenku Dabi Peraniću naziva Muftića, ali i dr. Branimira Jelića infantilnim revolucionarima. U istom pismu otkrivamo i zanimljivost da Luburić proučava Lenjina i njegove tekstove o revoluciji. Nešto kasnije, u pismu Ratku Gagri, čelniku Hrvatskoga narodnog otpora u sjevernoj Americi,⁹¹ piše kako



Muftić kao članin Drinina uredništva

je Muftić duševno bolestan, nekada manje i nekada više. Izražava mišljenje da Muftić „vitla mozgom“ Stjepanu Fištroviću,⁹² za kojega kaže da je bez živaca kao i Srećko Rover,⁹³ jer bi oni „htjeli revoluciju za dva mjeseca ili neka sve ide u materinu“.⁹⁴

Istina, ta pisma su privatne naravi i nisu bila namijenjena objavljivanju. U svakom slučaju, možemo postaviti pitanje jesu li te Luburićeve tvrdnje istinite ili su plod gorčine zbog razlaza. Ako je posrijedi potonje, i to se može i razumjeti; no, ako nije tako, onda se postavlja pitanje, zašto je on sâm dragovoljno za bliskog suradnika izabrao osobu koja je

svoje hrvatstvo, kako tvrdi, spoznala tek na pragu četrdesetih, i za koju naknadno tvrdi kako je duševno bolesna, luda, razdražljiva, problematična i nesređena; zašto je takvu osobu nazivao glavnoštožernim časnikom, zašto ju je postavio u uredništvo („urednički skup“) *Drine*, najvažnije tiskovine Hrvatskoga narodnog otpora i, na kraju krajeva, zašto je takvoj osobi povjerio delikatnu zadaću kontakta i pregovora s predstavnicima muslimanskih država i organizacija.

U knjizi pisama generala Luburića saznajemo kako je Muftić preteo ljubavnicu Adilu Zulfikarpašiću, neku Švicarku koja je radila za UDB-u. To je navodno bio i razlog njegova razlaza sa

Saidom Ramadanom jer je Muftićeva zakonita žena bila Ramadanova rodica,⁹⁵ a to možda objašnjava i žestinu kojom je Muftić napadan u *Bosanskim pogledima*.

Luburićeve pisma su nam izvor za još jednu informaciju, onu o atentatu na Muhameda Muftića od strane jugoslavenskih službi, pri čemu je ranjen i Luburić koji tvrdi da ga je ženina nazočnost spasila od sigurne smrti.⁹⁶ Nažalost to je jedina informacija o tome, no ona je vrlo škrti i općeniti, pa ne saznajemo ni gdje ni kada se to dogodilo. O tome nisu kasnije pisali ni Muftić ni Luburić, niti imamo traga o tome u tiskovinama hrvatske političke emigracije.

Neki autori, poput Ive Mišura, tvrde da je poslije razlaza s Luburićem Muftić promijenio smjer i okrenuo se ideji bošnjaštva.⁹⁷ Za takve tvrdnje nema doista ni najmanjeg dokaza. Upravo suprotno, možemo argumentirano tvrditi da se Muftić uvijek predstavljao kao

89 Mile BOBAN, *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića 1952.–1969.*, Zagreb, 2014., 276.

90 Isto, 266.

91 Ratko Gagro (1913.–1975.) jedan od čelnih ljudi Hrvatskoga narodnog otpora u sjevernoj Americi.

92 Stjepan Fištrović Sabolović, rođen 1909., bio je ustaški pukovnik u ratu, poslije 1945. emigrira u Peru. Vodi Luburićevu organizaciju Hrvatski narodni otpor u južnoj Americi pod tajnim imenom Bojnik Tugomir. Autor je knjige *Hrvatska u buri i oluji* (1958.) u kojoj opisuje svoje ratne i poslijeratne dogodovštine. Umro je u Peruu poslije obnove hrvatske države.

93 Srećko Rover (1920–2005.) predratni ustaški operativac, u ratu časnik ustaške obavještajne službe. Poslije rata jedan od vodiča u Kavranovu pothvatu (Akcija 10. travnja). Kasnije u Australiji jedan od čelnika hrvatske državotvorne emigracije.

94 M. Boban, *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 519.

95 Isto, 371.–372.

96 Isto, 284.

97 Ivo Mišur, „Uloga političke emigracije iz NDH u događanjima na Bliskom istoku 1947.–1964.“, *Gračanički glasnik*, 2018., 49.–60.



Branimir Jelić

JELIĆ (Ivana) dr BRANKO

Pseudonim ili lažno ime:

Rođen: 28.2.1905. u D. Dolac — Split

Narodnost:

Lična isprava:

Upisnik: SDB SR Hrvatske — Centar SDB Zagreb, 31.3.1972.

Mere OUP: Hapšenje

Lični opis:

Visina:

razvijenost:

kosa:

nos:

oči:

usta:

Osobeni znaci:



Bivši ustaški funkcioner, u emigraciji između dva rata. Predsednik terorističke organizacije HNO. Stalno boravi u SRN — Z. Berlin.

Jelić na udbaškoj tjeratici

Hrvat. Bošnjačka politička emigracija u nastajanju jamačno ga je zbog toga često, žestoko i oštro napadala. S druge strane, nema traga da je Muftić igdje javno zastupao i promicao političko bošnjaštvo.

U Mišurovu radu, unatoč očito golemu trudu, potkrala se ipak pokoka netočnost, pogriješka i nekritičko prenošenje neprovjerenih izvora. Tako, uz već navedeno, Mišur spominje ili bolje rečeno prenosi tvrdnju da je HNO kanio sklopiti „konkordat“ sa Sveislamskim kongresom, što je samo po sebi nemoguće, jer je po definiciji konkordat ugovor koji sklapa Sveta Stolica s nekom državom. Mišur prenosi i ničim potkrijepljenu Luburićevu tvrdnju o visokopozicioniranoj osobi iz Hrvatskoga narodnog otpora u vrhu alžirske revolucije. Prenosi optužbe iz *Bosanskih pogleda* da je Muftić u Iraku djelovao kao sovjetski špijun, preuzima optužbu iz

sličnog izvora, da je Muftić ubijen jer je bio agent Mossada, kako bi svoju radnju završio upravo znanstveno fantastičnom, ničim dokazanom tvrdnjom da je Muftić izveo čitavu jordansku aferu s ciljem da zamijeni Luburića na čelu organizacije Hrvatski narodni otpor te ju potom podredi Muslimanskom bratstvu.⁹⁸

Istina, praktično u svakoj hrvatskoj emigrantskoj organizaciji tog vremena nalazimo muslimane zastupljene u priličnu broju, često i u čelništvu. No, nesumnjivo je njihov udio u članstvu bio neusporedivo manji od udjela Hrvata katolika. Tako je bilo i u Hrvatskome narodnom otporu, pa je teško vjerovati da bi u bilo kakvoj kombinaciji bilo moguće podređivanje organizacije s katolič-

kom većinom Sveislamskom kongresu ili Muslimanskom bratstvu.

A nedugo iza razlaza s Luburićem nalazimo Muftića u drugoj hrvatskoj emigrantskoj organizaciji, u užem krugu Hrvatskog narodnog odbora dr. Branimira Jelića. Jelić je bio značajna predratna figura u hrvatskome nacionalističkom pokretu. Pamtime ga najviše po osnivanju Hrvatskog Domobrana u obje Amerike.⁹⁹ Drugi svjetski rat je proveo u britanskoj internaciji te nije bio umješan u ratna zbivanja. Ta činjenica i karizma jednog od važnijih nacionalističkih

⁹⁹ Hrvatski Domobran, izvorno organizacija pravaške mladeži 1928., potom svojevrsno legalno krilo ustaškog pokreta s Pavelićem kao vrhovnim starješinom. Od 1931. Jelić osniva brojne ogranke Hrvatskog domobrana u južnoj i sjevernoj Americi.

⁹⁸ Isto.



**Hrvatska
Hrvatima**

HRVATSKA DRŽAVA

GLASILO HRVATSKOG NARODNOG ODBORA
List za Domovinu i Emigraciju

" DER KROATISCHE STAAT " - ORGAN DES KROATISCHEN NATIONALKOMITEES
BERLIN - MÜNCHEN - NEW YORK - SYDNEY - BUENOS AIRES - ZAGREB

Broj 213

MÜNCHEN – VELJAČA – FEBRUAR 1973.

Godina XX

VELIKOSRBSKA CIRKUSIJADA

Što se krije iza »ostavki« u Srbiji?

Srbi su uvidjeli da je stogači
hrvačkog vodstva u Karadjordjevu,
suprotno njihovim očekivanjima, posta-
lo najizrazitiji mikrob upravo za
srpske. Mladici su, da će time položi-
ti čvrstu osnovicu za ekspanziju kako
u samoj „Jugoslaviji“ tako i na
međunarodnom polju. Medjutim, ta

ŠTO SU SRBI SHVATILI?

[illegible]

SRPSKA SITUACIJA NA VANJSKO POLITIČKOM POLJU

Unatoč njihove diplomatske spremnosti i lukave izdajstvi su i na vanjsko političkom polju zaokret, i to na svoju štetu, dok su Hrvati s Karadževićem, kao nikada ranije, nizali i nisu pobjedu za pobjedom. Inženjerski je tim od u tucine razlo-
žila cijelu arhitekturu internacional-

Možda će ipak, što bi bilo u podzavlju, kao razboriti i lepišnjišti dići u Krenjevo kao grivlavo stva prema Hrvatima, kao to je zauzeo i prema Bengalijs. Nadajmo se, da će i tošta Augustin komu uvidjeti, da se socializam ne može provoditi u spavaj, poudavstvu i u kretanju, samom, mačem i progovom.

ŠTO UČINITI?

Upravo to pitanje: što učiniti? nametalo se imperijalizmičnom Beogradu. Zato ne bismo li mi, umije jedan die Srba, izbaciti naše "liberalne" pobornike i time originalni pozicije i na Zapadu? Ako propadne karta oko Angustina iz Moskve držimo se za "liberalne" i "demokratske" naučnike. Taj birokratski život je prisutan i na Žuvenov X. sjednici SKH. Naime, četnik Rade Blati ušao je dva referata u vrome džepu: jedan u džepu Savkina puka, a drugi u

Pored toga, vjerovali su, da će razuvjeriti svijet, da Karadževiću nije bilo, što stvarno jest, znojila i akcija genocida protiv Hrvatske, jer, eto, na „red“ su došli i oni. S njima, „Jedinstvenim“ pismo iz „jugoslavni“ (kao što ih nije mogao imati Staljin u Rusiji), bez svojih imperijalističko-veto-savskih moralizacija. Čudi me, da i jedan dio hrvatske tiska svoj liagu baca na „jed“ – „kao što ju je i Hruščev vatio na Staljinu. Bitno je, da

samo vazi (upski - M.G.) forumi." To je, nastavlja Tito, „vaša stvar, stvar vašeg Centralnog komiteta". („Vjesnik", 18.10.1972.).

I ovo nam svjedoči, da on nema te moći, a niti ju je ikada imao, pomoću koje može srušiti srbijanska dominacija u „Jugoslaviji“, a da se istodobno ne sruši i sama „Jugoslavija“ i on s njome.

Kako to, da taj isti kriterij u „pomeravanju“ nije valio i za CKH? Zato se u „razmnožavanju ljudskih

Jano se i Hrvatsku dopustiti da izmijeni svoje „pomere“ rukovodeće, već su za tu „pomeravnu“ bile postavljene četničke bajunete i čekali u pripravnosti divizije Džoke Novaković, koji je bio komandir 7. divizije, i Kofidžija SKH od kojih su se očekivali SKS-ovi? Našli su u Hrvatskoj neke promijenili bez obzira što je prema neovisnjemističkom centralizmu „pomereni“ neki Tahirom Vaskeljić, koji je u NIN-u, od 7. srpnja 1973. izjavio: „SVI TENDENCIJE SU U IGRI“. Da li se ove hrvatske igri? Na žalost nije. Promjena će nastupiti ne s „pomeravanjem“, već s lrbacivanjem okupatora iz Hrvatske.

AKO SU LIBERALCI! Ako su Nikerić, Petrovica: Koča Popović,

su htjeli izjaviti što veće asocijacije i otvoreniji izraz za prihvatljivu Biafru. To nam je trebala biti i opomena, da je ideja Kandiordjevića

kladije legitimna tvoracica „Jugoslavije“. Zar se zaključilo 21. sjednice ne podudaraju sa zadnjicima „Videj, da je kod jednog bila jučer, a kod drugih danas, začinjena srbijarska prevlast nad Hrvatima. Uostalom, „sve tendencije su u igri“.

DA LI U DANAŠNJE... ?

Da li u današnjem kvilifikom SKH ima sjedna hrvatska glava, koja radi na budućnost svog naroda i koja laleđu srbijanskih imperijalista traži razumijevanje i pomoć za potlačen Hrvatski narod: u Tisnoj, Sofiji, Parizu, Londonu, Moskvi, Washingtonu, Pekingu... ?

U politici se mora oslanjati i na hipoteze, jer politika nije matematička disciplina koja se strogo drži svoje metode i svojih zakona. Triptolovi to nisu shvaćali, a pitanje je dali uočavaju i danas. Što se tiče te strane imaju mnogo zajedničkog s matematičarima i nedavnom prošlošću. „Budite vjereni“, píše mi u pismu jedan iz kvintinskog CKH, „samo je svima Karadžordjevo bilo izvorna lekcija. Ni ome CKH-e ne

vođa između dva rata predodredila ga je za mjesto jednog od čelnika hrvatske političke emigracije. Poslije rata je osnovao Hrvatski narodni odbor koji je u početku druge emigracije uz Hrvatski oslobodilački pokret bio najznačajnija organizacija, no s vremenom je njegova važnost i snaga opala, između ostalog i zbog infiltracije pripadnika jugoslavenskih službi koji su organizaciju razarali iznutra.

Do zbližavanja Muftića s Branimirom Jelićem došlo je koncem 1964. godine, a nije poznato, je li ih bilo i ranije. Zanimljivo, prvi spomen njihove suradnje nalazimo u knjizi Jere Jareba *Političke uspomene i rad dr. Branimira Jelića*, koju je priredio Jere Jareb,¹⁰⁰ i to povodom susreta B. Jelića i jordanskog kralja Hu-seina. Prema istom izvoru, i Muftić je bio nazočan sastanku koji je održan u Za-

padnom Berlinu. O sadržaju sastanka, na žalost, ne znamo ništa. To jest znakovito, ali naravno ne mijenja činjenicu da Mufić prethodno očito nije bio iskren prema Luburiću glede svog odnosa s jordanskim dvorom. Razlozi takvog ponašanja nam barem za sada ostaju misteriozni, no prema svemu sudeći, imao je nekakav kanal prema jordanskom dvoru što nam potvrđuje navedeni sastanak.

Od prosinca 1964. do prosinca 1966. godine Muftić surađuje u *Hrvatskog Državi*, glasilu Hrvatskoga narodnog odbora.¹⁰¹ Objavljuje političke članke, kraće pripovijesti i pjesme, a potpisuje se kao Mahmud Muftić ili pseudonimom Firuz Mlađi, jednako kao i ranije, u tiskovinama Hrvatskoga narodnog otpora. Nije poznato je li u *Hrvatskoj Državi* ko-

ristio i druge pseudonime, no ni tu mogućnost ne možemo isključiti.

U kolovozu 1965. godine Muftić je postao glavni tajnik Hrvatskoga narodnog odbora, iz čega proizlazi da je imao puno povjerenje dr. Branimira Jelića. To ipak ne govori puno, jer je Jelić, kao uostalom i Vjekoslav Luburić, bio loše sreće u izboru suradnika. Naime vrijeme je pokazalo da su mnogi od njihovih bliskih suradnika bili i suradnici jugoslavenskih obavještajnih službi. Nažalost brojevi *Hrvatske Države* iz 1964. i 1965. godine su rijetko sačuvani i većinom nam nisu bili dostupni. Zato se, glede političkih stavova koje je Muftić zastupao i njegovog statusa u Hrvatskom narodnom odboru, uvelike moramo zadovoljiti onim što se može pronaći u spomenutoj knjizi Jere Jareba čije je izlaženje financirao hrvatski emigrant Mirko Šamija.

Prema svemu sudeći, Muftić je bio na tragu onoga što je i dotad zastupao, tj. politiku suradnje s hrvatskim komunistima u cilju rušenja Jugoslavije, ali i surad-

100 Jere JAREB, *Političke uspomene i rad dr. Branimira Jelića*, Cleveland, 1982.

101 *Hrvatska Država*, glasilo Hrvatskog narodnog odbora izlazilo od 1955. do 1990. godine.

nje sa SSSR-om radi ostvarenja tog cilja. U to je vrijeme to u emigrantskim krugovima bilo prilično radikalno, pa time i izrazito manjinsko stajalište, koje je bilo objašnjavano činjenicom da prozapadno i antikomunističko usmjerenje hrvatske političke emigracije u dva desetljeća doista nije Hrvate ni za milimetar primaklo ostvarenju hrvatske države, glavnom cilju hrvatske državotvorne borbe.¹⁰²

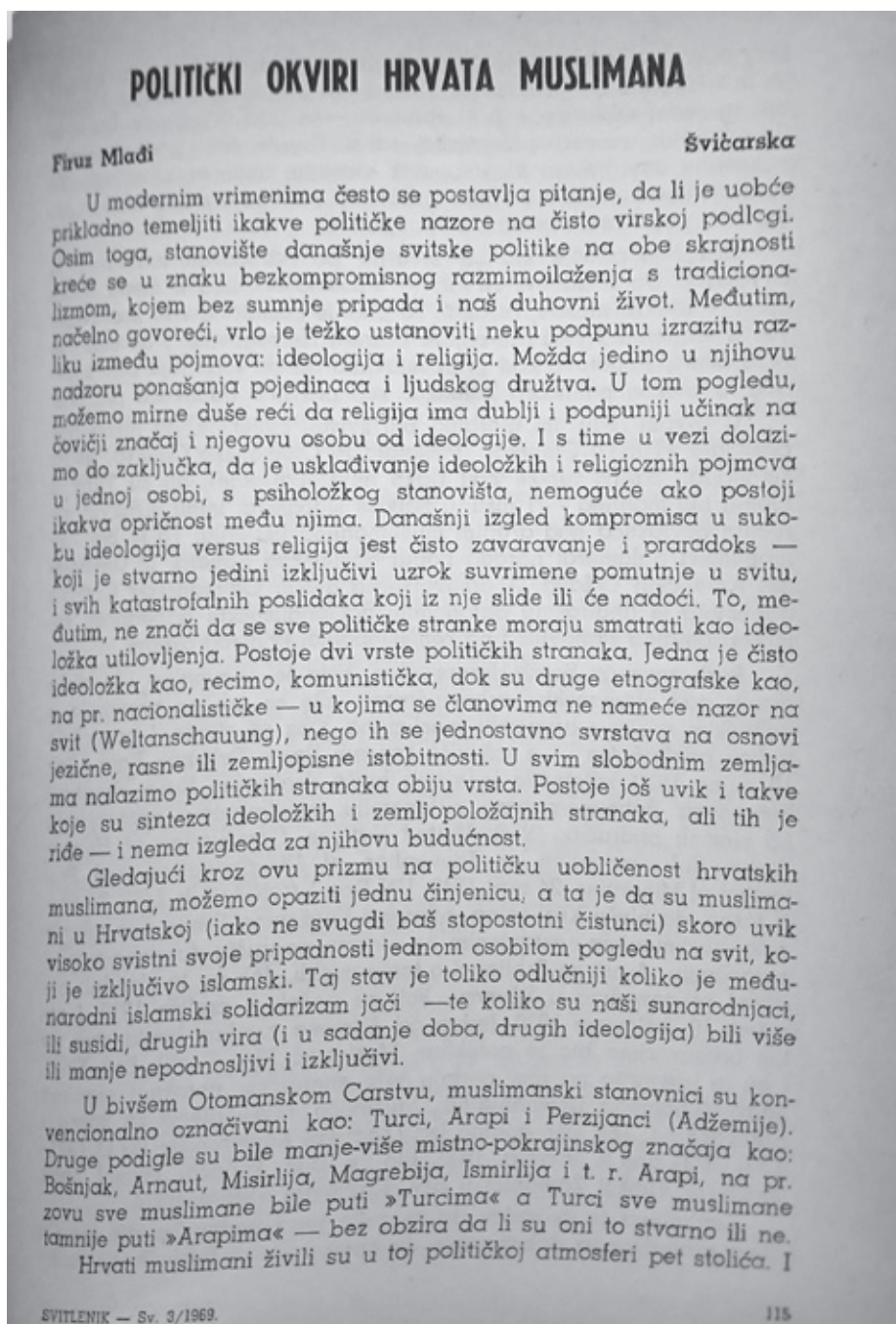
U navedenoj se knjizi ističe i zapažen Muftićev članak „Albansko-hrvatska suradnja kroz kinesku perspektivu“.¹⁰³ Iz istog vremena potječe i zapažen govor na komemoraciji povodom godišnjice mučeničke smrti kardinala Stepinca 1965. u zapadnom Berlinu, o čemu je vrlo podrobno izvjestila *Danica*. Saznajemo u knjizi i da je Muftić, dok je bio djelatnik u Hrvatskome narodnom odboru, živio na relaciji London – Berlin. Od siječnja 1967. godine ne nalazimo ga više u zaglavlju *Hrvatske Države*, ne javlja se više tekstovima u tom listu niti ga se u dokumentima Hrvatskoga narodnog odbora više spominje kao glavnog tajnika.

Zanimljivo ni sada, jednako kao i u slučaju razlaza s Luburićem, ne nalazimo u *Hrvatskoj Državi* niti u kojoj drugoj tiskovini da se Muftića napada ili optužuje za bilo što. Dapače, uskraćena nam je bilo kakva sigurna obavijest o okolnostima i razlozima prekida suradnje. Ovdje, barem zasad, nemamo ni pisama kao u Luburićevom slučaju. Jedina poluinformacija do koje smo uspjeli doći potječe iz razgovora s jednim starijim političkim emigrantom koji, istina, nije bio iz užeg Jelićeva kruga, no kasnije je odigrao značajnu ulogu oko prijenosa posmrtnih ostataka dr. B. Jelića i njegove braće u Hrvatsku 2006. godine. On tvrdi da su se Muftić i Jelić „preriječili“ i potom razišli.¹⁰⁴ Prerjeriječiti u južnoj Hrvatskoj znači ukrstiti suprotna mišljenja bez mogućnosti kompromisa. O razlozima razlaza ni Muftić ni Jelić nisu nikad pisali,

102 J. JAREB, *Političke uspomene i rad dr. Branimira Jelića*, 410., 412.

103 Isto, 389.

104 Razgovor autora s Mirkom Bilićem-Erićem, hrvatskim političkim emigrantom iz Njemačke.



Muftićev tekst u Svitleniku

pa stvar ostaje namijenjena budućim istraživanjima.

U još jednoj knjizi koja se bavi poviješću hrvatske političke emigracije nalazimo spomen Muhameda Muftića. Riječ je o knjizi Kazimira Katalinića *Od poraza do pobjede*.¹⁰⁵ Profesor Katalinić je bio jedna od ponajvažnijih figura hrvatske političke emigracije. Hrvatsku je napu-

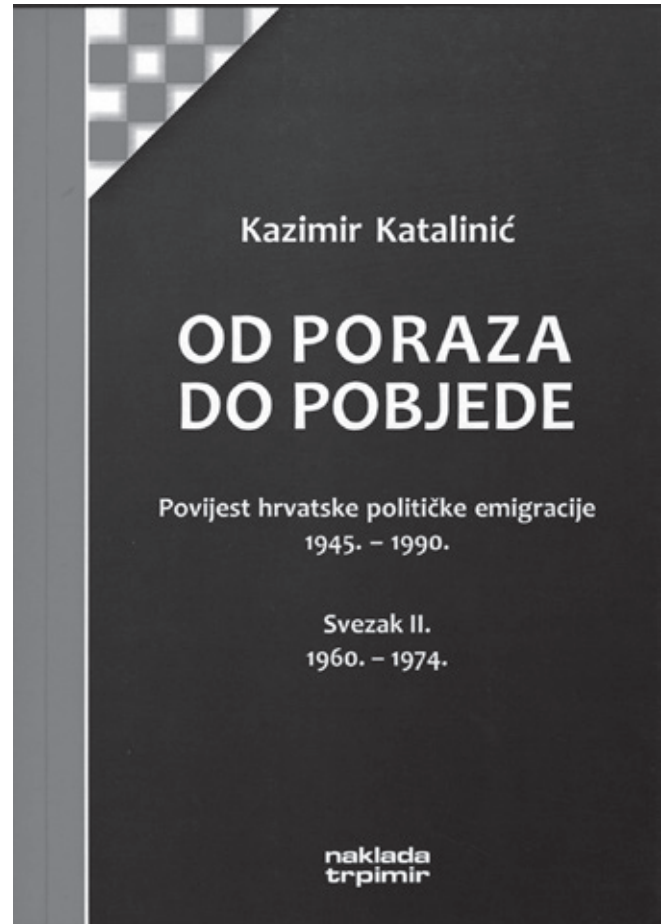
105 K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, II. svezak, Zagreb, 2017.

tio 1945. godine kao pripadnik Ustaške mladeži da bi se u nju prvi put vratio tek 1990. godine. U emigraciji je čitav život posvetio borbi za obnovu hrvatske države. Bio je istaknuti dužnosnik Hrvatske republikanske stranke, u intelektualnom pogledu nesumnjivo najjače hrvatske emigrantske skupina.

Republikanci su razradili čitavu osnovu kako bi buduća slobodna Hrvatska trebala izgledati, vjerni tvrdnji svog ute-



Kazimir Katalinić



Naslovnica drugog sveska Katalinićeve knjige

meljitelja Ivana Oršanića,¹⁰⁶ kako je zločin ići u revoluciju i rušiti postojeći poredak ako niste pripremili novi poredak koji će biti bolji od onoga koji se želi srušiti. U emigrantskom djelovanju Hrvatska republikanska stranka i Hrvatski narodni odpor nisu bili u nekom javnom sukobu, no oni republikanci s kojima smo imali prigode razgovarati, o(d)tporaše su smatrali tikvanima i bukačima, a o(d)tporaši su republikance držali teoretičarima, te su ih neki nazivali i sektom.

Ocjene profesora Katalinića o Luburiću pa ni o Muftiću u spomenutoj knjizi nisu osobito laskave. O Muftiću piše da se javio 1962. s prilogom za republikanski časopis *Republika Hrvatska*, koji su oni odbili s obrazloženjem da nikad ne objavljuju priloge osoba koje nisu upoznali. Potom ga ocrtava u najlošijem svjetlu

kao avanturista i varalicu koji je potpuno izmislio jordansko priznanje i koji je držao u zabludi Luburića, ali i nastojao zavarati čitavu hrvatsku političku emigraciju. Na kraju nam Katalinić daje zanimljivu informaciju, da Luburić i pored jordanske afere nije politički prekinuo s Muftićem, nego je Muftić 1964. postavio ultimatum Luburiću da se tiska poseban broj *La Croatie* posvećen sastanku Arapske lige u Meki 1963. Kada je isteklo 15 dana roka koji je zadao Muftić, a poseban broj novina nije tiskan, Muftić je prekinuo odnose sa Luburićem i Hrvatskim narodnim otporom.¹⁰⁷

Katalinićeva knjiga ima svoju neupitnu vrijednost i donosi brojne vrijedne podatke, ali je nemoguće zatvoriti oči pred činjenicom da je autor imao ambiciju pisati o cjelokupnoj hrvatskoj emigrantskoj sceni, ali je daleko najviše prostora posvetio svojoj Hrvatskoj re-

publikanskoj stranci i njezinim članovima. Isto tako u oči upada da nigdje nije napisao ni slova pozitivnoga o Hrvatskome narodnom odporu ni Vjekoslavu Luburiću, dok je puno blaži prema svim drugim emigrantskim organizacijama i njihovim čelnicima, a pogotovo je blagonaklon prema Hrvatima islamske vjere djelatnima u emigraciji.¹⁰⁸ Zato je još intrigantnije njegovo mišljenje o Muhamedu Muftiću.

Jedini uvjetno rečeno otklon Muhameda Muftića od ideja potpune hrvatske nezavisnosti nalazimo u časopisu *Balkania* (br. 70) koji je na engleskom jeziku izlazio u St. Louisu, u Sjedinjenim Američkim Državama između 1967. i 1973. godine. Časopis se bavio političkim, kulturnim i etnološkim pi-

¹⁰⁶ Ivan Oršanić (1904.–1968.) katolički intelektualac, ustaški dužnosnik i emigrantski političar. U emigraciji utemeljitelj Hrvatske republikanske stranke (1951.).

¹⁰⁷ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede*, II., 50.

¹⁰⁸ Autor je razmijenio više stotina elektroničkih poruka s prof. Katalinićem u posljednjem desetljeću njegova života i može posvjedočiti da je uvijek biranim riječima govorio o Hrvatima islamske vjere i žalio zbog hrvatsko-muslimanskih sukoba.

tanjima širega balkanskog područja. Valja naglasiti da, koliko je poznato, časopis nije imao nikakve uređivačke ni donatorske veza s jugoslavenskim vlastima nego su ga na komercijalnoj osnovi vodili pretežito američki stručnjaci za spomenute teme.

U već navedenom broju Muftić izlazi s jednom novom i prilično neobičnom idejom, za koju tvrdi da može dovesti do trajnog mira na Balkanu. On predlaže uspostavu balkanske konfederacije koja bi bila daleko šira od Jugoslavije te bi uključivala još Albaniju, Grčku i Bugarsku. Prema njegovoj zamisli, članica takve konfederacije ne bi bila Jugoslavija nego zemlje nastale njezinim razdruživanjem. Pritom piše da bi Hrvatska svakako trebala obuhvaćati područje koje danas poznajemo kao Republiku Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu te Sandžak.¹⁰⁹

Nije poznato je li igdje više pisao o ovoj temi, a ni to je li imao kakve potpore za tu inicijativu. U časopisu *Balkanica* je godinu kasnije objavio i zanimljiv rad „Stotinu godina pogriješaka u hrvatskoj nacionalnoj politici“. U njemu ukazuje na potrebu boljeg prihvatanja hrvatske islamske manjine od strane katoličke većine te naglašava da to ne piše kao protivnik hrvatske nezavisnosti nego kao iskren Hrvat, s punom ljubavi i odanosti prema svojoj hrvatskoj domovini.¹¹⁰

Muftić se u emigraciji bavio i jednom poprilično škakljivom temom. Danas kad su Hrvati gotovo u potpunosti katolici, nešto je teže razumjeti njegove razloge, no u vrijeme kad je on pisao o tome, još uvijek imamo značajnu muslimansku hrvatsku populaciju, kao i muslimane u vodstvima svih hrvatskih emigrantskih političkih skupina. Naime, on je dovodio u pitanje proglašenje svetim Nikole Tavelića. To je objašnjavao time da takav čin narušava nacionalno jedinstvo Hrvata katolika i muslimana.

Podsjetimo, sv. Nikola Tavelić je koncem 14. stoljeća s još nekoliko franje-



vaca otišao u Jeruzalem koji je bio pod muslimanskom vlašću, ušao je u poznatu Omarovu džamiju koja se nalazi na jednom za islam najsvetijih mjesta,¹¹¹ te počeo naučavati da je islam krivovjere i da je vjera u Krista jedina prava vjera i jedini put u raj. Zbog toga su on i subrača mu uhićeni, suđeni i na kraju smaknuti.

Naravno, katolicima se je lako identificirati s njim, no ne možemo se ne upitati što o tome misle Hrvati islamske vjere kojih je bilo onda i kojih ima ponešto i danas. Tekst o tome Muftić je objavio u *Našem Putu*. U njemu jasno iskazuje da nije protiv kršćanstva, ali se oštro protiviti hrvatskim međuvjerskim podjelama i svemu što ih može produbljivati, jer to može biti zaprjeka obnovi države. Predlaže i zanimljivu alternativu – proglašenje svetim kardinala Alojzija Stepinca za kojega tvrdi da nikad nije bio protivnik islama i koji je od strane jugoslavenskih komunista ubijen iz mržnje prema vjeri. Prema njegovu mišljenju, proglašenje Stepinca svetim bi djelovalo ujedinjava-

109 Mahmud MUFTIĆ, „For a united Balcan regional confederation“, *Balkanica*, St Louis, 1970., 19.-21.

110 Mahmud MUFTIĆ, „Hundred years of mistakes in Croatian national politics“, *Balkanica*, 1971., 25.-28.

111 To mjesto je sveto za Židove jer vjeruju da je tu prethodno bio jeruzalemski Hram, ali i za kršćane jer vjeruju da je upravo na tome mjestu Abraham kanio žrtvovati svog sina Izaka, dok muslimani vjeruju da je mjesto vezano uz noćno putovanje Proka Muhameda.

juće na Hrvate bez obzira na vjeru, dok s druge strane drži kako proglašenje Nikole Tavelića svetim nije dobra poruka Hrvatima islamske vjere.¹¹²

Iz njegova članka u Našem Putu doista ne možemo prepoznati nikakav protukršćanski osjećaj, iako svakako valja primijetiti da je članak mogao izgledati prilično netaktičnim, napose ako se smetne s uma da je do kanonizacije Nikole Tavelića došlo nakon Beogradskog protokola između Vatikana i SFRJ, proglašenja Muslimana zasebnom jugoslavenskom nacijom te susreta Josipa Broza i pape Pavla VI. Ti događaji su zbunjivali mnoge hrvatske katolike, a i iz crkvenih je redova bilo prelata koji su o muslimanima javno govorili kao dijelu hrvatske nacije (npr. nadbiskup dr. Frane Franić!). Bilo je, dakle, ljudi koji su držali da je kanonizacijom Nikole Tavelića i spomenutim drugim potezima Crkva objektivno, i bez vlastite volje (ili ipak u kontekstu svoje tradicionalne Istočne politike?) poslužila jugoslavenskome komunističkom režimu. No, jamačno je bilo i onih koji su smatrali kako je, unatoč očito dobroj Muftićevoj nakani, u najmanju ruku nepristojno da muslimani određuju tko će u Katoličkoj crkvi biti proglašen svetim.

Ipak, on o toj temi nije pisao samo u *Našem Putu*, nego nalazimo i tekst na engleskom jeziku u nigerijskome islamskom časopisu. Tamo one ponavlja iste teze, ali i ponosno naglašava da je Hrvat islamske vjere.¹¹³ Često se je javljao tekstovima teološke tematike u utjecajnom britanskom islamskom teološkom časopisu *Islamic review*.¹¹⁴ Naravno zbog oskudnog poznavanja islamske teologije teško možemo ulaziti u ocjenu i sadržaj njegovih radova ove vrste, iako sama činjenica da je objavljivao u jednom od na-

jutjecajnijih islamskih teoloških časopisa u Velikoj Britaniji sa višedesetljetnom tradicijom izlaženja govori da ti radovi zasigurno imaju određenu vrijednost.

Osim „Jordanske afere“, za Muhameda Muftića su vezane i brojne druge kontroverze. Prvenstveno iz krugova bošnjačke emigracije optuživan je za nadriliječništvo. Mi, istina, nemamo pouzdana dokaza da je doista u Hrvatskoj i diplomirao, no kao što smo već prethodno vidjeli, Šefki-beg Muftić, osoba koja mu očito nije bila sklona, svjedoči da je radio kao liječnik u Palestini za vrijeme prvoga arapsko-izraelskog rata.¹¹⁵ Postoje njegovi radovi objavljeni 1946. u Hrvatskoj koji se citiraju 1952. godine u američkom *Annual Review of Biochemistry*,¹¹⁶ a citira ih dr. Marcel Florkin, dugogodišnji profesor biokemije na Sveučilištu Liège u Belgiji. Osim toga, u obiteljskoj pismohrani su sačuvani dijelovi dopisivanja s američkom farmaceutskom kompanijom glede prodaje novootkrivenog antibiotika dok je radio u Saudijskoj Arabiji, a sačuvan je i odgovor britanskog sveučilišta glede nastavka znanstvene karijere i priznavanja zvanja.¹¹⁷

Već površnim istraživanjem može se utvrditi da je najkasnije od 1962. do smrti radio na brojnim europskim sveučilištima i znanstvenim ustanovama, te da je objavio povelik broj znanstvenih radova i patenata. Tako ga najkasnije 1962., a moguće i ranije, nalazimo na Borstel institutu u Njemačkoj, potom od 1963. kao asistenta na sveučilištu u Lausanni, na katedri za mikrobiologiju, virologiju i higijenu, potom u Schoering-Institutu u Berlinu, na odjelu mikrobiologije, a od 1969. do smrti na Trinity College u Dublinu, Irska.

Pritom se bavio biokemijom te je napisao brojne znanstvene radove. Nismo naišli na nikakav trag da je u znanstvenoj zajednici ikad optužen za krivotvorenje diplome ili za plagiranje rada.

Kao što smo već naglasili, takve optužbe jedino i samo nalazimo u *Bosanskim pogledima* i u krugu oko njih. Navedene indicije snažno ukazuju na veliku vjerojatnost da je Muftić diplomirao i da je radio u struci, a nedvojbeno je da je objavljivao i bio citiran u znanstvenim časopisima, te da bi navedene optužbe mogle biti samo dio kampanje dezinformiranja koja je motivirana ostrim podjelama na bošnjačku i hrvatsku komponentu muslimana Bosne u političkom izbještstvu.

Osim klasične i konvencionalne medicine, Muftić se intenzivno bavio i rubnim medicinskim, neki bi rekli i paramedicinskim područjima poput hipnoze i proučavanja ljudske aure. Te aktivnosti nisu od osobite važnosti za njegovo emigrantsko djelovanje, pa ne ćemo tome pridavati veću pozornost. Samo ćemo navesti da je proučavao parapsihološke metode dr. Karla Marcheshia,¹¹⁸ kao i teze začetnika proučavanje ljudske aure, dr. Waltera J. Kilnera. Bio je član Britanskog društva za metafiziku kao i Američkog instituta za hipnozu.

Pored toga, imamo optužbe za suradnju Muhameda Muftića s raznim obavještajnim službama. Nije nikakva tajna da su politički emigranti često morali taktizirati iz raznih razloga s obavještajnim službama zemlje domaćina. Pritom su nastojali ne davati previše informacija, ali ostati u dobrim odnosima. Naravno, bilo je i onih koji su zbog materijalne koristi ili ucjene krenuli putem izdaje. Prve optužbe da je Muftić bio agent (i to agent Sovjetskog Saveza) opet nalazimo opet u *Bosanskim pogledima*. Čak se tvrdi da je zbog toga istjeran iz Iraka, no ta tvrdnja nije potkrijepljena ni najmanjim dokazom. Optužba je imala jasnu svrhu: u naglašeno protukomunističkoj hrvatskoj emigraciji pokazati Muftića kao pouzdanika komunističke velesile. Zato se je računalo da će malo tko uočiti da se uhvaćenog agent neprijateljske službe u praksi vrlo rijetko protjeruje; puno češće on biva zatvoren ili prolazi još i gore.

112 Kemal Salih Mahmud MUFTIĆ, „Zašto Tavelić – zašto ne Stepinac?“, *Naš Put*, Toronto, svibanj 1970.

113 *The Nigerian Journal of Islam*, Volume 1-2, 1970., 27.

114 *The Islamic Review*, teološka tiskovina muslimana u Velikoj Britaniji, prvotno vjerska tiskovina za muslimane s područja kolonijalne Indije, kasnije općemuslimanska tiskovina. Izlazila u Wokingu od 1913. do 1971. godine.

115 Bosanski pogledi (pretisak), 492.-493.

116 Marcel FLORKIN, „Comparative Biochemistry“, *Annual Review of Biochemistry*, Volume 21, Stanford California, 1952., 460.

117 Pisma se nalaze u pismohrani obitelji Muftić, preslik u autorovu posjedu.

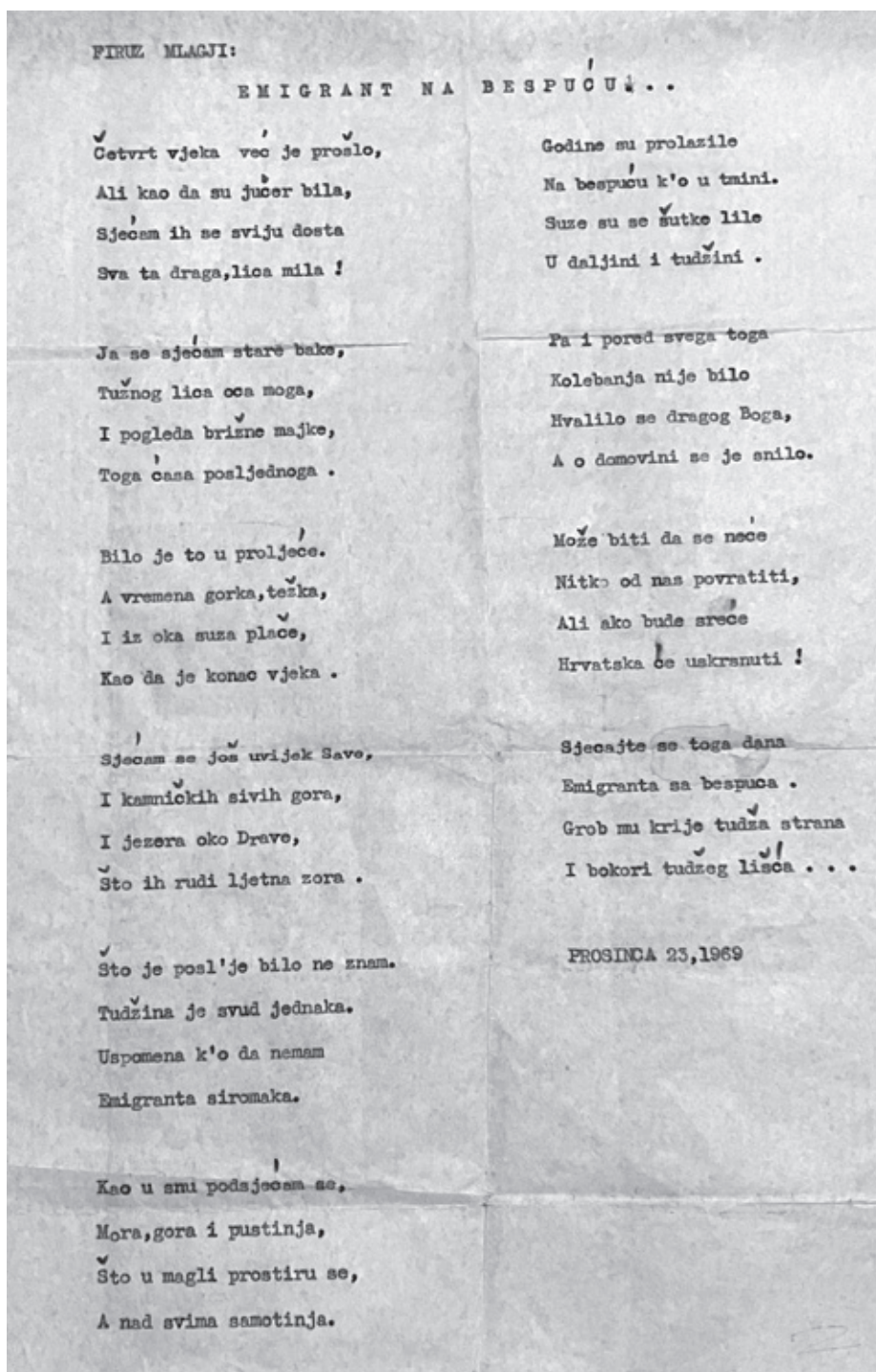
118 Karlo Marcheshi (1889. – 1987.?) hrvatski liječnik, spiritist i ezoteričar. Muhamed Muftić je pisao o njemu u Hrvatskoj Reviji broj 14. iz 1964. godine.

Na jednome mjestu u svojim pismima Luburić piše kako mu je Muftić jednom prigodom priznao da radi za britansku obavještajnu službu. Pismo je nastalo poslije raskida između njih vojice, a do tog raskida, kao što smo vidjeli, nije došlo zbog navodnog Luburićeva saznanja da je Muftić povezan s britanskom službom, nego dosta kasnije, što baca sjenu dvojbe na Luburićevu tvrdnju. Neki autori tvrde da je Muftić radio za izraelsku obavještajnu službu, što je itekako diskvalificirajuće u islamskim krugovima, ali se ni za to ne nude nikakvi dokazi. Neki idu toliko daleko da tvrde kako je Muftić i ubijen zato što je otkriveno da radi za izraelsku stranu, ali opet bez ikakvih dokaza.

Pred kraj života Muftić više nije bio djelatna u hrvatskim emigrantskim organizacijama, javio bi se tek ponekad kakvim općehrvatskim tekstom, počesto poprilično egzotičnim u odnosu na većinske stavove. Isto tako, već polovicom šezdesetih zahladnjeli su potpuno njegovi odnosi s Muslimanskim bratstvom i Sveislamskim kongresom. Dio razloga za to svakako možemo tražiti u neuspjehu simbioze Hrvatskoga narodnog otpora sa Muslimanskim bratstvom, a dio svakako možemo potražiti u zahlađenju njegovih odnosa s dr. Saidom Ramadanom.

Koji su bili konkretni razlozi zahlađenja, danas možemo samo nagađati, jer se ni Muftić ni Ramadan o tome nisu nikad oglasili. Moguće je da su tome kumovali Muftićevi izvanbračni izleti, o čemu je kao što smo prethodno vidjeli pisao Luburić, a možda je i što drugo posrijedi. Jednostavno rečeno, osoba koja je Muftiću otvorila vrata krugova oko Muslimanskog bratstva, dakle dr. Ramadan, ta mu je vrata i zatvorila, a zašto je do toga došlo, zasad ostaje nerazjašnjeno. Jedan od članova obitelji Muftić je pokušao kontaktirati sinove dr. Saida Ramadana, no oni nisu bili raspoloženi ni za sastanak ni za davanje kakvih informacija.¹¹⁹

U trenutku smrti Muftić nije više bio djelatna ni u hrvatskim emigrantskim



Muftićeva pjesma u kojoj izražava svoju privrženost Hrvatskoj

niti u islamskim organizacijama, pa je legitimno postaviti pitanje, zašto bi uopće bio od interesa izraelskim obavještajnim službama i ako jest nekim slučajem doista bio izraelski špijun, tko bi ga zbog toga imao razloga usmrtiti ili, još bolje, što ili koga je on tada mogao špijunirati? U *Bosanskim pogledima* nailazimo i na optužbu da je jugoslavenski špijun, opet bez ikakvih konkretnih dokaza. Britanski i izraelski izvori nam nisu dostupni, a iz onoga što se iz jugoslavenskih izvora

znade, s visokim stupnjem vjerojatnosti može se tvrditi da Muhamed Muftić nije bio suradnik tih službi.

Naime, kao što smo već naveli, u elaboratu saveznog SUP-a iz 1983., dakle dugo iza njegove smrti, jugoslavenske ga službe spominju među oko 800 neprijateljskih političkih emigranata muslimana podrijetlom iz tadašnje Jugoslavije. Oni su tada, dakle, smatrali kako je Muftić još uvijek živ i da je nastanjen na Bliskom istoku. Iz toga bi trebalo zaključiti

119 Informaciju o tome autoru je dao spomenuti član obitelji Muhameda Muftića i predočio elektroničke poruke i SMS poruke koje im je uputio.

da više nije bio predmet obrade, ali i to da nije bio njihov suradnik, jer bi se valjda nakon više od deset godina znalo da je mrtav. Drugi dokaz u istom smjeru jest njegov dosje iz UDB-e. Iz njega je razvidno da je pod nadzorom i da je predmet izvješća više suradnika. Oni izvješćuju o raznim stvarima, poput, primjerice, Muftićeva posjeta Miljenku Dabi Peraniću.

Tada su, prema izvješću UDB-bine suradnice „Irme”,¹²⁰ raspravljali između ostalog i o mogućnostima borbenih aktivnosti u komunističkoj Jugoslaviji.¹²¹ „Irma” izvješćuje o prilično ozbiljnim stvarima i ostaje otvoreno pitanje, radi li se o plodu njezine mašte, lažnom izvještavanju radi materijalne koristi ili su doista još za Luburićeva života pripadnici HNO-a planirali ozbiljne revolucionarne aktivnosti u domovini. Bilo kako bilo, ništa od onoga o čemu „Irma” javlja i što u smislu planiranja stavlja Muftiću i Peraniću na teret, nije se dogodilo.

U *Bosanskim pogledima* nailazimo na tvrdnju da se Muftić predstavljao i kao načelnik obavještajne službe Sveislamskog kongresa, no ne saznajemo komu se je tako predstavljao,¹²² a ne znamo pouzdano ni to, je li ta organizacija uopće imala obavještajnu službu. A znajući koliko malo dokaza stoji iza ostalih optužbi protiv Muftića u *Bosanskim pogledima*, i ovu tvrdnju moramo uzeti s puno opreza. Na temelju svega navedenog, ne možemo isključiti mogućnost da je zbog svog načina života, političkih i vjerskih

uvjerenja ipak dolazio u dodir s raznim obavještajnim službama. Ne možemo isključiti mogućnost ni da je s nekima i surađivao, iako za to zasad nemamo nikakva konkretnog dokaza, osim optužbi političkih protivnika ili nekadašnjih suradnika izrečenih ili napisanim poslije razlaza. Isto tako nismo našli ni najmanjeg dokaza da je radio za jugoslavenske obavještajne službe, a našli smo više dokaza da je bio predmet njihove obrade i interesa.

Od svih razdoblja Muftićeva života, o njegovoj smrti znamo daleko najmanje iako ni tu potvora, glasina i poluinformacija ne nedostaje. Kao što smo prethodno vidjeli, poglavito njegovi protivnici promiču tezu o tome kako je ubijen zbog suradnje s izraelskim službama u hotelskoj sobi negdje u Engleskoj, iako za to nitko nije iznio ni najmanjeg dokaza. U našoj istrazi se pojavila i informacija da se ozračio uređajem Optron koji služi za pregled ljudske aure.¹²³ Naravno, u nedostatku medicinske izobrazbe i zbog nepoznavanja materije, nismo mogli u to dublje ulaziti. Zbog protoka vremena nije više moguće izvršiti ni uvid u njegov zdravstveni karton, pa se ne možemo odrediti prema toj mogućnosti.

Nekrolog ili vijest o njegovoj smrti nismo pronašli u *Bosanskim pogledima*, jer oni u to vrijeme nisu više izlazili, ali ni u brojnim hrvatskim emigrantskim tiskovinama, pa ni u *Islamic Review*, gdje je objavljivao. To nam opet snažno ukazuje na mogućnost da se pred smrt pomalo otudio od hrvatskih političkih krugova, ali i krugova političkog islama, te da je vodio povučen život. Jedini nekrolog do kojega smo uspjeli doći, onaj je objavljen u *Journal of American Institute of Hypnosis*, br. 12-13 iz 1971. godine.¹²⁴ Tu se, doduše, ne spominje mjesto ni točan nadnevak smrti, ali se tvrdi kako je umro u listopadu 1971. od komplikacija zubobolje. Neobičan uzrok smrti za nekoga tko je čitav život vezan uz medicinu!

Autor nekrologa dalje naglašava kako mu je Muftić bio dugogodišnji osobni i profesionalni prijatelj još od 1961., kad je u ovom časopisu objavio prvi od čitav niza zapaženih radova. Ostaje pitanje, je li autor pisanju nekrologa pristupio površno ili je iz nekog razloga doista mislio da je Muftić izravno iz Palestine otišao u Njemačku, ne znajući da je do 1960. obišao skoro sve zemlje Bliskog istoka i najmanje vremena proveo u Palestini. Također ostaje nepoznato, tko je Muftićev bliski rođak koji je smrtno stradao u prvome arapsko-izraelskom ratu a koji se spominje u tekstu.

Pri koncu nekrologa doznajemo i neke biografske podatke o posljednjim mjesecima Muftićeva života. Tako saznajemo da je par mjeseci prije smrti otišao iz Irske u Švedsku, no ne otkriva nam se ništa o razlozima tog preseljenja. Nekrolog završava riječima da je iza Muftića ostala supruga i kolegica koja u tome trenutku živi u Engleskoj. Iz ovakve formulacije može se zaključiti da je par ostao zajedno sve do Muftićeve smrti i da nisu imali djece. Da jesu, za pretpostaviti je da bi poput supruge u nekrologu bila i ona spomenuta. Autor nekrologa je urednik časopisa u kojemu je nekrolog objavljen, kontroverzni američki liječnik William Joseph Bryan,¹²⁵ jedan od pionira medicinske hipnoze kojega se dovodilo u svezu sa američkim obavještajnim službama, ali koji je i osuđen zbog seksualnih delikata nad svojim pacijenticama.

Unatoč brojnim pokušajima, nismo uspjeli pronaći nikakav trag Muftićeve supruge u Engleskoj poslije 1971. godine. Ona bi mogla biti dragocjen svjedok na okolnosti njegove smrti i mjesta pokopa, no nepoznato je, je li možda još uvijek živa, je li promijenila prezime, vratila se u Egipat ili je umrla u Engleskoj ili drugdje. Naišli smo na informacije da je Muftićeva supruga poslije njegove smrti odselila u Irsku, no tu mogućnost tek treba istražiti. Golemim trudom članova obitelji Muftić 2024. je vrlo vjerojatno otkriveno posljednje počivalište Muhameda Muf-

120 UDB-a je znala muškim suradnicima davati ženska kodna imena i obrnuto, no ovdje je izvjesno da je „Irma” doista žensko, jer u izvješću tvrdi da je otišla šetati s Peranićevom suprugom dok su Peranić i Muftić detaljnije razgovarali o temi, dakle o sebi piše u ženskom rodu, a dvojbeno je da bi Peranić pustio suprugu u šetnju s muškarcem, pogotovo jer ju je često optuživao za bračnu nevjeru. Inače, „Irma” se često spominje u UDB-inim izvješćima, pa je očito osoba od povjerenja brojnih hrvatskih političkih emigranata u Francuskoj i Njemačkoj šezdesetih godina prošlog stoljeća, poglavito iz kruga Hrvatskog narodnog otpora. Tko je ona, zasada je nepoznato.

121 HDA, fond 1561. SDS RSUP SRH, dosje br. 260717 Muftić Mahmud.

122 *Bosanski pogledi* (pretisak).

123 Pismo J. J. Wiliamsona objavljeno u *The Human Aura*, J. H. Barda, Edmonton, Alberta, 1970.

124 Wiliam Joseph Bryan, „Nekrolog“, *Journal of American Institute of Hypnosis*, br. 12-13, 1971., 196.-197.

125 Wiliam Joseph Bryan (1926.–1977.), američki liječnik i jedan od pionira hipnoze, bio povezan s američkim obavještajnim službama tijekom Hladnog rata.

tića, iako je još uvijek nemoguće utvrditi točno grobno mjesto.

Na temelju pogrebnih evidencija, osoba po imenu Mahmud Kemal Saleh Muftish pokopana je 1971. na muslimanskom dijelu groblja Brookwood u Wokingu u Engleskoj.¹²⁶ Približno je moguće odrediti i položaj groba, no kako ne postoje nadgrobni spomenici sa imenima ne može se odrediti precizno grobno mjesto. To se danas, ukoliko to pravni okvir Velike Britanije dopušta, može utvrditi analizom DNK-a, a daljnjom analizom tako nedvojbeno utvrđenih posmrtnih ostataka Muhameda Muftića mogli bi se potvrditi ili opovrgnuti glasine o trovanju, zračenju, nasilnom uzroku smrti, infekciji uslijed upale zuba ili kakvom drugom uzroku smrti.

Na koncu nam, na temelju proučene građe, preostaje pokušaj ocjene o tome, tko je bio Muhamed Muftić, koje je bilo njegovo značenje u hrvatskoj političkoj emigraciji poglavito iz aspekta pokušaja približavanja hrvatskih državotvornih nastojanja i političkog islama. Nedvojbeno je da se on uvijek i svagdje predstavljao kao Hrvat. To svjedoči i u pjesmi koju je poslao obitelji u Sarajevo tajnim kanalima ni godinu dana prije zagonetne smrti, i u kojoj upravo sluti skorbu smrti.¹²⁷ Tu u posljednje dvije kitice nalazimo i ove stihove: „Može biti da se neće / Nitko od nas povratiti / Ali ako bude sreće /



Nadgrobni spomenik
Džafer-bega Kulenovića

Hrvatska će uskrsnuti! // Sjećajte se toga dana / Emigranta sa bespuća / Grob mu krije tuđa strana / I bokori tuđeg lišća...

A bez obzira na kojekakve tvrdnje, nema nijednog dokaza da je Muftić u nacionalno-političkom pogledu prihvaćao bošnjačku odrednicu. Djelovao je kroz Hrvatski narodni odpor i kasnije kroz Hrvatski narodni odbor, u kojima se nalazio u najužem krugu. Objavljivao je u čitavu nizu hrvatskih emigrantskih tiskovina, poput: *Drine*, *Obrane*, *Danice*, *La Croatie*, *Hrvatske Države*, *Svitlenika*, *Hrvatske Revije* i *Našeg Puta*. Moguće da je objavljivao i drugdje, no to nismo uspjeli utvrditi zbog mnoštva hrvatskih emigrantskih tiskovina onoga vremena i njihove nedostupnosti.

Jedino eventualno pitanje otvara navod K. Katalinića, da Muftić koncem četrdesetih i tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća nije surađivao s političkim emigrantima Hrvatima muslimanima kojih je bilo u većem ili manjem broju na potezu od Iraka do Egipta, dakle na području na kojem je boravio. Ta informacija bez konteksta može značiti svašta ili ništa, a dijelom ju demantira i Šefki-beg Muftić, osoba koja mu je očito politički neskloni i koja tvrdi da je Muhamed služio kao vojni liječnik u Palestini. Činjenica

da je tamo imao dodira sa Šefki-begom Muftićem, govori da je bio u kontingentu Hrvata islamske vjere koji su bili u arapskoj legiji ili u vojskama neke od arapskih država iz okruženja, jer tko je osim Hrvata ili Albanaca s ovih područja mogao služiti na arapskoj strani u tim sukobima?

Naravno, koliko god to bilo nezahvalno s ovim vremenskim odmakom, ne možemo izbjeći osvrt na zaključke o njegovim karakternim osobinama. Pritom ne ćemo gubiti iz vida činjenicu da ga nismo osobno poznavali i da su o njemu najčešće pisali oni sa kojima se politički razišao ili bio u trajnom sukobu. Ipak ne možemo ne primijetiti dozu pustolovnog duha koja je vidljiva tijekom čitava njegova života. Studirao je medicinu, bio povezan s Mladim muslimanima, sudjelovao u Drugome svjetskom ratu, bio u komunističkom zatvoru, ilegalno napustio Jugoslaviju, sudjelovao u arapsko-izraelskom ratu, proputovao čitav Bliski istok, bio optuživan za suradnju s čitavim nizom obavještajnih službi, bavio se znanošću i rubnim znanstvenim područjima, radio na prestižnim europskim znanstvenim institutima i sveučilištima, pisao radove iz islamske teologije, šezdesetih je godina bio značajan čimbenik u krugovima hrvatske političke emigracije pritom održavajući vrlo bliske odnose sa Muslimanskom braćom, panislamskom političkom organizacijom...

Puno je to događanja za jedan ljudski život, pogotovo ako uzmemo u obzir da je doživio samo 47 godina. Neki spominju njegov buran izvanbračni ljubavni život,¹²⁸ drugi govore o sklonosti lagodnu životu i nevraćanje dugova, treći spominju njegovu idealističku sanjarsku narav koja je, kad je hrvatska politika bila u pitanju, unatoč znanstvenom obrazovanju vodila miješanju zbilje i snova, te rezultirala potpuno iracionalnim plodovima poput „Jordanske afere“.

¹²⁶ Ime, to jest prezime umrle osobe ne podudara se u cijelosti s imenom Muhameda Muftića. Prezime je ponešto drugačije, ime Kemal je također ponekad koristio, no ovo je prvi put da uz Kemal nalazimo i ime Saleh. Poduzeće koje je obavilo ukop je mjesno muslimansko poduzeće u kojem zacijelo nitko nije znao hrvatski, pa bismo otuda umjesto prezimena Muftić imali oblik Muftish. Prema izjavi upraviteljice groblja jednom članu obitelji, Muhamed Muftić je ukopan na dijelu groblja poznatom kao parcela M2, bez nadgrobnog spomenika, a prema evidencijama je trošak ukopa te 1971. iznosio 20 engleskih funti. Prema spisima koji se čuvaju u pismohrani groblja, pokop je obavljen 20. rujna 1971. godine.

¹²⁷ Pjesma „Emigrant na bespuću“ u obiteljskoj pismohrani Muftić, potpisana je s Firuz Mlađi i na njoj je nadnevak 23. prosinca 1969. godine. Autor posjeduje preslik pjesme.

¹²⁸ Luburić u pismu spominje da je Muftić za ljubavnicu imao bivšu ljubavnicu Adila Zulfikarpašića, informaciju o tome da je dobio od dr. Saida Ramadana, članka Muslimanske braće. Vidjeti: *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 371.-372.

Dakle, nedvojbeno je da je imao brojne mane svojstvene mnogim ljudima, no kako je vodio vrlo intenzivan život, one su se kod njega očitovale nedvojbeno u nešto većoj mjeri. Razmotrimo na koncu još i Muftićevu naoko paradoksalnu istovremenu privrženost idejama hrvatskoga državotvornog nacionalizma i političkog islama. To nije svakodnevna pojava, ali mi hrvatski katolici, poučeni naukom dr. Ante Starčevića, ne možemo i ne smijemo pristati na kukavičje jaje da samo katolici mogu biti Hrvati. Vjera doista jest stvar duševnosti, dakle sasvim privatna stvar svakog pojedinca. Ukoliko pravilno razumijemo tu jednostavnu i samu po sebi razumljivu istinu, ostvarit ćemo glavni preduvjet za obnovu Hrvatske pravoslavne crkve i za budući nacionalni preporod hrvatskog islama.

Za uspješno okončanje hrvatskoga državotvornog procesa moramo se okupljati i ujedinjavati barem oko osnovnih ideja ako želimo sebi i hrvatskoj državi dobro. U tom kontekstu sasvim je logično prihvatiti da je Muhamed Muftić težio tomu da u isto vrijeme bude dobar Hrvat i dobar musliman. Te dvije težnje ne isključuju jedna drugu, jer su više puta u našoj povijesti bosansko-hercegovački muslimani iskazali nedvojbenu hrvatsku svijest. Takvih je, nažalost, sve manje i baš zato moraju imati osobit status u hrvatskom korpusu, u spomen na one brojne muslimane koji su sudjelovali u hrvatskoj državotvornoj borbi, i još više u spomen na one koji su ugradili živote u tu borbu, ali i kao zalag nade da će Hrvatska jednog dana biti onakva kakvu su sanjali doživjeti brojni naraštaji hrvatskih domoljuba: majka i domovina za svu svoju djecu, bez obzira na to, na kojemu dijelu hrvatskoga povijesnog i etničkog prostora živjeli i bez obzira na koji se način Bogu obraćali.

*

Arhivsko gradivo:

- HDA fond 1561. SDS RSUP SRH, dosje br. 260717 Muftić Mahmud.
- HDA, fond 1561, SDS RSUP SRH, šifra 4, broj 210., Elaborat Muslimanska neprijateljska emigracija

porijeklom iz SR Bosne i Hercegovine.

Novine i časopisi:

- *Bosanski pogledi. Nezavisni list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu* (pretisak 1960.-1967.), London
- *La Croatie*, Pariz
- *Danica*, Chicago
- *Hrvatska volja*, Damask
- *Islamic Review*, Woking
- *Naš put*, Toronto
- *Nigerian Journal of Islam*

Literatura:

- BAKŠIĆ, Mirsad, *Doprinos muslimana hrvatskoj državi i kulturi*, Zagreb, 2011.
- BENCETIĆ Lidija, „Pregled pisanja lista Hrvatska volja: Glas Hrvata na Orijentu (1949.- 1952)“, *Hrvatska izvan domovine*, Zbornik radova, Zagreb, 2015.
- Firuz Mlađi, „Reforma pješaštva“, *Drina*, br. 1/1963. godine
- Firuz Stariji, „Srbske crkve u Podrinju“, *Drina*, br. 3-4/1963.
- HASANBEGOVIĆ, Zlatko, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. -1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.)*, Zagreb, 2022.
- JAREB, Jere (priredio): *Političke uspomene i rad dr. Branimira Jelića*, Cleveland, 1982.
- JOHNSON, Ian: *A mosque in Munich*, New York, 2010.
- KATALINIĆ, Kazimir: *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. - 1990. II. svezak*, Zagreb, 2017
- MATKOVIĆ, Stjepan: *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*, Zagreb, 2011.
- MIŠUR, Ivo: „Uloga političke emigracije iz NDH u događanjima na Bliskom istoku 1947.-1964.“, *Gračanički glasnik*, 2018.

- MOGOROVIĆ Branka, *Dr. Ante Ciliga posljednji hrvatski argonaut*, Pazin – Pula, 2011.
- MUFTIĆ, Mahmud: „Hrvatske granice nisu na Drini“, *Naš Put*, studeni 1962., Toronto.
- MUFTIĆ, Mahmud: „Jugoslaven-ska ili europska integracija“, *Naš Put*, lipanj 1963., Toronto.
- MUFTIĆ, Mahmud: „Kraljevina Jordanija“, *Naš Put*, listopad 1962., Toronto.
- MUFTIĆ, Mahmud: „Političari i vojnici u revoluciji“, *Naš Put*, travanj 1963., Toronto.
- MUFTIĆ, Mahmud: „For a united Balcan regional confederation“, *Balkania*, St Louis, 1970.
- MUFTIĆ, Kemal Salih Mahmud: „Zašto Tavelić – zašto ne Stepinac?“, *Naš Put*, Toronto, svibanj 1970.
- MUFTIĆ, Mahmud: „Hundred years of mistakes in Croatian national politics“, *Balkania*, St. Louis, 1971.
- POKOS, Nenad – HASANBEGOVIĆ, Zlatko: „(Tro)jedan narod. Bošnjaci, Hrvati i Muslimani u Hrvatskoj u popisima stanovništva 2001. i 2011. godine“, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 2014.
- NAMETAK Alija: *Junačke pjesme herceg-bosanskih muslimana*, Zagreb, 1991.
- PANDŽIĆ, Vlado: „Hrvatska ikavica u muslimanskoj usmenoj književnosti“, *Hrvatski neretvanski zbornik*, Metković, 1/1993.
- PAVELIĆ, Ante: *Doživljaji*, Zagreb, 2015.
- SPAHO, Fehim: „Hrvati u Evlija Čelebinu putopisu“, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1932.
- TEPEŠ, Ivan: *Hrvatska politička emigracija - HSS*, Zagreb, 2021.
- ŽERJAVIĆ Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989.

PRAVAŠTVO U VARAŽDINU

DO RASKOLA U STRANCI PRAVA 1895. (II.)

Nastupom velikog župana Varaždinske županije Radoslava Rubido-Zichyja, 1886. godine, započelo je razdoblje „dvadesetogodišnje stagnacije oporbenog djelovanja u Varaždinu“.¹ No u to vrijeme, koncem 1880-ih u Varaždinu je također i osnovano nekoliko gospodarskih i kulturnih društava, kroz koja je u narednom razdoblju djelo-

Piše:

Dr. sc. Mislav GABELICA

ri,² no među osnivačima štedionice našli su se i (bivši) pravaši, Ljudevit Jurinac i Josip Milković. Nedugo po osnutku ove štedionice (bivši) pravaši su potisnuli obzoraše s vodećih pozicija, pa je od 1893.

do 1896. godine na čelu štedionice bio Ljudevit Jurinac. Nakon njega na čelu ove štedionice sve do smrti 1928. godine bio je Josip Milković, te je kroz to vrijeme ova štedionica slovila i kao „opoziciono žarište“,³ odnosno kao „čisto stranački-frankovački“ novčani zavod.⁴

Iste 1887. godine u Varaždinu je kao odgovor na postojanje pjevačkog društva *Vila*, koje je okupljalo „gotovo same intelektualce, većinom profesore, učitelje, suce i činovnike“, osnovano *Hrvatsko radničko pjevačko društvo Vijenac*, koje je okupljalo trgovačke i obrtničke pomoćnike.⁵ U prvoj upravi ovoga društva nalazila su se najmanje dvojica članova, koje se u narednom razdoblju može povezati s pravaštvom.⁶ Tako je prvi blagajnik ovoga društva, Gustav Petroczy, bio frankovački prvoborac,⁷ i predsjednik frankovačke organizacije u Varaždinu,⁸ a prvi poslovođa ovoga društva, Antun Strunjak, na gradskim se izborima održanima 1907. godine natjecao kao frankovački kandidat.⁹ Od 1896. godine blagajnik ovoga društva bio je Josip Milković, koji je 1901. godine izabran i za društvenog predsjednika,¹⁰ pa je i ovo



Kazališna zgrada u Varaždinu

vala varaždinska oporba. Ova su društva bila ili namijenjena nižim društvenim slojevima gradskog stanovništva ili su ih ti slojevi i organizirali, pa su vremenom došla pod ključan utjecaj pravaške stranke, koja je svoju društvenu bazu imala upravo u tim slojevima.

Tako je 1887. godine u Varaždinu na principu Raiffeisenovih štednih zadruga osnovano novčarsko društvo, *Opća štedovno predujmovna zadruga*. Inicijatori ovog pothvata bili su obzoraški političa-

2 Inicijativa za osnutak ove štedionice, koja se u početku trebala zvati „prva hrvatska obrtnička štedovno-predujmovna zadruga“, pojavila se koncem 1896. Inicijatori njezina osnutka bili su „opozicionalni saborski zastupnik Petrović, zamjenikom pako agitator Bartol Francelj.“ Ova je inicijativa prema sudu režima imala „političko-opozicionalni značaj“, te se režim pribojavao, da će se „putem te zadruge opozicionalni duh samo razširiti, budući da mu je predsjedništvo opozicionalno i po tom će se kod podjeljivanja predujmova najprije gledati na političku vjeroispovijest i tako će ova zadruga biti sredstvom, da se upliv poznatog lihvara bogataša Petrovića na siromašne slojeve ovdašnjeg pučanstva sve više razprostrani.“ Zbog toga je vlada početkom 1887. odlučila ne dopustiti osnutak ove zadruge, te uputiti njezine osnivače da ju pokušaju osnovati na drugom pravnom temelju. HR-HDA- PrZV, kutija 330., dok. 351/1887.; dok. 854/1887.

3 *Opća štediona dioničko društvo u Varaždinu 1887.-1937*, Varaždin, 1937., 11.-12., 23.

4 „Naši novčani zavodi“, *Naše pravice*, 14. 5. 1908., 3.

5 R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, 420.

6 „Hrvatsko radničko pjevačko društvo“, *Hrvatska straža*, 27. 8. 1887., 2.

7 „Izjava“, *Hrvatsko pravo*, (Zagreb), 17. 3. 1896., 1.

8 „Skupština varaždinskog Starčevićanskog kluba“, *Hrvatske pravice*, 24. 10. 1908., 1.

9 Đurđica CESAR, „Politička nadmetanja pravaša i koaliraca u Varaždinu“, 259.

10 *Slava „Vijenca“. 15-godišnjica i posveta barjaka hrv. radn. pjevačkoga društva „Vijenca“*, Varaždin, 1901., 20., 26.

1 Ivančica JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 504.-505.



Varaždinska gimnazija

društvo u historiografiji ostalo zabilježeno kao bitno frankovačka organizacija.¹¹

U ovo vrijeme u Varaždinu je započelo i strukovno organiziranje mladih trgovačkih pomoćnika.¹² Kako će se vidjeti, varaždinska trgovačka mladež već je početkom 1890-ih podupirala pravaše, da bi nakon pravaškog raskola pristupila frankovcima. Od 1899. godine ova je mladež bila organizirana unutar podružnice *Hrvatskog trgovačkog društva Merkur*,¹³ kojoj se od 1903. godine na čelu nalazio Josip Milković.¹⁴

Kao što se iz dosadašnjeg izlaganja vidi, do konca 1880-ih među varaždinskim pravašima prevladavala je struja, koja se nakon pravaškog raskola iz 1895. godine opredijelila za frankovce. U narednom razdoblju jačat će protivna struja, koja se iza raskola opredijelila za domovinaše, čija je bitna karakteristika bila težnja za što užim savezom s Neodvisnom narodnom strankom. Ova će težnja 1903. godine dovesti do fuzije domovinaša i obzoraša u Hrvatsku stranku prava, pri

čemu će domovinaši postupno napuštati temeljna pravaška načela i prihvaćati nagodbenu politiku i jugoslavensku nacionalnu ideologiju.

PRAVAŠTVO U VARAŽDINU UOČI PRAVAŠKOG RASKOLA

Sredinom 1890. godine iz Zagreba je u Varaždin doselio pravnik rodom iz sela Žegar kraj Ogulina, Pero Magdić (1863.–1922.). Gimnaziju je pohađao u Požegi (1875.–1883.), a studij prava u Zagrebu (1884.–1890.).¹⁵ Po dolasku u Varaždin

Magdić je kao vježbenik prvo stupio u odvjetničku pisarnicu obzoraškog prvaka, varaždinskog odvjetnika Pavla Čepole. Nakon Čepoline smrti, u listopadu 1890. godine, vježbeničku praksu nastavio je u varaždinskog odvjetnika Oskara pl. Kissa,¹⁶ koji je i sam do sredine 1880-ih godina pripadao Čepolinoj oporbi,¹⁷ da bi zbog sličnih razloga kao i Jurinac politički kapitulirao,¹⁸ te je u ovo doba pripadao uskom krugu Rubidovih suradnika.¹⁹ Magdić se u Varaždinu pridružio pravašima, te se kumskim vezama pove-

16 I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 506. Nije jasno kako to da se Magdić pojavio u Varaždinu, gdje mu je odmah po dolasku dana prilika da bude vježbenik u istaknutog varaždinskog odvjetnika Čepole, a kasnije i u Kissa. Te iste godine kada se doselio u Varaždin Magdić se oženio Zagrepcankom Zorom Kras (Kraš). Brak je sklopljen 29. 10. 1890. u crkvi sv. Marka u Zagrebu. Prema podacima iz Matične knjige vjenčanih, Zorina majka Marija djevojački se prezivala Leitner, pa je možda pripadala navedenim varaždinskim Leitnerima, koji su u tom slučaju mogli preporučiti Magdića odvjetnicima Čepoli i Kissu. No, u literaturi se od varaždinskih Leitnera spominju rodonačelnik Samuel (1797.–1872.), njegova djeca Vatroslav, Moriz, Mihael, Albert i Vjekoslav, te njihova djeca, od kojih se ni jedno nije zvalo Marija. Svi su bili rođeni kao Židovi i nitko od njih nije prešao na katoličanstvo, osim Vjekoslava sina Stjepana, koji je na katoličanstvo prešao 1900. S druge strane, sudeći prema imenu Marija Leitner je katolkinja od rođenja, a 1870. ona i njezin suprug Josip Kras krste Zorinu stariju sestru Danicu u crkvi sv. Marka u Zagrebu. HDA-Matična knjiga rođenih župe Sv. Marka u Zagrebu (1866.–1878.); HDA-Matična knjiga vjenčanih župe Sv. Marka u Zagrebu (1890.–1898.); O varaždinskim Leitnerima vidi: Magdalena LONČARIĆ, „Leitner“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8., Zagreb, 2013.

17 R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, 409.

18 Isto, 442.

19 ZAGORAC (Ivan MILČETIĆ), *Khuenovština u Varaždinu*, 25.–27. Oskar pl. Kiss bio je stariji rođak odvjetnika u Krapini Vuka pl. Kissa, frankovačkog zastupnika u Hrvatskom saboru. O tomu vidi: Stjepan BELOŠEVIĆ, Županija varaždinska i slobodni i kraljevski grad Varaždin, Zagreb, 1926., 81., 116.

11 Zdenka WEBER, „Uloga radničke klase u razvoju glazbene kulture Varaždina“, *Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983., 491.–492.

12 „Merkur“, *Hrvatska straža*, 5. 2. 1886., 4

13 R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, 452.

14 Isto, 464.

15 Ivica MIHALJEVIĆ, „Ogulinc dr. Pero Magdić, veliki hrvatski političar s kraja 19. i početka 20. stoljeća“, *Modruški zbornik*, br. XI–XII (2018.), 109.–111. U ovom članku autor tvrdi, pozivajući se na sličnu tvrdnju Ivančice Jež, da se Magdić pravaškim idejama oduševio još u gimnaziji, zbog čega mu je prijetilo izbacivanje iz škole. S pravaškim djelovanjem da je nastavio i na studiju u Zagrebu, zbog čega mu je prijetilo izbacivanje i sa Sveučilišta. Nasuprot tomu Tihana Luetić, koja iznosi iscrpnu analizu studentskog života u Zagrebu od 1874. do 1914., te u njoj navodi niz slučajeva progona hrvatskih studenata sa zagrebačkog Sveučilišta između ostalog i zbog pravaškog djelovanja, u tom kontekstu Magdića ne spominje. Spominje samo da je Magdić s grupom kolega 1886. kažnjen zatvorom od 14 dana „zbog nepristojnog i izgreznog ponašanja u crkvi sv. Katarine.“ Tihana LUETIĆ, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 216.

zao s Josipom Milkovićem,²⁰ no njegov najbolji prijatelj u Varaždinu bio je odvjetnički vježbenik rodom iz Požege, Bogomir (Božo) Vinković (1862.–1924.).²¹

Mada nešto stariji od Magdića i mada je potjecao iz drugačije društvene sredine nego Magdić, Vinković je Magdića sigurno poznao još iz požeške gimnazije, na kojoj je Vinković pohađao sedam razreda (1873.–1880.), da bi osmi razred i maturu položio u Varaždinu, 1881. godine. Vinković je još kao maturant počeo surađivati u pravaškom tisku, te je kao pravaš nastavio djelovati i tijekom studija u Beču, Grazu i Zagrebu.²² Čini se da je studij prava započeo na Sveučilištu u Grazu, gdje je školske godine 1882/83. bio tajnik pravaški usmjerenoga studentskog društva *Hrvatska*.²³ Zatim je studirao na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je 1884. godine, u vrijeme kada se na zagrebačkom Sveučilištu pojavio Magdić, s grupom kolega među kojima se nalazio i budući prvak frankovačkih pravaša, Vladimir Prebeg, kažnjen zabranom polaganja ispita zbog sudjelovanja na političkom sastanku u sveučilišnoj auli. Potom je zbog političke izjave otisnute u novinama bio i isključen sa zagrebačkog Sveučilišta,²⁴ te je studij vjerojatno završio u Beču. U Varaždinu se pojavio godinu dana nakon Magdića, 1891. godine, te je do 1895. godine tamo bio odvjetnički vježbenik. Nije isključeno da je i on vježbeničku praksu obavljao u odvjetnika Kissa, jer je u Kissovoj pisarnici praksu obavljao još



Pero Magdić će od pravaša postati jugoslavenski integralist

jedan varaždinski pravaš, F. Petrinjak,²⁵ te bi u tom slučaju Kisseva pisarnica bilo svojevršno rasadište pravaštva u Varaždinu. Nakon toga Vinković je preselio u Karlovac, gdje je do 1898. godine bio odvjetnički vježbenik u pisarnici pravaša Ivana Banjavčića,²⁶ da bi potom u Karlovcu otvorio vlastitu odvjetničku pisarnicu.

U početku se Božo Vinković puno jače od Magdića nametnuo u političkom životu Varaždina, te je 1892. godine izabran za tajnika izbornog odbora „neodvisnog gradjanstva“, tijela koje je organiziralo kandidaturu Josipa Franka na saborskim izborima održanima u lipnju te godine u varaždinskom izbornom kotaru. Predsjednik tog odbora bio je posjednik Vatroslav Srkulj,²⁷ a uz Josipa Milkovića članovi odbora bili su mesar Dragutin Sekovanić, obrtnik Andrija

Kovačić, kotarski pristav Franjo Kovačić, mesar Josip Gjursek, te posjednici Franjo Eršeg, Josip Fišter i Mirko Maljak.²⁸

Od navedenih su Božo Vinković, Franjo Eršeg te Josip Gjursek nakon pravaškog raskola prišli domovinašima,²⁹ kojima je vjerojatno prišao i Vatroslav Srkulj, koji se na saborskim izborima održanima 1910. godine našao među izbornicima Bože Vinkovića u varaždinskom izbornom kotaru.³⁰ Uz Josipa Milkovića frankovcima su nakon raskola pristupili Andrija Kovačić,³¹ koji je 1910. godine bio frankovački kandidat na varaždinskim gradskim izborima,³² te Josip Fišter, koji se na saborskim izborima održanima 1910. godine našao među izbornicima Ljudevita Jurinca u varaždinskom izbornom kotaru.³³ Dragutin Sekovanić već je 1893. godine napustio pravaštvo,³⁴ dok o daljnjem političkom putu Franje Kovačića i poslovođe *Opće štedovno predujmovne zadruge* Mirka Maljka³⁵ nedostaje podataka.

Kako smo vidjeli, Josip Milković se nije nalazio na čelu izbornog odbora, koji je organizirao Frankovu kandidaturu u Varaždinu, iako je on bio jedini pravaš iz Varaždina, koji je pred ove izbore sudjelovao na pravaškoj konferenciji u Rijeci,³⁶ na kojoj se osim o Frankovoj kandidaturi

20 R. HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, 468.

21 Isto, 466.

22 Julije KEMPF, *Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Požega, 1910., 630.–632.

23 Erazmo BARČIĆ, „Izvještaj o radu akad. zab.-lit. društva Hrvatske u Gracu“, *Zvonimir: almanak hrvatske omladine za godinu 1886.*, Zagreb, 1886., XXIX.

24 T. LUETIĆ, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu*, 187., 229.

25 Branko SVOBODA, *Stare vinogradske kurije*, 671.

26 Nada: karlovački ilustrirani koledar za godinu 1898., Karlovac, 1898., 167.

27 „Izborne viesti“, *Hrvatska*, 27. 5. 1892., 3.

28 I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 508.

29 Isto, 513.

30 „Sugrađani Hrvati!“, *Naše pravice*, (Varaždin), 20. 10. 1910., 1.

31 „Izjava“, *Hrvatsko pravo*, (Zagreb), 17. 3. 1896., 1.

32 „Sugrađani Hrvati!“, *Hrvatske pravice*, (Varaždin), 4. 6. 1910., 1.

33 „Sugrađani Hrvati!“, *Hrvatske pravice*, 16. 4. 1910., 1.

34 „Priposlano“, *Varaždinski viestnik*, 18. 11. 1893., 3.–4.

35 „Naši dopisi“, *Hrvatska*, 27. 5. 1892., 3.

36 Popis sudionika pravaške konferencije u Rijeci vidi u: „Hrvatski izbornici“, *Hrvatska*, 21. 5. 1892., 1.

u Varaždinu odlučivalo i o strateškim pitanjima pravaške stranke.³⁷ U ovo vrijeme režimski tisak je među varaždinskim pravašima osjetio određenu podvojenost, koju je nastojao što više potencirati.

Pišući o pravaškoj skupštini, na kojoj se varaždinskim izbornicima predstavio Josip Frank, režimski tisak je u Varaždinu razlikovao „frankovce“, odnosno „pripadnike stranke Frankove“, kojima da je između ostalog pripadala navodno neuka i neodgojena trgovačka mladež koja je trgala plakate Frankova mađaranskog protukandidata, od navodno pravih pravaša, koje je ovaj tisak poštivao. S tim u vezi Frank je predstavljen kao čovjek sumnjiva političkog morala, čiji je govor bio slab, dosadan i u kojem je Frank navodno „priznao nagodbe s Ugarskom.“ Vinković, koji je nastupio kao Frankov predgovornik, s druge je strane predstavljen kao „izvrstan govornik, stvoren za pučke sastanke“, čija bi „nam kandidatura mnogo simpatičnija bila, jer smo uvjereni, da on sam vjeruje u to, što tvrdi, dočim to kod gosp. Franka još dokazano nije“, te koji je „nerazmjerno ljepše govorio“ nego Frank, pa je njegov govor „pobudio veliko oduševljenje“ prisutnih.³⁸



Prvi broj Magdićevih "Naših pravica"

hrvatske države u okviru Monarhije. Smjer „modernog pravaštva“ slijedile su obje struje na koje se 1895. raspala Stranka prava, te taj stranački pravac niti je bio čedo Josipa Franka niti uzrok tomu raskolu. O tomu: Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 253.-281. Stajalište pravaša o Nagodbi prvenstveno je bilo uvjetovano političkim razlozima, njihovim uvjerenjem da su nagodbene odredbe nepovoljne po hrvatski narod. No, svoj odnos prema Nagodbi pravaši nisu temeljili samo na neprihvatljivosti njezinih odredbi, nego i na formalnim razlozima, tvrdniji da je Nagodba donesena nezakonito, jer niti je hrvatski sabor koji ju je prihvatio bio sazvan na temelju zakonito donesenog izbornog reda, niti su se u tom saboru nalazili predstavnici svih hrvatskih zemalja. Frank u svom navedenom govoru nije prihvatio zakonitost Nagodbe, nego je „fiskalski“ zauzeo stajalište da je hrvatski narod čak i u nezakonito sazvanom i krnjem hrvatskom saboru, činom sklapanja Nagodbe, čije su odredbe nepovoljne po Hrvate, potvrdio svoj suverenitet. Ovakva Frankova retorika bila je u skladu s porukom „modernog pravaštva“, da „mudrost nalaže“ da se za dobrobit Hrvatske upotrijebe sva raspoloživa sredstva, osobito ona koja su i po samim protivnicima priznata kao zakonita, kako bi se pobile tvrdnje da Stranka prava tražeci samostalnost, neovisnost i slobodu Hrvatske traži nešto protuzakonito i veleizdajnički. O posljednjem vidi: „Kraljevska zavjernica u adresi stranke prava“, *Hrvatski narod*, (Zagreb), 1. 11. 1892., 2.

U to vrijeme iz krugova bliskih Neodvisnoj narodnoj stranci pravila se slična razlika između navodno uljuđenijih pravaša, koji su bili skloni sporazumu s obzorašima, te starčevićanaca, navodno fanatičnih sljedbenika Ante Starčevića, koji se oštro protivio svakom sporazumu s obzorašima.³⁹ Nakon pravaškog raskola frankovci, kako su ih drugi nazivali, sami su sebe nazivali starčevićancima.

Već 1893. godine Milković je bio sasvim istisnut iz najužeg pravaškog kruga u Varaždinu. U sklopu pregovora o fuziji Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, započetih koncem 1892. godine a potaknutih potpunim trijumfom Narodne stranke na proteklom saborskim izborima,⁴⁰ u Varaždinu je u travnju 1893. godine održano slavlje u počast planiranog sjedinjenja dviju oporbenih stranaka. Za čelnika proslave izabran je stari i ugledni obzoraš, kanonik Ilijašević, a na čelu odbora zaduženoga za pripremu proslave našao se obzoraš, kanonik Josip Lehpamer. Tajnik ovog odbora bio je Božo Vinković, a uz njega su se kao odbornici nalazili i navedeni budući domovinaši Franjo Eršeg, Vatroslav Srkulj i Josip Gjurašek. Ni Milković ni nitko od budućih varaždinskih frankovaca nije se nalazio ni među odbornicima,⁴¹ ni među mnogobroj-

37 I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 507.

38 „Izborni pokret“, *Varaždinski viestnik*, 28. 5. 1892., 2. Što se tiče Frankova „priznanja nagodbe s Ugarskom“, on je u svom govoru dokazivao da je hrvatski narod „suveren narod“, koji je svoj suverenitet potvrdio sklapajući ugovor s ugarskim kraljem Kolomanom (1102.), birajući nadvojvodu Ferdinanda za hrvatskog kralja (1527.), te „kad je 1868. s Ugarskom preko svoga sabora sklopio nagodbu.“ Stajalište da je čin sklapanje Nagodbe potvrda suverenosti hrvatskoga naroda, u rangu s činom sklapanja Pacta convente i činom izbora kralja na saboru u Cetinu, svakako je novost u dotadašnjoj pravaškoj retorici. Ovakva retorika karakteristična je za takozvano moderno pravaštvo, razdoblje u djelovanju pravaške stranke koje započinje 1890-ih, a karakterizira ga napuštanje radikalne retorike utemeljene na programu neovisne hrvatske države eventualno u personalnoj uniji s ostatkom Monarhije, te prihvaćanje blaže oporbene retorike utemeljene na programu stvaranja

39 M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 271.-272.

40 Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 36.-38.

41 „Komers u proslavu sjedinjenja opozicije“, *Hrvatska*, 7. 4. 1893., 2. U odboru su se još nalazili Josip Srkulj, Josip Krefl, Janko Gjuračić, Bernardo Weiner, Antun Bauer, Ivan Stadler te Luka Cmrečki. Trgovac drvima Josip Srkulj bio je stric budućeg zagrebačkog gradonačelnika, povjesničara Stjepana Srkulja. O svom ocu i njegovih petero braće i dvije sestre Stjepan Srkulj piše da su „politički bili pristaše Strossmayerove stranke“, te da im *Obzor* „bijaše porodični list.“ Stjepan SRKULJ, „Memoari“, 9. Posjednik Antun Bauer, otac budućeg zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, je „u borbi protiv

nim govornicima na toj proslavi, na kojoj su govorili prvaci obiju stranaka, predstavnici studenata, gosti iz čeških i slovenskih zemalja, te Varaždinci: Stjepan Ilijašević, Josip Lehpamer, Božo Vinković i Pero Magdić.⁴² Nešto kasnije Milković nije bio prisutan ni na oporbenoj skupštini održanoj koncem 1893. godine u Varaždinu, na kojoj su prihvaćeni zajednički obzoraško-pravaški kandidati za izbor u gradsko zastupstvo. Razumljivo, i tom su se prilikom među govornicima našli Božo Vinković i Pero Magdić.⁴³ Misleći na Vinkovića i Magdića, u to je vrijeme varaždinski režimski tisak pisao da se malobrojno pravaštvo u Varaždinu svodi na „dva u grad doseljena Starčevićanca“.⁴⁴

Tvrđnja o malobrojnosti pravaša u Varaždinu u ovo doba bila je točna. Ako se kao kriterij brojnosti pravaša u nekoj sredini uzmu pozdravi poslani središnjici Stranke prava u lipnju 1894. godine povodom polaganja kamena temeljca za Starčevićev dom u Zagrebu, koji su bili sakupljeni i selektirani



Varaždinski kolodvor

prema mjestu odašiljanja,⁴⁵ takvih je pozdrava iz Varaždina, u usporedbi s pozdravima iz nekih drugih pa i puno manjih sredina, bilo malo.⁴⁶ Među potpisnicima pozdrava nema varaždinskih pravaških perjanica: Vinkovića, Magdića i Milkovića, koji su se na dan polaganja kamena temeljca našli u Zagrebu. No, dok su Vinković i Magdić tom prilikom igrali zapaženu ulogu na pravaškom banketu u zagrebačkoj Streljani, gdje su držali govore i nazdravljali istaknutijim sudionicima ove svečanosti,⁴⁷ za Milkovića je kratko zabilježeno da je nekoliko dana prije svečanosti sa suprugom došao u Zagreb, te da je odsjeo u svratištu *K janjetu*.⁴⁸

Iz Varaždina je pozdrav povodom polaganja kamena temeljca za Starčevićev dom poslala „trgovačka omladina“, koja je, kako smo vidjeli, već 1892. godine smatrana frankovačkom i koja se ubrzo našla i pod formalnim vodstvom

frankovca Josipa Milkovića. U ime „ogromne većine neodvisnog građanstva“ poseban su pozdrav uz navedene Varaždince: Josipa Gjurseka, Janka Gjuraića, Franju Eršega i Josipa Fištera poslali i budući frankovci Franjo Ivančić, Nikola Bručić i Josip pl. Kunović;⁴⁹ zatim budući Vinkovićev izbornik Gjurro Schmidt;⁵⁰ pa krojači Vatroslav Mihalić i Josip Gjurin,⁵¹ te umirovljeni gradski satnik Marko Tkalec i veletrgovac Mato Bauer, za koje nemam nikakvih podataka o budućem političkom djelovanju. Poseban pozdrav poslali su Stjepan Stanković, Mato Jedvaj i Ivan Petrinović.⁵² Pozdrave su još poslali

mađarona i frankovaca“ „stekao glas naprednog građanina.“ B. SVOBODA, *Stare vinogradske kurije*, 154. O posljedniku Janku Gjuraiću 1906. se navodi da je „kao većina starijih varaždinskih građana pristajao uz neodvisnu stranku“. „Janko Gjuraić“, *Varaždinac*, (Varaždin), 4. 8. 1906., 3. Tesar Josip Krefl 1910. bio je Vinkovićev izbornik, Židovu Bernardu Weineru je povodom smrti, 1909. organizacija Hrvatsko-srpske koalicije u Varaždinu položila vijenac s natpisom: „Nezaboravnom suborcum-neodvisno građanstvo“. O Luki Cmrčkom i Ivanu Stadleru, koji je u ovo vrijeme bio student prava, nemam podataka o političkoj pripadnosti, ali je sigurno da se njih dvojica nigdje ne spominju kao frankovci.

42 *Proslava sjedinjenja hrvatskih oporbenih stranaka u Varaždinu 9. ožujka (?) 1893.*, Zagreb, 1893.

43 „Naši dopisi“, *Hrvatska*, 4. 11. 1893., 1.-2.

44 „Varaždin, 10. travnja 1893.“, *Varaždinski vjestnik*, 15. 4. 1893., 1.-2. Ovdje je pojam „starčevićanac“ sinonim za pravaša, te ga se ne smije tumačiti u navedenom smislu u kojem su ga znali upotrebljavati obzoraši, kao oznaku za zagriženog sljedbenika Ante Starčevića a u opreci prema pravašu.

45 S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 272.

46 *Izjave za Stranku prava. Pismeni i brzoglasni pozdravi stigli na svetkovinu dana 26. lipnja 1894.*, Zagreb, 1894., 107.-108.

47 „Komers“, *Hrvatska*, 27. 6. 1894., 2.; „Svetčanost stranke prava. Banket u Streljani“, *Hrvatska*, 28. 6. 1894., 2.

48 „Prispjeli u Zagreb“, *Hrvatska*, 23. 6. 1894., 3.

49 „Izjava“, *Hrvatsko pravo*, 17. 3. 1896., 1.

50 „Sugrađani Hrvati“, *Naše pravice*, 20. 10. 1910., 1.

51 Među varaždinskim su krojačima koncem 19. stoljeća jak utjecaj imali frankovački pravaši. Predsjednik varaždinske krojačke zadruge 1898. bio je frankovački zastupnik u gradskom zastupstvu, krojač Stjepan Novaković. Kasnije, početkom 20. stoljeća, varaždinski krojači činili su jednu od jačih socijaldemokratskih sindikalnih organizacija u Varaždinu. I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 513.; Vitimir KORAČ, *Povjest (!) radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga druga: Radnički sindikati*, Zagreb, 1930., 318.-320.

52 Ovdje bi se moglo raditi o nekadašnjem naprednjaku i budućem pristaši Hrvats-

navedena supruga Franje pl. Mekovca, Katica, te budući frankovac, kotlarski obrtnik i posjednik Gustav Petroczy,⁵³ koji je u to vrijeme bio predsjednik Okružne blagajne za potporu bolesnika u Varaždinu.⁵⁴

Među pošiljateljima ovih pozdrava nije bilo varaždinske pravaške organizacije, pa je vrlo vjerojatno da ona u ovo vrijeme nije ni bila ustrojena. Varaždinska pravaška organizacija ne spominje se sve do nekoliko mjeseci nakon izbijanja pravaškog raskola.⁵⁵ Tek se u jednom kasnijem izvještaju u domovinaškom listu navodi, da se 1. svibnja 1895. godine u Budinščini održala sjednica „kluba zagorskih pravaša“, čiji su članovi između ostalih bili Pero Magdić i župnik u Beli kraj Novog Marofa, Jure Čvek. Sa sjednice je prigovoreno Franu Folnegoviću zbog sadržaja nekih njegovih članaka, te je upozorena središnjica Stranke prava u Zagrebu, da se među pravašima „u varaždinskoj županiji“ javlja nezadovoljstvo stranačkim listom *Hrvatska*, koji da je u zadnje vrijeme svojim pisanjem napustio prvobitni pravaški program.⁵⁶

Prema tomu, prije pravaškog raskola ustrojen je, vjerojatno u Varaždinu, Klub zagorskih pravaša, koji nije bio ograničen na grad Varaždin nego je



Stjepan Srkulj, povjesničar i kasniji načelnik Zagreba

obuhvaćao čitavu Varaždinsku županiju. Ovaj je klub početkom sukoba između Folnegovićeve i Frankove struje oko prevlasti u Stranci prava kritizirao Frana Folnegovića, a budući da je u to vrijeme ključnu kontrolu nad listom *Hrvatska* imao Josip Frank,⁵⁷ kritizirao je i Josipa Franka. Iako se time ostavlja dojam da je ovaj klub bio neutralan u unutarstranačkom sukobu, činjenica je da su i Magdić i Čvek, koji su vjerojatno obnašali čelne funkcije u ovom klubu, nakon raskola prišli domovinašima, te je vrlo vjerojatno da je ovaj klub od početka sukoba podupirao Folnegovića i da je nakon raskola kompletan prišao domovinašima.

Oko pet mjeseci nakon raskola u tisku se prvi put javio „varaždinski klub stranke prava“, koji je u pitanju stranačkog raskola dotad bio neutra-

lan, ali se u međuvremenu uvjerio u neiskrenost Folnegovićeve struje pa je sada izjavom pristupio frankovcima. Članovi ovoga kluba potpisali su se samo svojim imenima, ne i funkcijama koje su u klubu obavljali, pa ne znamo da li se među potpisnicima ove izjave nalazilo i vodstvo ovoga kluba, ili se vodstvo možda nalazilo u Klubu zagorskih pravaša. Izjavu ovoga kluba, koji je okupljao samo Varaždince a ne i vanjsko stanovništvo Varaždinske županije, potpisali su Josip Milković, gostioničar Gjuro Radačić, Vladoj Radaković te Gjuro Petroci.⁵⁸ Osim njih, izjavi su se „pridružili“ i navedeni Varaždinci: Nikola Bručić i Franjo Ivančić, koji su poslije napustili frankovce i 1910. godine našli se među Vinkovićevim izbornicima,⁵⁹ te Andrija Kovačić, Josip pl. Kunović i Franjo pl. Mekovec. Izjavi su se još pridružili i Gustav Lazar,⁶⁰ posjednik i kapetan građanske čete Vjekoslav Sambolek, Franjo Šebek, te gostioničar Mijo

ko-srpske koalicije, gradskom liječniku Stjepanu Stankoviću. O njemu vidi: „Umirovljenje dr. Stjepana Stankovića“, *Varaždinske novosti*, (Varaždin), 31. 5. 1934., 2. Njega s pravašima povezuje i to, što se svojevremeno nalazio u upravi *Opće štedovno predujmovne zadruge* u Varaždinu. *Opća štediona dioničko društvo u Varaždinu*, Varaždin, 1937., 29.

53 O Petroczyju vidi i: I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 510., 523.

54 „Okružna blagajna za potporu bolesnika u Varaždinu“, *Varaždinski vjestnik*, 11. 3. 1893., 3.

55 Prema nekim podacima, do pravaškog raskola u listopadu 1895. godine u banskoj je Hrvatskoj osnovano dvadesetak pravaških klubova. Mislav GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)*, Zagreb, 2020., 57.

56 „Priposlano“, *Hrvatska domovina*, (Zagreb), 13. 2. 1896., 3.

57 S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 209.

58 „Izjava“, *Hrvatsko pravo*, 17. 3. 1896., 1. Budući da se Gjuro Petroci i Vladoj Radaković u izvorima više ne spominju, Ivančica Jež smatra da se radi o već navedenom Gustavu Petroczyju i svećeniku Josipu Radakoviću. I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 510. Vrlo je vjerojatno da je Gjuro Petroci uistinu Gustav Petroczy, tim više što se i Gustav Petroczy spominje kao osoba iz najužeg kruga frankovačke organizacije u Varaždinu, kojoj je nešto kasnije bio i predsjednik. Puno veći je problem s Josipom Radakovićem, koji ne samo da se ne spominje u tisku varaždinskih frankovaca, kao uostalom ni jedan Radaković, nego nisam uspio naći podatke ni o jednom svećeniku Josipu Radakoviću. Našao sam svećenika Stjepana Radakovića, rođenog u Varaždinu, no tek 8. 8. 1891. Njegov otac Franjo Radaković bio je užarski obrtnik. Vladoj Radaković mogao je biti neki anonimni varaždinski obrtnik ili seljak iz varaždinske okolice, koji je 1896. nakratko izašao iz anonimnosti.

59 „Sugradjani Hrvati“, *Naše pravice*, 20. 10. 1910., 1.

60 U tisku se spominje kožarski obrtnik Gjuro Lazar. Moguće je da je priređivač teksta u *Hrvatskom pravu* Petrociju i Lazaru pomiješao imena, pa je Gustava nazvao Gjuro, a Gjuru Gustav.



Iz središta Varaždina



Zgrada varaždinske pošte

Vurađin, koji je u studenom 1905. godine, u tučnjavi između varaždinskih frankovaca i socijaldemokratskih radnika, iza kojih su stajali varaždinski koalirci, ubio socijaldemokrata, čizmarskog pomoćnika Ivana Ilčića.⁶¹

Ovim činom na političko poprište Varaždina istupila je nova politička skupina te su udareni temelji političkih sukoba između frankovaca i domovinaša, udruženih s obzorašima, koji će obilježiti naredna dva desetljeća političkog života u Varaždinu.

ZAKLJUČAK

Početak djelovanja pravaša u Varaždinu vezuje se uz pravaškog prvaka Eugena Kvaternika, a jedno od prvih žarišta pravaštva u tom gradu bila je

varaždinska gimnazija. Uz gimnaziju, koja je čini se bila stalno žarište pravaštva, pravaštvo se vrlo sporo širilo među varaždinskim građanstvom. Tijekom 1860-ih među varaždinskim su građanstvom pravaši bili malobrojniji od narodnjaka i unionista, tijekom 1870-ih bili su malobrojniji od narodnjaka i pristaša Mikančeve oporbe, a tijekom 1880-ih i 1890-ih bili su malobrojniji od narodnjaka i neodvisnjaka (obzoraša). Ipak, kroz cijelo to razdoblje stvarale su se pravaške jezgre i među varaždinskim građanstvom, u prvo vrijeme oko istaknutih pojedinaca, a zatim i oko gospodarskih i kulturnih društava, koja su okupljala niže slojeve varaždinskog građanstva. Ova su se društva počela osnivati koncem 1880-ih, kojem je razdoblju prethodilo kratko razdoblje sredinom tih godina, kada je Varaždin u hrvatskom Saboru zastupao pravaš, kada su jedine varaždinske novine zastupale pravaška načela te kada su i pripadnici drugih stranaka sudjelovali u pravaškim političkim akcijama.

Od stvaranja pravaške stranke među pravašima se mogu zamijetiti dvije tendencije. Jedni pravaši su osobito u vrijeme nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe težili suradnji s ostalom oporbom, radilo se tu o Mikančevoj oporbi ili o Neodvisnoj narodnoj stranci, bez obzira što su pravaše i tu oporbu dijelile krupne političke i ideološke razlike. Drugi pravaši su bili skloniji tradicionalnoj pravaškoj struji, koja je između narodnjaka i mađarona prednost davala mađaronima, čiji je osobito stariji dio dijelio slična ideološka stajališta s pravašima. Nakon pravaškog raskola prvu su pravašku struju naslijedili domovinaši, dok su drugu naslijedili frankovci.

61 O tomu vidi: I. JEŽ, „Dr. Pero Magdić i razvoj „modernog pravaštva“ u Varaždinu“, 525.; Đ. CESAR, „Politička nadmetanja pravaša i koaliraca u Varaždinu“, 251.; Josip RUNJAK, „Pregled radničkog pokreta u Varaždinu“, *Prilozi historiji Varaždina*, Varaždin, 1967., 52.

LORKOVIĆ: PRAVO MAKEDONACA NA MANJINSKU ZAŠTITU

NEPOZNATA KNJIGA MLADENA LORKOVIĆA (IV.)

Ovo stajalište francuskog izaslanstva posebno je izloženo u izvješću Odbora od 29. kolovoza (Prilog br. 13). U njemu se navodi da francusko izaslanstvo ne može prihvatiti nijednu od dviju verzija članka 12. ugovora, kako su ih predložile britansko, američko i japansko izaslanstvo s jedne, i talijansko izaslanstvo s druge strane. Ideja o autonomiji Makedonije da mora biti otklonjena, jer da bi, u svjetlu sporova oko tog područja između Bugara, Grka i Srba, autonomija dovela samo do novih poteškoća i opasnih intriga, a ne do željenog smirivanja. U Makedoniji da ne postoji jasno određena nacionalnost; umjesto toga da je stanovništvo podijeljeno u skupine čiji se karakter mijenja s događajima. Imenovanje povjerenika Lige naroda također

Preveo i priredio:

Dr. sc. Tomislav JONJIĆ

da bi imalo samo štetne posljedice zbog ograničenja suvereniteta srpsko-hrvatsko-slovenske države.

„Osim toga je ono (francusko izaslanstvo, op. a.) mišljenja da ne postoji razlog za uvođenje posebnih odredbi za Makedoniju uz one koje već postoje u drugim ugovorima s novim državama, budući da te odredbe odgovaraju obvezama koje je Srbija preuzela deklaracijama od 2. i 24. prosinca. [Proklamacije kojima je uspostavljena država SHS, bilj. u izv.]

Francusko izaslanstvo smatra da trebamo prvenstveno poticati stapanje makedonskog stanovništva s teritorijalnim

suverenitetom o kojem ono ovisi te izbjegavati sve što bi ga diferenciralo. APEL LIGE NARODA, KOJI JE PREDVIĐEN, DAJE PUNO JAMSTVO DA ĆE SE POŠTOVATI PRAVA KOJA SU OVOM STANOVNIŠTVU PRIZNATA. SVE ŠTO NADMAŠUJE TO, MOŽE SAMO PROBUDITI SUMNJU U DJELOTVORNOST LIGE NARODA.“

Iako je francusko izaslanstvo smatralo da je krajnji cilj ugovora o manjinama stapanje manjina s državnim suverenitetom (što je, inače, pravno nejasna formulacija), te usvajalo srpsku tezu da Makedonci nemaju jasno izraženu nacionalnu svijest, ni ono nije razmišljalo o uskraćivanju Makedoncima prava na zaštitu manjina. Izričito je isticalo da stanovništvo Makedonije ima pravo pozvati se

PRILOG

Br. 3. – Prvi talijanski nacrt autonomije za Makedoniju.

(Prijevod s francuskoga, s. 196.)

Art. 1. Jugo-Slavia agrees to organise the territory of Macedonia within the frontiers fixed by the Principal Allied and Associated Powers under the form of an autonomous unit within the Jugo-Slav State, provided with the greatest degree of self-government compatible with the unity of the Jugo-Slav State.

Art. 2. The territory of Macedonia shall have an autonomous Diet. This Diet shall exercise the legislative powers in matters of language, education, and religion, and for questions of local administration and all others the competences which may be assigned to it by the laws of the Jugo-Slav State. The Governor of the said territory of Macedonia shall be named by the Jugo-Slav Government and shall be responsible to the Diet.

Art. 3. Jugo-Slavia agrees that the officials of the territory of Macedonia shall be chosen as far as possible from among the inhabitants of this territory.

Art. 4. Jugo-Slavia guarantees to the territory of Macedonia an equitable representation in the Legislative Assembly of the Jugo-Slav State, to which this territory shall send de-

puties elected according to the constitution of the Jugo-Slav State. However, the said deputies shall not have the right to vote in the Skupshtina in any legislative matter of the same order as those assigned to the competence of the Diet of Macedonia.

Br. 4. – M. Berthelot to the President of the Jugo-Slav Delegation (s. 215.)

Paris, 19. Juli 1919.

The Committee on New States and for the Protection of Rights of Minorities has been instructed by the Supreme Council of the Principal Allied and Associated Powers to prepare the draft of a Treaty to be signed between these Powers and the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, concerning the rights of minorities and the freedom of trade and transit.

The principal conditions of this Treaty, as well as for the Treaties signed with Czecho-Slovakia, Roumania, Greece, seem to be practically analogous to those that have been inserted in the Treaty signed by Poland and the Allied and Associated Powers. However, it has seemed to the Committee that certain articles of the Treaty with Poland (those concerning Jewish nationality, for example) had no purpose in an act concerning the State of the Serbs, Croats and Slo-

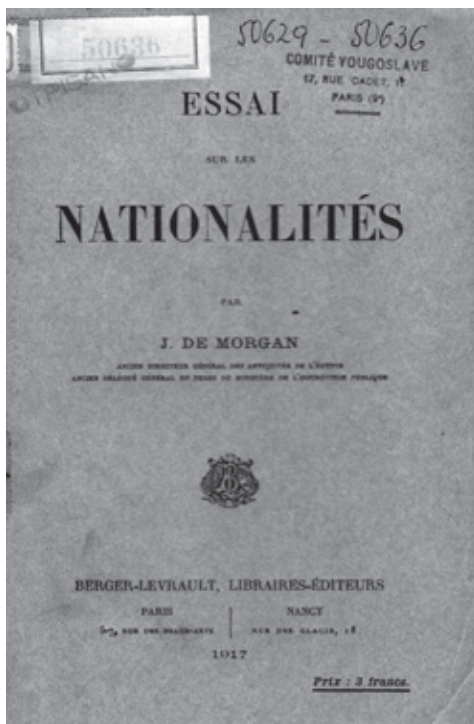
na Ligu naroda protiv svoje vlade. Ovo pravo bilo je za francusko izaslanstvo dovoljno jamstvo zaštite makedonskog stanovništva, tako da je ono smatralo suvišnim dodatna jamstva.

Međutim, francusko je izaslanstvo bilo svjesno slabosti svojih argumenata u usporedbi s argumentima drugih četiri izaslanstva te je zato osjetilo potrebu da pribjegne otvorenom vetu. Nakon što su u izvješću navedeni argumenti za britansko-američko-japanski i talijanski prijedlog, francusko je izaslanstvo kratko uzvratilo: „Francusko izaslanstvo kategorički inzistira na svojim priговорima.“ Ovaj kategorički francuski veto odlučio je sudbinu Makedonije.

5. Odluke Vrhovnog vijeća.

Vrhovno vijeće saveznika i pridruženih sila zauzelo je stav o pitanju međunarodne zaštite makedonskog stanovništva južnoslavenske države – koliko se može vidjeti iz dosad objavljenih izvora – u tri navrata.

Dana 1. rujna Vijeće se bavilo usvajanjem nacrtu ugovora o manjinama sa srp-



Jedna od brojnih rasprava o pravima naroda i narodnih manjina

ske-hrvatsko-slovenskom državom, koji mu je predstavio Odbor. Zapisnik ovog sastanka nije objavljen, no možemo jasno

rekonstruirati njegov ishod u vezi s makedonskim pitanjem iz nekoliko drugih dokumenata.¹ Vrhovno vijeće odlučilo se protiv uvođenja posebnog režima za Makedoniju i stoga je iz nacrtu ugovora izbrisalo obje verzije članka 12. Međutim, izlaganja britanskih, američkih, talijanskih i japanskih delegacija nisu ostala bez utjecaja na Vrhovno vijeće: kao zamjena za posebna jamstva za Makedoniju, Vrhovno vijeće je za cijelu državu SHS pooštrilo odredbe o provedbenom jamstvu Vijeća Lige naroda (članak 11., stavak 2.). U nacrtu ugovora koji je bio predstavljen Vrhovnom vijeću, članak 11., stavak 2. glasilo je:

„Država Srba, Hrvata i Slovenaca prihvaća da svaki član Vijeća Lige naroda ima pravo obavijestiti Vijeće o bilo kojem kršenju ili prijetnji kršenjem bilo koje od tih obveza, te da Vijeće može poduzeti mjere i dati napatke koje će

¹ Izvješće Odbora Vrhovnom vijeću od 9. rujna (Prilog br. 17); pismo Clémenceaua Pašiću od 11. studenoga (Prilog br. 20).

venes. On the other hand, it is doubtless necessary to consider certain stipulations relative to other ethnic minorities (such as the Albanians, Macedonians, and in a general way the Mussulman population) found in the State of the Serbs, Croats and Slovenes.

The Committee would like, in this connection, to know the views of the Jugo-Slav Delegation on the subject of the existence of these minorities and their organisation, as well as the provisions already taken or under consideration by the Serb-Croat-Slovene Government to ensure the indispensable freedom and protection to these minorities.

I should be grateful if you would communicate to the Committee any observations it may seem to you useful to present toward this end.

Br. 5. – 39. sjednica od 30. srpnja (s. 235.)

There was read to the Committee a letter addressed by M. Pashitch on behalf of the Serb-Croat-Slovene Delegation to the Council of Five, protesting against Article 59 of the Treaty with Austria, by which the Serb-Croat-Slovene State was required to undertake certain obligations. The Committee considered that this letter, although it was not addressed to the Committee, must obviously be considered as an answer to the letter which they had addressed to the

Serb-Croat-Slovene Delegation. Under these circumstances it was agreed that the text of the Serb-Croat-Slovene Treaty should be proceeded with, and there was no reason for waiting for any further communication from the Delegation.

The Committee then discussed the Macedonian question. Two proposals were put forward, first a draft which had been prepared by Colonel Castoldi, by request, making Macedonia an autonomous district, on the lines similar to those adopted for Ruthenia. It was generally agreed that it would not be possible to adopt this. The other was a suggestion made by the British representative (Headlam-Morley, Anm.) that arrangements should be made by which the League of Nations would be authorised to maintain representatives in Macedonia in order to strengthen the guarantees against oppression. As a result of the discussion no definitive decision was reached, but it was agreed that the different members of the Committee should, if possible, bring forward some concrete proposals at the next meeting.

Br. 6. – Pašićevo pismo Clemenceauu od 24. srpnja 1919. (s. 245.)

Die Ablehnung des Art. 59 des Vertragsentwurfes mit Österreich wird u. a. damit gerechtfertigt:

se smatrati prikladnima i učinkovitima u datim okolnostima. [Tekst na franc. jeziku. Op. prir.]“

Ova verzija odgovarala je istovjetnim odredbama drugih ugovora o manjinama (članak 12. poljskog, članak 14. čehoslovačkog, članak 12. rumunjskog i članak 16. grčkog ugovora o manjinama). No, Vrhovno vijeće je, istodobno s odbijanjem posebnog režima za Makedoniju, zamijenilo riječi *“pourra procéder de telle façon”* (talijanski *“possa procedere de tal maniera”*) riječima *“pourra prendre telles mesures”* (talijanski *“possa prendere quei provvedimenti”*). U engleskom tekstu, izvorna formulacija *“may thereupon take such action”* ostala je nepromijenjena, iako se u izvještaju Odbora Vrhovnom vijeću od 9. rujna (Prilog br. 17) spominje da je u članku 11., stavku 2., Vrhovno vijeće ubacilo riječi *“take such measures”*. Čini se da je, unatoč ovom izričitom spominjanju, promjena izostavljena u tekstu ugovora jer je razlika između formulacija *“take such action”* i *“take such measures”* mala, dok je u francuskom i talijanskom tekstu ta razlika značajnija.

Ako SHS država daje Ligi naroda pravo da u slučaju nepoštivanja odredaba o zaštiti manjina *“prendre telles mesures et donner telles instructions, qui paraîtront appropriées et efficaces dans la circonstance”*, to predstavlja znatno opsežniju obvezu nego što je sadržana u formulaciji *“procéder de telle façon”*. *“Procéder”* upućuje više na pravni postupak (proces), dok *“prendre mesures”* ukazuje prije svega na političke mjere. U diplomatskom jeziku, razlika između ovih pojmova je dobro poznata. Još točnije možemo utvrditi sadržaj i značenje izmjene članka 11., stavka 2., kada utvrdimo logiku iz koje je ta izmjena proizašla. Već smo spomenuli da je ova izmjena od strane Vrhovnog vijeća učinjena kao zamjena za uvođenje posebnog režima za Makedoniju. To je jasno iz izvještaja Odbora od 9. rujna u kojem se odbija srpski prigovor na članak 11.; u njemu se navodi:

„Što se tiče primjedbe izaslanstva u svezi s pravom Vijeća Lige naroda da *poduzme takve mjere i izda takve instrukcije koje smatra prikladnima i djelotvornima*, treba podsjetiti da je ova rečenica doda-

na nakon odluke Vrhovnog vijeća kada je odlučeno da se ne uključe posebne odredbe za Makedoniju“ (Prilog br. 17).

Svrha nove formulacije članka 11. bila je pružanje dostatnu zaštitu stanovništvu Makedonije; za postizanje tog cilja u ugovor nisu uključene posebne odredbe za Makedoniju, već je općenito prošireno pravo Lige naroda na intervenciju u korist svih manjina u državi SHS. Uspoređujući ovo rješenje s tri prijedloga koji su podneseni Vrhovnom vijeću u pogledu Makedonije, ova odluka se može smatrati kompromisom između francuskog i britansko-japansko-američkog prijedloga. Francuski stav je uvažen time što Makedonija nije bila posebno spomenuta u ugovoru; britansko-američko-japanski stav je zadovoljen time što je Vrhovno vijeće proširilo jamstvo provedbe Lige naroda za cijelu SHS državu, pa tako i za Makedoniju.

Koje je specifične mogućnosti Vrhovno vijeće imalo na umu kad je povelilo provedbena jamstva Lige naroda, proizlazi iz prenošenja riječi „mjere“ iz britansko-američko-japanskog prijedloga u

„...because the conditions in question appear to be also applicable to the territories of the Kingdoms of Serbia and Montenegro, which would amount to our renunciation, in advance, of certain incontestable rights of sovereignty. In similar circumstances, a settlement was adopted, in the case of Poland, which was made applicable merely to those portions of Poland which the Treaty with Germany has transferred from Germany to Poland.“

Br. 7. – 40. sjednica od 1. kolovoza (s. 251.)

The question of Macedonia was again discussed. The British representatives submitted a proposal giving to the League of Nations the right to maintain representatives in Macedonia. The Italian representatives submitted a proposal for conferring on Macedonia certain rights of local autonomy, which was a modification of the draft they had submitted at a previous meeting. A lengthy discussion took place. M. de Celigny stated that he must reserve any opinion as to the British proposal; he was not inclined to accept even the modified form of autonomy now suggested. The Italian representatives maintained that the British proposal was not sufficient to meet the situation.

In was finally agreed that the decision should be reserved for the next meeting, when the two proposals, with such modifications as might appear desirable, would be brought before the Commi-

tee. If, as it was to be expected, there was a difference of opinion as to which was preferable, then the two proposals would have to be sent up to the Council of Five for the decision. The Chairman explained that it seemed to him most desirable that in this way both proposals should receive equal consideration.

Br. 8. – 41. sjednica od 4. kolovoza (s. 253.)

The alternative proposals for dealing with Macedonia put forward by the British and Italian Delegations were first considered. It was agreed that it would be necessary to print these two alternatives in the text of the Treaty, that the Delegation which was responsible for each of these two alternatives would have the right of inserting in the report to the Supreme Council the reasons for which they were put forward. The American and the Japanese Delegations intimated their adherence to the British proposal. The French Delegation stated that they were unable to accept either, and considered that the general clauses were sufficient.

Certain modifications in the British proposal were then agreed to by British, American and Japanese Representatives; in the Italian proposal a slight alteration was made. It was determined that they should forthwith be printed in the final form which had been adopted.

tekst članka 11. U izvještaju se kao obrazloženje ovog prijedloga navodi:

„Alternativa koju podržavaju američki, britanski i japanski predstavnici predlaže da, kao poseban režim i možda kao privremenu *mjeru*, Liga naroda treba pripasti pravo da u tim područjima ima predstavnika koji bi mogao izvještavati o bilo kakvom kršenju odredaba sadržanih u ugovoru [Tekst na engl. jeziku, op. prir.]“ (Prilog br. 13).

Tri izaslanstva vide u predloženom članku 12. POSEBNU MJERU Lige naroda za osiguranje zaštite makedonskog stanovništva. Zbog kategoričkog otpora francuskog izaslanstva, članak 12. je izbačen, ali je istodobno Vrhovno vijeće u članku 11. Ligi naroda dalo pravo da poduzme BILO KOJU MJERU koja se čini djelotvornom za provedbu odredaba o zaštiti manjina u SHS državi. Konkretna obveza iz članka 12. postaje potencijalna u članku 11., a Vijeće Lige naroda ima slobodu da ju konkretizira prema vlastitom nahodjenju. Bit kompromisa između britansko-američko-japanskog i francuskog prijedloga leži u tome da je vladi



Kumanovo uoči Prvoga svjetskog rata

SHS-a u Makedoniji dodijeljen pokusni rok, a Vijeće Lige naroda zadržava pravo, u slučaju negativnog ishoda tog pokusnog roka, kasnije imenovati povjerenika za Makedoniju u skladu s britanskim prijedlogom.

Rasprava o provedbenom jamstvu od strane Lige naroda nije završena ovom odlukom Vrhovnog vijeća. U Pašićevu pismu Clemenceauu od 3. studenog,

izaslanstvo SHS-a je ukazalo na razliku između članka 11. stavka 2. nacrtu ugovora o manjinama sa SHS-om i članka 12., stavka 2. poljskog ugovora o manjinama, koji se odnosi na isto pitanje, te je zamolila Vrhovno vijeće da zamijeni riječi „prendre telles mesures“ s „procéder de telle façon“. Na prijedlog Odbora, Vrhovno vijeće je odbilo ovaj zahtjev izaslanstva SHS-a, ali je u Clemenceauovu

... Daraufhin folgte die Debatte über andere Fragen. Am Schlusse der Sitzung wurde dann die soeben eingegangene Antwort der SHS-Delegation auf den Brief des Komitees vom 19. Juli vorgelesen.

It was agreed that in view of the nature of the reply no change should be made in the method of the procedure already adopted; the draft as agreed on should be printed and sent up as soon as possible to the Council of Five, accompanied by a report in which attention should be called to the statements and arguments contained in the answer from the Serb-Croat-Slovene Delegation. It was not desirable to enter into any further communication with the Serb-Croat-Slovene Delegation until the Treaty had been considered by the Council of Five. The Chairman undertook to present a draft of the report to be considered at the next meeting.

Br. 9. – Prijedlog britanskoga, američkog i japanskog izaslanstva za imenovanje povjerenika Lige naroda za područja Srbije koja su ranije bila pod otomanskom vlašću (s. 255.)

Art. 12. In view of the peculiar conditions which have arisen in the former Ottoman provinces of Serbia, as a result of the wars of the last six years, and in order to inspire confidence in the population concerned, the Serb-Croat-Slovene Government undertakes to invite the Council of the

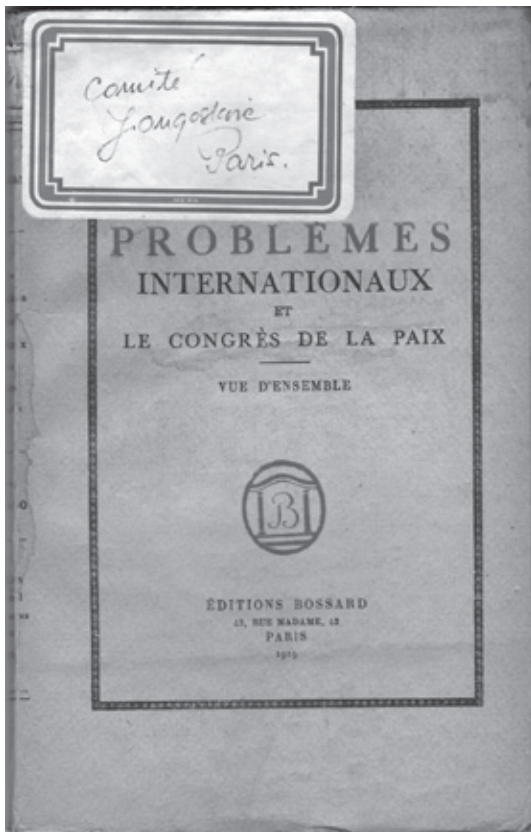
League of Nations at its discretion to nominate a Commissioner who shall reside in the district and who shall advise the Serb-Croat-Slovene Government in its execution of the foregoing clauses. The functions of this Commissioner shall be advisory only, and he shall furnish periodical reports to the Council of the League of Nations.

The Commissioner and his staff shall be accorded diplomatic privileges, and the Serb-Croat-Slovene Government undertakes to give him all necessary assistance in the performance of his duties. His appointment shall in the first place be for five years, but will be renewable at the expiration of this period by a decision of the majority of the Council of the League.

Br. 10. – Drugi talijanski nacrt autonomije za Makedoniju (s. 256.)

Art. 12. Section I. The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes agrees to grant to the districts of Macedonia (within the boundaries fixed by the Principal Allied and Associated Powers) autonomy in matters of language, instruction and religion, as well as in questions of local administration.

Section II. A Central Administrative Council, whose seat shall be at Monastir, and an Administrative Council for each district, shall have the power to regulate these matters, as well as all others over which jurisdiction shall be granted to it by



Iz pismohrane Jugoslavenkog odbora

pismu Pašiću od 11. studenog (Prilog br. 20), koje se bavi nizom drugih primjedaba izaslanstva SHS-a, dano sljedeće objašnjenje, izričito označeno kao autentično, u svezi s člankom 11. stavkom 2.:

„Razlike koje postoje između izvornog teksta nacrtu ugovora i konačnog teksta zapravo ne predstavljaju promjenu značenja. Činjenica da je engleski tekst ostao isti, jasno pokazuje da je to samo razlika u formulaciji koja ne zahtijeva izmjenu ugovora.”

Napomena: (Budući da je ovu promjenu donijelo Vrhovno vijeće 1. rujna, talijansko izaslanstvo smatra da vladi SHS-a nije trebalo davati ovo objašnjenje.)

Ovom interpretacijom članka 11., stavka 2. Vrhovno vijeće se udaljilo od svoje ranije odluke da državu SHS stavi pod stroži nadzor Lige naroda nego druge države koje su obvezane ugovorima o manjinama. Vrhovno vi-

jeće izjavljuje da klauzula „prendre telles mesures“ u konačnom tekstu ugovora s državom SHS-a nema drugačije značenje od klauzule „procéder de telle façon“ u prvom nacrtu ugovora. Ta posljednja klauzula se pojavljuje u svim ugovorima o manjinama, i ako Vrhovno vijeće negira razliku u značenju između dviju klauzula, iz toga proizlazi da Liga naroda prema državi SHS nema drugačija prava na temelju članka 11. stavka 2., nego prema drugim državama obvezanim ugovorima o manjinama. Razlika između tih dviju klauzula ovakvom je interpretacijom uklonjena za sve ugovore o manjinama. No, to nipošto ne znači da se logičko značenje klauzule „prendre telles mesures“ može jednostavno svesti na značenje klauzule „procéder de telle façon“. Interpretacija Vrhovnog vijeća vidi isti smisao u obje klauzule, koji je u engleskom tekstu izražen riječima „take such action“. Ako se želi točno odrediti opseg ovlasti Lige naroda iz članka 11. stavka 2. ugovora o manjinama s državom SHS ili iz članka 12. stavka 2. poljskog ugovora o manjinama, u oba slučaja

the laws of the Serb-Croat-Slovene State. The number of elective members in the Administrative Councils shall be at least three times as large as that of the de jure members. The religious heads of each confession shall be de jure members of the Administrative Councils. The other members shall be elected in conformity with the laws of the Serb-Croat-Slovene State.

Section III. The administrative sub-division of the Macedonian territory shall be made so as to group as far as possible the populations of the same nationality and religion.

Section IV. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes agrees that the officials of the districts of Macedonia shall be chosen from among the inhabitants of these districts.

Section V. The Governor of each district shall be appointed by the Serb-Croat-Slovene Government, taking into consideration, as to their choice and designation, the numerical importance of the population as regards nationality and religion.

Section VI. An organic regulation shall be prepared within three months after the signing of the Peace Treaty, to determine the powers and the attributions of the Governors as well as the administrative, judicial and financial regime of the districts of Macedonia, taking as a starting point the preceding regulations on that matter.

Provisions shall be included concerning the right of the General Council to propose modifications to this regulation in the course of its first session.

The final text, once decided upon, can be modified only on the initiative of Skupshtina.

Br. 11. – Pašićevo pismo Odboru od 1. kolovoza 1919. (s. 260.)

Die Stelle, die sich auf Makedonien bezieht, lautet:

The Delegation of the Serb-Croat-Slovene Kingdom feels obliged to state, above all, that there can be no question of a Macedonian ethnic minority in the Serb-Croat-Slovene State. The Macedonian Slavs have always been considered by the authorities of our State as Serbs, from now on, they are to enjoy the same rights as the other citizens of our State and are represented with the same rights in the provisional Parliament. Forming part of the majority of our people and enjoying all civil and political rights they have absolutely no need of being protected in a special manner.

Br. 12. – 42. sjednica od 5. kolovoza

A report to the Supreme Council, drafted by the Chairman (Headlam-Morley) was then read. It was accepted subject to two points:

treba pronaći interpretaciju koja je zadovoljavajuća u odnosu na obje klauzule. Međutim, kada zakonodavac ili stranke u nekom ugovoru proglase dvije odredbe, od kojih jedna ima šire, a druga uže značenje, jednakovrijednima za određeni slučaj, odlučujuće je šire značenje. Dakle, ako je Vrhovno vijeće u autentičnoj interpretaciji srpsko-hrvatsko-slovenskog ugovora o manjinama izjavilo da „*procéder de telle façon*“ znači isto što i „*prendre telles mesures*“, zauzelo je stav da je Vijeće Lige naroda, u izvršavanju svojih prava kao jamac odredaba o zaštiti manjina, ovlašteno ne samo „postupati na taj način“, već i „poduzeti mjere koje se prema okolnostima slučaja čine prikladnima i djelotvornima“.

Tako je ideja da se Makedoniji osigura povećana zaštita od srpske represije posredno dovela do proširene autentične interpretacije opsega provedbenog jamstva odredaba o zaštiti manjina od strane Lige naroda koja se sada primjenjuje na sve ugovore o manjinama.

Međutim, talijansko se izaslanstvo nije složilo s ovom interpretacijom, pa Italija njome nije ni vezana.

Problem zaštite makedonskog stanovništva i dalje je zaokupljao Vrhovno vijeće u kontekstu pitanja treba li se ugovor o zaštiti manjina u državi SHS odnositi na cijelu državu. Srpsko-hrvatsko-slovensko izaslanstvo od početka je zauzelo stajalište da ne može pristati na ugovor o manjinama koji bi se odnosio i na područja koja su 1. kolovoza 1914. pripadala Srbiji. Srbima je ponajprije bilo važno isključiti iz zaštite manjina područja koja je stekla 1913. godine, a koja su bila naseljena makedonskim Bugarima, Albancima i Turcima. Kao što smo već ranije spomenuli, Odbor je odbio ovaj zahtjev izaslanstva SHS-a, a Vrhovno vijeće je 1. rujna odobrilo nacrt ugovora u verziji prema kojoj se on odnosi na cijelu srpsko-hrvatsko-slovensku državu. U pismu Clemenceauu od 4. rujna (Prilog br. 14), izaslanstvo SHS-a je iznijelo niz prigovora na ovaj nacrt ugovora, od kojih je najvažniji bio snažan zahtjev da se Srbija u granicama iz 1914. izuzme iz ovog ugo-

vora. Vrhovno vijeće razmatralo je ovo pismo 8. rujna (Prilog br. 15) i donijelo sljedeću odluku:

„Dogovoreno je da gospodin Berthelot započne konzultacije s gospodinom Vesnićem kako bi se pronašla formula koja bi na način prihvatljiv za srpsko-hrvatsko-slovensku delegaciju osigurala zaštitu stanovništva Makedonije. Kad se ta formula pronađe, nakon konzultacija s ‘Odborom za nove države’, kojemu su također upućeni i drugi prigovori iz Pašićeva pisma, bit će podnesena Vijeću.“

Ova odluka važna je iz dva razloga. S jedne strane, Vrhovno vijeće izričito naglašava da cjelokupno stanovništvo Makedonije treba biti zaštićeno odredbama ugovora o manjinama, što znači da se to odnosi na sve Slavene, Albance, Turke, Aromune i Rome koji tamo žive; već smo vidjeli da je i Odbor imao isto mišljenje. S druge strane, Vrhovno vijeće označava makedonsko pitanje kao srž sukoba između sebe i izaslanstva SHS-a te ga želi riješiti posebnim postupkom u tri instance (Berthelot - Vesnić, Odbor, Vrhovno vijeće); sve ostale prigovore koje je po-

(a) a re-arrangement of the section dealing with Macedonian question in which there will have to be incorporated the statements to be made by the French and Italian Delegation...

**Br. 13. – Izvješće Odbora Vrhovnom vijeću
u pogledu nacrtu ugovora s državom SHS (s. 233 ff.)**

29. August 1919.

Punkt 1. Als ein Grund, warum sich der Vertrag auf den ganzen Staat, und nicht nur auf die von Österreich-Ungarn und Bulgarien 1919 abgetretenen oder abzutretenden Gebiete erstrecken soll, wird vom Komitee hervorgehoben:

The old Serbia comprised about three millions inhabitants which, with the exception of the Roumanians of the Timok, were almost exclusively of Serbian race and of the Orthodox faith. As a result of Balkan wars, this state was increased to five millions, and the new inhabitants comprised large numbers of Albanians, Musulmans and also of Macedonians, who, whatever the truth may be as to their language and race, were certainly to a considerable extent attached by close political ties to Bulgaria.

Punkt 4. The Committee have devoted much attention to the peculiar difficulties presented by Macedonia, and certain districts on the western frontier of Serbia in which there

is considerable Albanian population. There was a considerable difference in the Committee with regard to the point whether any special provisions should be inserted in the Treaty dealing with these districts, and if so, what form the provisions would take. There are, therefore, included in the draft, as presented to the Supreme Council two alternative proposals, one put forward by the American, British and Japanese Delegations (siehe No. 12), the other by the Italian Delegation (siehe No. 13).

Punkt 5. The French Delegation do not feel able to accept either of these proposals. They are persuaded that the autonomous organisation, proposed for Macedonia by the Italians would, in view of the minorities belonging to different races who are to be found in this region which is disputed between the Bulgarians, Greeks and Serbians, be the occasion of new difficulties and far from producing the desired pacification would produce the most dangerous intrigues. Moreover, there is not in Macedonia a clearly defined nationality, and the inhabitants are divided into parties which change their character with events.

On the other hand, the creation of a Commission nominated by the League of Nations with the object of supervising the execution in Macedonia of the clauses of the Treaty protecting the rights of minorities, as proposed by the British Delegation, appears to them to have, though in a less degree, the same inconveniences, while it compromises the

stavilo SHS-izaslanstvo Vrhovno vijeće obrađuje tek usputno.

Međutim, pregovori između Berthelota i Vesnića nisu donijeli rezultate, „jer je Vesnić izjavio kako nije ovlašten potpisati ugovor dokle god on sadrži bilo kakva ograničenja suvereniteta na područjima koja je Srbija stekla prije ulaska u svjetski rat, uključujući i Makedoniju“ (Prilog br. 16). Na prijedlog Odbora, Vrhovno vijeće ponovno odbija srpski zahtjev, nakon čega izaslanstvo SHS-a odbija potpisati ugovor o manjinama, zbog čega mu je zabranjeno potpisivanje mirovnog ugovora s Austrijom i Bugarskom. Suočena s pritiskom, srpsko-hrvatsko-slovenska vlada bila je prisiljena popustiti. Ipak je izaslanstvo SHS-a u pismu upućenom Clemenceauu 5. studenoga (Prilog br. 18) još jednom pokušalo progurati svoj zahtjev da se Srbija, zajedno s Makedonijom, isključi iz ugovora o manjinama. Vrhovno vijeće je i ovaj put ostalo čvrsto, te je u svom odgovoru od 11. studenoga istaknulo da u ovom pitanju ne može popustiti (Prilog br. 20). Nakon toga je izaslanstvo SHS-a potpisalo ugovor u obliku

u kojem se njegove odredbe odnose i na Makedoniju.

6. Stajalište izaslanstva SHS-a.

Izaslanstvo SHS-a je od početka imalo različite prigovore i rezerve prema ugovoru o manjinama, koje je iznosilo u svojim pismima upućenim Vrhovnom vijeću i Odboru 24. srpnja, 1. kolovoza, 4. rujna i 5. studenoga.

Kao crvena nit kroz sve ove prigovore, koji su iznošeni i zatim povlačeni, provlači se zahtjev da se Srbija u svojim granicama iz 1914. godine izuzme iz ugovora o manjinama. U Pašićevu prosvjedu od 24. srpnja (Prilog br. 6) protiv članka 59. nacrtu mirovnog ugovora s Austrijom, koji je trebao obvezati državu SHS da sklopi ugovor o zaštiti manjina sa savezničkim silama, odbijanje tog ugovora se, između ostalog, temelji na tvrdnji kako bi takav ugovor povrijedio suverena prava Kraljevine Srbije i Crne Gore (!). U pismu od 1. kolovoza upućenom Odboru (Prilog br. 11), Pašić ponavlja iste tvrdnje, ali se

izjašnjava spremnim razmotriti prijedloge Odbora; na upit Odbora kakvu zaštitu kani pružiti makedonskom stanovništvu, daje sljedeći odgovor:

„Izaslanstvo Kraljevstva SHS smatra svojom dužnošću prije svega utvrditi da u državi SHS ne postoji pitanje makedonske etničke manjine. Vlasti naše države oduvijek su smatrale makedonske Slavene Srbima, te će od sada oni uživati ista prava kao i ostali građani naše države, a također su ravnopravno zastupljeni u privremenom parlamentu. Budući da oni čine dio našeg većinskog naroda i uživaju sva građanska i politička prava, apsolutno nemaju potrebu za posebno oblikovanim zaštitom.“

Čini se da srpski diplomati prigodom pisanja ovog pisma nisu razumjeli smisao međunarodne zaštite manjina, kad su se usudili tvrditi kako Makedonci ne trebaju međunarodnu zaštitu jer ih vlasti smatraju Srbima. Naime, svrha zaštite manjina upravo je zaštititi pojedine etničke skupine od takvog stajališta vlasti i od prisilne asimilacije. Ovaj odgovor

sovereignty of the Serb-Croat-Slovene State. Moreover, they are of opinion that there is no reason for inserting, as concerns Macedonia, any special clause beyond these clauses which protect the right of minorities and which are already contained in the other Treaties with new States, and which are moreover in conformity with the engagements made by Serbia, declarations of December 2, and 24, 1918.

It is the view of the French Delegation that we must above all try to bring about a fusion of Macedonian population with the territorial sovereignty on which they depend, while avoiding all that would differentiate them. The appeal to the League of Nations, which is provided for, gives them full guarantees that the rights which have been recognised will be respected. Anything beyond this would be to throw doubt in the efficiency of the League of Nations.

The other four Delegations agree that as a result of an acute animosity which has unfortunately divided the population of these districts during many years, the Serb-Croat-Slovene Government may find much difficulty in maintaining order and preventing acts of oppression. They agree that the matter of guarantees to be established for minorities who reside in the territory which formerly belonged to the Ottoman Empire presents a quite special problem. We are here in the presence of a population which forms numerous groups representing a racial majority only in certain small territorial sub-divisions. This population find themselves incorporated in the

New State, without having had the opportunity of voluntarily determining their fate. It must also be considered that each of these nationalities already enjoys in principle certain guarantees which have been obtained sometimes by concessions from past governments, sometimes by agreements with the interested states, and which sometimes have been the subject of the deliberations of former diplomatic conferences. In consequence, it is necessary to examine whether the result of the new arrangements would not be that the population would believe themselves to be injured by the loss of certain rights already assured to them which these would entail.

The investigation of the guarantees to be given to minorities obeys a general principle, the object of which is to establish good relations between the different nationalities inhabiting the same State. It is then obvious that the methods of doing this cannot always be identical. In the course of its discussions the Committee on New States has on many occasions found it necessary to investigate the application of special clauses for certain cases. The same necessity exists for the people of Macedonia. On this point all the Delegations are in agreement with the exception of the French Delegation, which considers the general clauses sufficient.

The Italian Delegation, after having hesitated between the establishment of a supervision (which it considers would only be a foreign interference the extent of which is difficult to foresee) and a local arrangement which would serve as a

ostavio je još nepovoljniji dojam na Odbor nego pismo od 24. srpnja. Zapisnik sa sjednice od 4. kolovoza navodi o tome (Prilog br. 8):

„Zaključeno je da, s obzirom na prirodu odgovora, ne treba mijenjati već prihvaćeni postupak: nacrt ugovora, kako je dogovoren, trebao bi biti tiskan i što je prije moguće poslan Vijeću petorice, uz izvješće koje skreće pozornost na stajališta i argumente izaslanstva SHS-a. Nije bilo poželjno ulaziti u bilo kakve daljnje pregovore s izaslanstvom SHS-a dok Vrhovno vijeće ne razmotri ugovor.“

I u pismu od 4. rujna (Prilog br. 14), u kojem se izaslanstvo SHS-a očituje o nacrtu ugovora koji je odobrilo Vrhovno vijeće, središnja točka ostaje zahtjev za izuzećem Srbije i Makedonije iz ugovora o manjinama. U pismu se navodi, između ostalog: „U članku 9. stavku 3. treba



Makedonija je bila poprište nasilja srpskih četnika

izvršiti promjenu kojoj izaslanstvo pridaje prvorazrednu važnost.“ Taj dio ugovora glasilo je:

„Odredbe ovog ugovora primjenjivat će se samo na područja koja su Kraljevstvu SHS prenesena nakon 1. siječnja 1913.“

Izaslanstvo je predložilo sljedeću izmjenу:

„Odredbe ovog ugovora primjenjivat će se samo na područja koja su nakon 1. kolovoza 1914. ustupljena od strane bivše Austro-Ugarske Monarhije ili Bugarske.“

Ovom izmjenom Makedonija, koja je 10. kolovoza 1913. ustupljena Srbiji, bila bi izuzeta iz odredaba ugovora o manjinama. Pašić je opravdavao ovaj zahtjev tvrdnjom da bi bez njega ugovor sadržavao povredu suverenih prava Srbije. Srbija da je za teritorije

stečene 1913. vodila tri krvava rata i ta su područja pravno ušla pod srpski suverenitet; svako ograničenje suvereniteta države SHS na tim područjima bilo bi vladi SHS-a nemoguće prihvatiti iz moralnih razloga. Ako se Vrhovno vijeće ne može odlučiti za ovu izmjenу, neka primi izaslanstvo SHS-a da usmeno izloži svoje stajalište, jer bi se, „prema for-

basis of mutual good relationship between the nationalities in this region, and even between these nationalities themselves and the State, has decided for the latter system.

The alternative which is supported by the American, British and Japanese Representatives proposes that, as an exceptional regime and perhaps temporary measure, the League of Nations should have the right to maintain a representative in the district who would be able to report to them any violation of the provisions contained in the Treaty. It is hoped that the very fact of the presence of a representative of the League will serve as a restraint on any Serbian officials who might be led away to condone or commit acts of oppression, and in this way and by giving confidence to the inhabitants, would do much to facilitate the transition to the new order of things. The representatives who support this view did not feel themselves justified in requiring from Serbia any special Government for these districts.

6. But the French Delegation categorically insist on their objections.

Br. 14. – Pašićevo pismo Clemenceauu od 4. rujna 1919. (s. 320. ff.)

Paschitsch bedauert, daß der Oberste Rat nicht genügend Vertrauen in die freiheitliche Verfassung Serbiens, welche

durch die Verfassung des SHS-Staates sicherlich noch übertroffen werden wird, gezeigt habe, ist aber trotzdem bereit, den der SHS-Delegation vorgelegten Entwurf zu unterzeichnen, wenn gewisse Textänderungen vorgenommen werden sollten. Diese Änderungen sind entweder einfache Stilisierungsänderungen oder wirkliche Inhaltsänderungen. Als Stilisierungsänderungen bezeichnet Paschitsch u. a.:

The first paragraph (von der Präambel. Anm.) „Whereas great acquisitions of territories have been made by the Kingdom of Serbia since the year 1913“, should be omitted entirely, as these territories, in the opinion of the Delegation, cannot be made the subject of this Treaty, as will be explained furthermore. For the same reasons the words „of the said acquisitions of territory and“ should also be omitted.

...Als eine Inhaltsveränderung des Vertragsentwurfes bezeichnet Paschitsch:

In Art. 9 a modification to which the Delegation attaches importance of the first degree should be introduced. The last paragraph, the tenor of which is as follows: „The provisions of the present article shall apply only to the territories transferred to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes since January 1,“ should be replaced by the following: „The provisions of the present Treaty shall apply only to territory transferred to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes since August 1, 1914.“ If this modification were not

malnim naputcima vlade, to izaslanstvo našlo u teškoj i nemogućoj situaciji ako ne bi bili usvojeni njegovi najvažniji zahtjevi“. Negativan tijek daljnjih pregovora između Vesnića i Berthelota već smo opisali. Kad je izaslanstvo SHS-a odbilo potpisati ugovor o manjinama, uskraćeno mu je potpisivanje mirovnog ugovora s Austrijom. Nakon toga, u Beogradu je zbog ugovora o manjinama izbila druga kriza vlade; svi srpski političari odbili su potpisati ugovor koji bi Srbima vezao ruke u Makedoniji. Nakon dugotrajnih pregovora, Davidović je konačno preuzeo formiranje nove vlade; potom je dao naputak izaslanstvu SHS-a da pokuša još jednom isključiti Makedoniju iz ugovora o manjinama. Zbog toga je Pašić 5. studenoga (Prilog br. 19) uputio novo pismo Clemenceauu, u kojem je snažno podržao osnovna načela ugovora o manjinama, ali je zatražio određene modifikacije. Među njima, ponovno je najvažniji bio sljedeći zahtjev:

„Zahtijevamo da sva područja Kraljevine Srbije, onakva kakva su bila u trenutku izbijanja rata, budu isključena iz djelokru-

ga ugovora o manjinama. Obvezni smo čvrsto ustrajati u ovom zahtjevu.“

Međutim, i ovaj pokušaj propao je zbog čvrste odluke Vrhovnog vijeća da ni pod kakvim uvjetima ne isključi Makedoniju iz zaštite ugovora o manjinama. U odgovoru Vrhovnog vijeća stoji:

„Izmjene koje se odnose na isključenje teritorija Kraljevine Srbije, kako je postojala na početku rata, ne mogu biti odobrene iz gore navedenih razloga. Takvo ograničenje djelovanja cijelog ugovora, a ne samo jedne klauzule, dovelo bi u pitanje sama načela ugovora, koji su već sadržani u određenim odredbama Berlinskog ugovora...“

Nakon što je izaslanstvo SHS-a primilo ovaj odgovor Vrhovnog vijeća, kao i odluku da južnoslavenskoj državi ne će biti dopušteno potpisivanje mirovnog ugovora s Bugarskom sve dok ne potpiše ugovor o manjinama, ono je shvatilo kako su besmisleni daljnji pokušaji da se Makedonija isključi iz ugovora. Dana 5. prosinca 1919. godine potpisalo je ugovor o manjinama, koji su glavne savezničke sile

već potpisale 10. rujna, istodobno s ugovorom iz Saint-Germaina.

7. Zaključci

Pregovori vođeni u svezi s potpisivanjem ugovora o manjinama s državom SHS u pogledu makedonskog pitanja dokazuju da su savezničke i pridružene sile kanile staviti stanovništvo Makedonije pod zaštitu ugovora o manjinama. „Odbor za nove države“ je više puta izričito nazvao slavenske Makedonce manjinom, a većina izaslanstava zauzela je čak i stajalište da im treba pružiti posebno učinkovita jamstva zaštite od ugnjetavanja, iznad opće zaštite manjina. Samo Vrhovno vijeće je *expressis verbis* označilo makedonsko stanovništvo kao skupinu kojoj je potrebna zaštita manjina, te je upravo zbog tog stanovništva u ugovoru s državom SHS pojačalo provedbena jamstva Lige naroda, kako bi, u slučaju da država SHS ne pruži zajamčenu zaštitu tom stanovništvu, moglo poduzeti mjere poput

adopted, the rights of sovereignty acquired from the Kingdom of Serbia which it possessed on territories belonging to it before the present war would be jeopardised. As to those territories united to Serbia “after January 1, 1913” she acquired them by an international treaty on the occasion of which not only her present allies but even her adversaries at the time, Austria and Germany, did not deem it necessary to demand a limitation of her sovereignty in the interest of the protection of minorities. It is precisely for these territories that Serbia waged three bloody wars during six years, and that is why any limitation of the sovereignty of the Serb-Croat-Slovene State in this Serbian region would represent for its Government an absolute moral impossibility.

“Sollte diese Änderung vom Obersten Rat nicht angenommen werden, so möchte dieser die SHS-Delegation zum mündlichen Vortrag empfangen...” for owing to the formal instructions of its Government, the Delegation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes would be placed in a difficult and impossible situation if its principal demands were not adopted.

Finally, the second paragraph of this same article (11) seems, in the opinion of the Delegation, to be worded in an ambiguous manner since it confers on the Council of the L. of N., not only in case of violations of the provisions of this Treaty, but even in case of danger of such violations, the right to take measures and to give instructions, the nature of which

is not exactly defined. The Council of the League of Nations could consequently attribute to itself a discretionary police power not at all in conformity with the spirit of this Treaty. In fact, according to this Treaty, the League of Nations must see that the rights guaranteed to ethnic minorities are respected. In case of infringement of these rights, judicial action would undoubtedly be justified, but such action should itself be sufficient. Other “measures” and other “instructions” would be useless in cases of violations of law. Outside of this case they would constitute a superfluous and misplaced interference in the internal administration of the country.

Therefore the Delegation proposes the following wording for the paragraph in question: “The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes agrees that any member of the Council of the League of Nations should have the right to bring to the attention of the Council any infraction of these obligations, and that the Council, after having heard the Royal Government, may refer the examination of such a question to the Permanent Court of Justice.”

Br. 15. – Odluka Vrhovnog vijeća od 8. rujna 1919. o makedonskom pitanju (s. 323.)

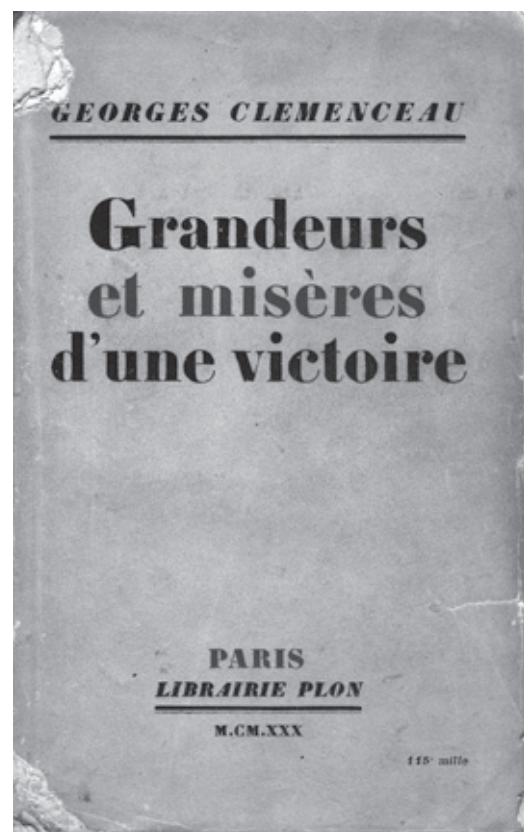
It was agreed that M. Berthelot should consult with M. Venizelos as to a formula affording protection to the population

imenovanja povjerenika Lige naroda za Makedoniju.

Iako se je vlada SHS-a svim silama opirala preuzimanju ikakvih obveza vezanih za Makedoniju, kad je Vrhovno vijeće postavilo ultimatum: ili potpisati ugovor o manjinama u predloženom obliku ili se odreći plodova Prvoga svjetskog rata, pokorila se je volji velikih sila i potpisala ugovor u obliku koji obuhvaća i Makedoniju. Pri tome je točno znala, iz samog teksta ugovora kao i iz prethodnih pregovora, da preuzima obvezu tretirati kao manjine cijelo makedonsko stanovništvo, uključujući makedonske Bugare, Albance, Turke i Aromune.

Teza da Makedonci nisu etnička i jezična manjina u smislu ugovora o manjinama, više se ne može braniti nakon što je poznata povijest nastanka ugovora o manjinama s državom SHS. Ova teza ni do sada nije mogla izdržati objektivnu kritiku, jer se argumentacija da Makedonci nisu manjina zato što, prema shvaćanju vlade SHS-a, nemaju objektivne karakteristike jezične i etničke manjine, ne može braniti prema tekstu i duhu ugovora o

manjinama. Iz njega štoviše slijedi: (1) pripadnost nekoj jezičnoj i etničkoj manjini ne ovisi o procjeni države, i (2) budući da Makedonci govore bugarski i osjećaju se Bugarima, oni pripadaju kategoriji jezične i etničke manjine. Srpsko-hrvatsko-slovenska država nema pravo, prema ugovoru o manjinama, ugnjetavati Makedonce pozivajući se na filološke i povijesne teze, već je dužna primijeniti odredbe za zaštitu manjina na makedonsko stanovništvo. Ako je za to potreban konačan dokaz, on se nalazi u povijesti nastanka ugovora o manjinama s državom SHS, iz koje neporecivo proizlazi kako je jedan od motiva za sklapanje tog ugovora i jedna od svrha tog ugovora bila njegova primjena na slavensko stanovništvo Makedonije. *Nikakvom se pravnom dijalektikom ne može dokazati da makedonski Bugari, iako su u trenutku potpisivanja ugovora od strane ugovornih strana smatrani manjinom u smi-*



Clemenceau: Sjaj i bijeda pobjede

of Macedonia in a manner acceptable to the Serb-Croat-Slovene Delegation. This formula, if agreed on, should be submitted to the Council after consultation with the Committee on New States, to which the other points raised in M. Pashitch's letter were also referred.

Br. 16. – 50. sjednica Odbora od 8. rujna

The Committee considered in detail the letter of September 4 from the Serb-Croat-Slovene Delegation on the subject of the proposed Treaty.

The Committee considered that for most of the minor points, which were principally matters of form, it was possible to meet, at least in part, the request of the Delegation. On the other hand, it was not possible to introduce any modification into Art. 11, relating to the right to appeal to the League of Nations, or to reduce the period of five years in the economic clauses (13 and 15). In regard to Article 9 the decision depended on the conversations between M. Vesnitch and M. Berthelot, who had been instructed by the Supreme Council to discuss the matter with M. Vesnitch. The Committee therefore adjourned until M. Berthelot could report on the result of these conversations.

On the resumption, M. Berthelot entered and took the chair. He reported that no result had been reached in his negotia-

tions with M. Vesnitch, who had declared that he was not empowered to sign the Treaty so long as any restrictions of any kind were placed on the sovereignty of the Serb-Croat-Slovene State over territories which had been acquired by Serbia prior to the beginning of the present war, including Macedonia. He had, however, promised to consider the matter further, and to telegraph again to his government for instructions. In these circumstances, it did not seem that the Committee could take any decision or make any recommendation regarding the last clause of Article 9, or first clause of the preamble.

Br. 17. – Izvješće Odbora Vrhovnom vijeću od 9. rujna 1919 (s. 324. f.)

As to Article 11, the Committee has not seen fit to change the draft. This clause figures in fact in all the treaties for the protection of minorities, concerning which there was long discussion. It is therefore impossible to say that an exceptional regime is imposed on Jugo-Slavia. As to the remark of the Delegation on the subject of the right of the Council of the League of Nations "to take such measures, and give such instructions as it may deem appropriate and efficacious," it must be remembered that this phrase was inserted after the decision of the Supreme Council when it was resolved not to provide special conditions for Macedonia.

slu tog ugovora, nakon stupanja ugovora na snagu više ne čine takvu manjinu.

IV. MAKEDONCI BEZ MANJINSKE ZAŠTITE

„Želite li možda slobodne izbore i za Makedoniju?“ Aleksandar Karađorđević Svetozaru Pribićeviću 18. veljače 1928. godine.²

Gornja je raščlamba pokazala da slovo teksta ugovora o manjinama s državom SHS, kao i povijest njegova nastanka, nedvojbeno potvrđuju pravo Makedonaca na manjinsku zaštitu. Međutim, srpska vlada osporava Makedoncima značajke nacionalne i jezične manjine te pokušava, ne obazirući se na ugovor o manjinama, sustavom tlačenje i iskorjenjivanja koji je poznat cijelome kulturnom svijetu, poništiti bugarsku nacionalnu svijest makedonskog naroda. U ostvarivanju

ovog cilja beogradska vlada je na najteži način prekršila sljedeće članke ugovora o manjinama:

Članak 2. stavak 1.:

Država SHS se obvezuje pružiti najopsežniju zaštitu života i slobode svih svojih stanovnika, bez obzira na njihovo podrijetlo, državljanstvo, jezik, narodnost i religiju.

Ova temeljna odredba ugovora o manjinama u Makedoniji se i dalje krši. Zakonske odredbe o zaštiti života, slobode, privatne imovine, časti, javnog reda itd. postoje u Makedoniji samo na papiru; u stvarnosti, u zemlji vlada samovolja oružničkih i redarstvenih tijela, kojima su za ostvarivanje njihovog zadatka – uništavanje bugarske nacionalne svijesti stanovništva – dopuštena sva sredstva. Stotine Makedonaca smaknute su bez suđenja samo zato što su bili poznati kao istaknuti Bugari; tisuće muškaraca, žena, djece i staraca su neljudski zlostavljani; kuće, pa čak i cijela sela spaljena su ili opljačkana, žene i djevojke silovane, a da nisu nikad odgovarali počinitelji tih

djela – srpski oružnici, policajci, vojnici i bande plaćene iz javnih sredstava. Država SHS nikada nije u Makedoniji ispunila svoju obvezu da svim svojim stanovnicima osigura zaštitu života.

Jednako tako, vlada SHS-a nije osigurala Makedoncima zaštitu slobode. Makedoncima je apsolutno zabranjeno izražavanje bugarskog identiteta, a svaki izraz njihova bugarskoga nacionalnog osjećaja progoni se kao veleizdaja. Pojam osobne slobode gotovo je nepoznat. Bezbrojni Makedonci su zbog svog nacionalnog identiteta, ne počinivši bilo kako kazneno djelo, mjesecima bili zatvoreni ili protjerani. Makedonci ne mogu slobodno birati ni zastupnike u parlamentu, niti vijećnike u općinskim ili okružnim predstavničkim tijelima. Nasilna, prijetnjama praćena promjena bugarskih prezimena u srpska predstavlja posebno ozbiljno kršenje sloboda koje članak 2. osigurava. Ukidanje zaštite života i slobode učinilo je bilo kakvu stvarnu zaštitu manjina u Makedoniji iluzornom.

2 Pribićević, Diktatura kralja Aleksandra, str. 64. (Pariz, 1933.)

Br. 18. – Pašićevo pismo Clemenceauu od 5. studenoga 1919. (s. 359. ff.)

The Royal Government has never contested the general principle of this convention...

Aber einzelne Modifikationen werden gefordert:

3. We ask that all territories of the Kingdom of Serbia, as constituted at the outbreak of the war, shall be excluded from the operation of the minorities convention.

We are obliged to return to this demand with insistence. Serbia enjoyed full sovereignty without any restriction when she entered this war. No Powers raised any objections against the Treaty of Bucharest in 1913, by which she acquired new territories, not even Austria-Hungary, who had at first tried to do so. The Treaty of Bucharest has been considered as *res inter alios acta*. The obligations imposed by the 'minorities regime' upon the territories of the Kingdom of Serbia could not be justified even by the fact that the convention formally freed Serbia from the obligations which result for her from the Treaty of Berlin. These obligations, which were loyally observed by Serbia, have indeed already lost their *raison d'être*.

The objection that no distinction can be drawn between territories belonging to one and the same State is not justified as this distinction entails difficulty in the application of the Convention. Moreover, exceptions have been admitted

under the Treaty itself, which recognises that the provisions of Article 9 should be applicable only to the territories transferred to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes since January 1, 1913. A second exception has been adopted with the Treaty with Poland. Indeed, Article 9 of her Convention stipulates that the rights accorded to minorities shall be applicable only to Polish subjects of German speech living in parts of Poland which prior to August 1, 1914 were German territory, to the exclusion of the rest of Poland's territories.

4. We request that in the French text the words "pourra prendre telles mesures" shall be replaced by the words "pourra procéder de telle façon", and in the Italian text the words "possa prendere quei provvedimenti" shall be replaced by the words "possa procedere in tal maniera."

In none of the other minorities conventions nor yet in the original wording of the Convention with our State do the words "prendre telles mesures" occur, but "procéder de telle façon"; which leads us to believe that the distinction is fortuitous, all the more as the English text is identical in all the Conventions. Special importance attaches to the French text in view of the fact that in case of divergence that is the one which will be appealed to.

Fundamentally there can be no doubt that the obligation implied by the words "pourra prendre telles mesures" is certainly stronger and more serious than that implied by the phrase "procéder de telle façon."

Članak 2. stavak 2.:

Svi stanovnici Kraljevstva SHS trebaju imati pravo na slobodno privatno i javno ispovijedanje bilo kojeg vjerskog uvjerenja (foi), religije (religion) ili vjerovanja (croyance), pod uvjetom da njihovo prakticiranje nije u suprotnosti s javnim redom i dobrim običajima.

Time što su zatvorili 761 bugarsku crkvu koje su Makedonci imali pod Turcima, ubili 833 svećenika bugarske crkve ili ih protjerali iz zemlje, te prisilili sve osobe koje su prethodno pripadale bugarskoj crkvi da prijeđu u srpsku crkvu, Srbi su teško prekršili ovaj članak.

Članak 7. stavak 1.:

Svi državljani SHS-a su pred zakonom jednaki i uživaju ista građanska i politička prava bez obzira na narodnost, jezik i religiju.

Članak 8. stavak 1.:

Državljanima SHS-a koji pripadaju nekoj etničkoj, vjerskoj ili jezičnoj manjini

trebaju uživati istu zaštitu i iste pravne i stvarne sigurnosti kao i ostali državljani SHS-a.

Pravna jednakost (članak 7.) Makedonaca bila je povrijeđena tijekom izborna 1920., koji su u Makedoniji provedeni prema drugačijim pravilima nego u drugim dijelovima SHS-a. Nedavno je pravna jednakost Makedonaca (ali i drugih manjina te Hrvata i Slovenaca) povrijeđena izbornim zakonom iz 1931. godine, prema kojemu samo stranke koje kandidiraju svoje kandidate u svim izbornim okruzima države mogu sudjelovati u izbornim natjecanjima, što je nacionalnim manjinama potpuno onemogućeno (isto vrijedi i za Hrvate i Slovence).

Još je teže povrijeđena **stvarna jednakost (članak 8.)** Makedonaca. Gore navedene povrede članka 2. (zaštita života i slobode) također predstavljaju kršenja zakona samog SHS-a, no Makedoncima je pravni put ostvarenja njihovih građanskih i političkih prava onemogućen terorom i uskraćivanjem pravne zaštite. Zakonska prava za zaštitu života i slobode,

imovine itd., kao i politička prava građana, nisu od 1919. godine primjenjivana na Makedonce u istoj mjeri kao na druge građane. Od 1919. do 1929. Makedonija je bila pod izvanrednim režimom. Proglašenjem kraljevske diktature 1929. godine, zaštita života i slobode, kao i politička prava, bila su u cijeloj zemlji uvelike ukinuta, a druga područja države, posebno hrvatska, također su bila podvrgnuta režimu koji je do tada vladao samo u Makedoniji. Stoga se danas ne može govoriti o izvanrednom režimu samo u Makedoniji, budući da su upravljačke metode iz Makedonije danas prisutne i u Hrvatskoj, pa u znatnoj mjeri čak i u Srbiji. Međutim, bilo bi pogrešno govoriti o jednakosti svih u ropstvu te iz tog stajališta doći do zaključka da se Makedonci više ne mogu žaliti na povredu jednakosti u južnoslavenskoj državi. Iako su od 1929. godine najvažnija politička prava u Srbiji također ukinuta, Srbi i dalje čine vladajući narod Južnih Slavena, koji je u svakom pogledu povlašten. Dok su svim drugim narodima i etničkim skupinama Južnih Slavena briga za njihovu narod-

Br. 19. – 57. sjednica od 8. studenoga (s. 358. f.)

Das Komitee beriet die Antwort auf den Brief Paschitsch's an Clemenceau.

3. The Serb-Croat-Slovene Delegation's request that the provisions of the Treaty should be confined to new territory was rejected as involving a fundamental principle which had been adopted for the whole series of Minorities Treaties.

4. The majority of the Committee desired to explain to the Serb-Croat-Slovene Delegation that the alteration of a phrase did not constitute a modification in substance, but was simply a change in drafting, and that this was not therefore considered an adequate reason for again changing the text of the Treaty now that it had once been signed by the Principal Allied and Associated Powers.

The Italian Delegation proposed that no explanation should be given to the Serb-Croat-Slovene Delegation, who should simply be informed that the text could not be changed.

Br. 20. – Clemenceauov odgovor na Pašićevo pismo od 11. studenoga 1919. (s. 365. ff.).

3. The distinction requested with view to excluding from the Minorities Treaty the territory of the Kingdom of Serbia

as it existed at the beginning of the war, could not be granted by the Supreme Council, for the reasons already stated. Such restriction of the validity of the entire Treaty and not of only one clause, would bring into question the principles of the Treaty itself, already contained in certain provisions of the Treaty of Berlin, now replaced so far as Serbia is concerned. It would not be in accordance with the other agreements already signed or prepared, whose principles must be identical according to the desires of the Royal Government itself.

4. The differences printed out in the article between the original draft of the Treaty and the definitive draft, in the French and Italian texts, do not represent in reality a modification of meaning. The fact that the English text has remained the same indicates clearly that it is only a difference in drafting which does not necessitate an alteration of the Treaty.

Note. (This modification having been adopted by the Supreme Council of September 1, the Italian Delegation does not think this explanation should be given to the Government of the Serb-Croat-Slovene State.) ***



Panorama Bitole

nost i nacionalnu kulturu potpuno za-
branjani ili znatno otežani, cijela država
je u službi očuvanja srpskoga narodnog
identiteta, dok se drugi narodi i etničke
skupine nasilno prisiljava na asimilaciju
u Srbe. Time što se Makedoncima putem
policijskih mjera i dalje uskraćuje pravo
na slobodno korištenje svog jezika i
očuvanje svoje narodnosti, oni i dalje ne
uživaju isti tretman kao Srbi. Osim toga,
zaštita života i slobode u Makedoniji i
dalje je manja nego u Srbiji. Povrjeda načela
jednakosti prema člancima 7 i 8 je
očigledna.

Članak 7. stavak 3.:

*Nijedan državni pripadnik SHS-a ne
smije biti na bilo koji način ograničen u
slobodnoj upotrebi bilo kojeg jezika, bilo
u svojim osobnim ili ekonomskim odnosi-
ma, bilo na području religije, tiska ili kod
očitovanja bilo koje vrste, niti u javnim
okupljanjima.*

Precizne odredbe ovog članka, koje bi
i u slučaju da Makedonci nisu manjina,
ostale na snazi, srpska vlada u Makedo-
niji nikada nije poštovala. U Makedoniji
nitko ne smije koristiti bugarski jezik,
niti u svojim ekonomskim odnosima,

niti na području religije, tiska ili kod
očitovanja bilo koje vrste, niti u javnim
okupljanjima. Onaj tko koristi pravo za-
jamčeno člankom 7. stavkom 3., plaća to
svojim životom ili slobodom.

Članak 7. stavak 4.:

*Ne dirajući pravo vlade SHS-a da odre-
di državni jezik, državnim pripadnicima
koji govore stranim jezikom, u postupku
pred sudom moraju biti osigurane odgo-
varajuće primjerene povlastice za usmenu
ili pisanu upotrebu svog jezika.*

Svaka upotreba bugarskog jezika, čak
i pred sudovima, zabranjena je u Make-
doniji.

Članak 8. stavak 2.:

*Oni (državni pripadnici SHS-a, nap.)
koji pripadaju nekoj manjini, trebaju ima-
ti jednako pravo da na vlastiti trošak osni-
vaju, vode i nadziru dobrotvorne, vjerske
ili socijalne ustanove, kao i škole i druge
obrazovne institucije, te da u njima slobodno
koriste svoj jezik i slobodno prakti-
ciraju svoju vjeru.*

Kako državni narod posjeduje takve
ustanove, isto pravo pripada i Make-

doncima. Nasuprot tome, Srbi su zatvo-
rili 641 bugarsku školu s 1013 učitelja i
37.000 učenika te 761 bugarsku crkvu
koje su Makedonci osnovali pod tur-
skom vlašću. Danas Makedonci nemaju
nijednu bugarsku školu, niti dobrotvor-
ne ustanove i vjerske ili socijalne institu-
cije. Zatvaranje bugarskih crkava i škola
u potpunom je proturječju s člankom 8.

Članak 9. stavak 1.:

*Na području javne nastave vlada SHS-a
treba u gradovima i okruzima u kojima
državni pripadnici stranog jezika čine
značajan udio, omogućiti odgovarajuće
olakšice kako bi se osiguralo da djeca tih
državnih pripadnika u osnovnim škola-
ma primaju poduku na svom jeziku. Ova
odredba ne isključuje mogućnost da vlada
SHS-a u tim školama uvede državni jezik
kao obavezan predmet.*

U nijednoj osnovnoj školi na cijelome
makedonskom području, gdje makedon-
sko-bugarsko stanovništvo čini većinu,
djeca ne dobivaju poduku na svom je-
ziku; nastava se svugdje odvija samo na
srpskom jeziku, koji je za Makedonce
strani jezik.

Članak 9. stavak 2.:

U gradovima i okruzima u kojima državni pripadnici SHS-a koji pripadaju etničkoj, vjerskoj ili jezičnoj manjini čine značajan udio, tim manjinama treba osigurati pravedan udio u sredstvima i korištenju novčanih sredstava koja se iz državnih, općinskih i drugih proračunskih sredstava dodjeljuju u svrhu naobrazbe, religije i socijalne pomoći.

Kako Makedonci ne smiju imati vlastite obrazovne, socijalne i vjerske ustanove, ovaj članak je u odnosu na njih također povrijeđen.

Članak 9. stavak 3:

Odredbe ovog članka primjenjuju se samo na područja koja su od 1. siječnja 1913. pripala Srbiji ili Kraljevstvu SHS.

Makedonija je prema Bukureštanskom mirovnom ugovoru od 10. kolovoza 1913. pripala Srbiji; stoga bi članak 9., kao i svi drugi članci ugovora o manjinama, trebali biti primijenjeni u Makedoniji.

S obzirom na to da su članak 2. (stavci 1 i 2), članak 7. (stavci 1, 3, 4) i članak 8. povrijeđeni tretmanom kojem je beogradska vlada podvrgnula Makedonce, povrijeđen je i članak 1. koji glasi:

Država SHS se obvezuje da će odredbe sadržane u člancima 2-8 priznati kao temeljne zakone, s učinkom da nijedan zakon, nijedna uredba i nijedna javna radnja ne smije biti u suprotnosti s njima ili im proturječiti, te da ih se ne može dovesti u pitanje nijednim zakonom, nijednom uredbom i nijednom službenom radnjom.

Što se Makedonaca tiče, te navedene odredbe ugovora o manjinama s državom SHS su ne samo povrijeđene zakonima, uredbama upravnih tijela i javnim radnjama državnih tijela, nego su potpuno ukinute.

*

Od stupanja na snagu ugovora o manjinama s državom SHS do sredine 1933., s najmanje 30 predstavki upravljenih Vijeću Lige naroda ukazivalo se



Tomislav Krizman, Skopje 1914.

na činjenicu da vlada SHS-a u Makedoniji ozbiljno krši odredbe za zaštitu manjina. Od tih 30 predstavki, samo dvije su razmatrane pred Vijećem, a i to razmatranje ostalo je bez rezultata. Tako je srpski suveren, desetljeće nakon što je njegova vlada teško pristala na međunarodni ugovor koji je svim državnim pripadnicima jamčio potpunu slobodu i jednakost, mogao jednome od svojih ministara koji je imao hrabrosti zatražiti slobodne izbore, postaviti cinično pitanje: „Želite li možda slobodne izbore i za Makedoniju?“ Srpski vladar očito vjeruje kako se može pouzdati u to da načelo svetosti ugovora ne će biti primijenjeno u odnosu na zaštitu makedonskog stanovništva.

Kršenje nekog prava, međutim, ne znači njegovo uništenje. Makedonci i dalje imaju pravo na sveobuhvatnu zaštitu života i slobode, na stvarnu ravnopravnost s većinskim narodom, na slobodno prakticiranje svoje religije, na slobodno korištenje bugarskog jezika u svojim osobnim i ekonomskim odnosima na području religije, tiska i pri očitovanjima svih vrsta, u javnim okupljanjima, kao i pred sudovima; imaju

pravo o svom trošku upravljati i nadzirati svoje dobrotvorne, vjerske i socijalne ustanove, upravljati školama i drugim obrazovnim ustanovama te koristiti bugarski jezik u njima, a država SHS je obvezna omogućiti makedonskoj djeci nastavu na bugarskom jeziku u osnovnim školama u Makedoniji. Ovo pravo Makedonaca, koje je tijekom 14 godina od potpisivanja Ugovora o zaštiti manjina s državom SHS ostalo neispunjeno, jamči Vijeće Lige naroda te sile potpisnice Ugovora o manjinama. Vrijeme je da ti jamci međunarodne zaštite manjina, posebno one sile koje su 1919. godine inzistirale na posebnom režimu za Makedoniju ili su s patosom isticala učinkovitost zaštite Lige naroda, konačno poduzmu mjere na koje su temeljem članka 11. Ugovora o manjinama s državom SHS ovlašteni i barem moralno obvezani. To uključuje i imenovanje komesara Lige naroda za Makedoniju. Većina savezničkih sila na Pariškoj mirovnoj konferenciji 1919. godine bila je svjesna da Makedoncima sa srpske strane prijete iste opasnosti kakve su imali pod Turcima; zato je kao uvjet priznanja države SHS kao člana zajednice naroda zatraženo proširenje zaštite manjina na cijelo makedonsko stanovništvo, napose na makedonske Bugare. Ako država SHS danas ne ispunjava svoje obveze prema Makedoncima, ona ruši temelje svog pravnog postojanja.

*

U ovom smo prikazu ispitali pravnu stranu makedonskog problema. Politička strana ovoga gorućeg pitanja, koje je od velikog značenja za pomirenje i pravedno sporazumijevanje naroda jugoistočne Europe, nije bila predmet naših razmatranja. No, kako god se politika oko Makedonije razvijala, snaga prava stoji uz Makedonce.

(Svršetak)

U SPOMEN

JURAJ MAČEK

Umro 14. siječnja 2025. u 103. godini.

Laka mu bila hrvatska zemlja!

HDPZ – Podružnica Zagreb

MORAVSKI HRVAT

Tisuće devet stuo a četrdeset osam,
guov sam ja a buos sam,
vistaven sam uosam,
sâm sam,
Hrvat sam.

Za Šternberkom uz trnje a koprive
rastu jadovite glive

Milo VAŠAK

(Frielištof, 1925. – Burlington, CA, 2007.)

I.

Riječ koja te može
staviti u zgrade,
na čekanje,
u brodovlje koje ne putuje,
u stope umrlih.
Nijedan udah nije disanje,
stoji i čuva nepomičnost,
udiše kamen,
zjene očima
koje su sve vidjele,
Božje ljestve visoko stoje.
Nastojiš
i nije sve na nama.

II.

Iza svjetla je Svjetlo,
zgusnuo se prostor,
ono bitno ostaje tebi,
množi se prah
povijesna taloga
ali zvjezdano vrijeme

raste u svjetlosti, u vječnosti,
u stupu kojim podržavaš
ovu vertikalu,
ravnaš Božjim stubama
glasom u nebo.

III.

Glasanje jutarnje ptice u gori
otvori zastor dana suncem,
obzor dolazi
umiven kao prvi čovjek.
Riječju naseliti ćeš svijet,
zidati mu okomicu,
u zemlji posadi sjeme,
malene crkvice čakavice.
Stope tvoje morima hodaju,
podnebesja put,
Sveprilazeći dao ti je uputu.

Dragica VRANJIĆ GOLUB

PUBLIKACIJE KOJE SE MOGU NABAVITI U HRVATSKOM DRUŠTVU POLITIČKIH ZATVORENIKA

POLITIČKI ZATVORENIK 1990.-2008. (br. 1-201), 4 CD-a	27 €	Srećko ILIĆ, Verbalni i ini delikti u Titovom režimu , Zagreb, 2023.	20 €
POLITIČKI ZATVORENIK 1990.-1997.; 1998.-2002. (br. 1-129), 2 CD-a	8 €	Macelj 1945 - monografija	20 €
POLITIČKI ZATVORENIK 2003.-2005. (br. 130-165), CD	3 €	Petar MAMIĆ – Fabijan DUMANČIĆ, Jugoslavenski komunistički zločin: Strijeljane osobe u Zagrebu 1945.-1946. , HDPZ, Zagreb, 2022.	20 €
POLITIČKI ZATVORENIK 2006.-2008. (br. 166-201), CD	3 €	Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugome svjetskom ratu i poraću (Izdanje HDPZ – Podružnica Osijek, Ogranak Đakovo)	20 €
POLITIČKI ZATVORENIK 2009.-2013. (br. 202-255), CD	3 €	Drago SUDAR, Odrastanje u Titovim zatvorima , HDPZ, Zagreb, 2014.	10 €
Damir BOROVIČAK, Gvozdansko. Hrvatsko velejunaštvo bez svjetskog uzora , Zagreb, 2012.	16 €	Mara ČOVIĆ, Sjećanje – Svjedočenje , Rijeka, 1996.	5 €
Ivo BJELOKOSIĆ, Svećenik matični broj St. Gradiška 2019 , HDPZ – Podružnica Dubrovnik, Dubrovnik, 2002.	10 €		

IN DIESER AUSGABE

Anfang Juli fand in Zagreb ein Konzert des kroatischen Pop-Sängers und Freiwilligen des kroatischen Unabhängigkeitskriegs, **Marko Perković Thompson**, statt. Gemessen an der Anzahl der verkauften Eintrittskarten war es das größte Konzert in der Geschichte der Menschheit – laut Angaben der Veranstalter nahmen 504.000 Zuschauer teil. Trotz der enormen Menschenmenge und großer Hitze verlief das Konzert ohne einen einzigen Zwischenfall. Unter dem Segen des emeritierten Bischofs von Šibenik, **Ante Ivas**, richtete Perković Thompson Botschaften des Friedens, der Eintracht, des Zusammenlebens und

und Empfinden der kroatischen Jugend zu verdrängen, als vollkommen erfolglos erwiesen. Zweitens hat diese Demonstration patriotischen Bewusstseins trotz ihrer friedlichen und liebevollen Botschaften all jene zutiefst erschreckt, die eine Nostalgie für Jugoslawien und den Kommunismus empfinden oder aus anderen Motiven den kroatischen Staat auslöschen wollen. Für sie ist es an der Zeit, über sich selbst nachzudenken, denn der Ausgang dieses geistigen und politischen Kampfes ist bereits entschieden.

*

Alfred Obranić erinnert sich an die Lebensbedingungen im berüchtigten jugo-

Aggression gegen Bosnien und Herzegowina im Jahr 1991 und an die unterschiedlichen Reaktionen der Kroaten und Muslime (des Volkes, das sich heute als Bosniaken bezeichnet). Obwohl beide Völker Opfer der großserbischen Aggression waren, führten ihre unterschiedlichen langfristigen Lebens- und politischen Interessen zu ihrer späteren Entfremdung und schließlich auch zum gegenseitigen Konflikt. Die Autorin schreibt über die Bemühungen des Kroatischen Verteidigungsrates, die guten kroatisch-muslimischen Beziehungen zu bewahren, sowie über die humanitäre und andere Hilfe, die Kroaten den Muslimen der



Rab

der Zusammenarbeit an die Anwesenden und die gesamte Öffentlichkeit. Trotzdem wurde die Veranstaltung von jenem Teil der Medien, der den Zusammenbruch des kommunistischen Systems und den Zerfall Jugoslawiens nicht verwirren kann, als das „größte faschistische Treffen seit dem Zweiten Weltkrieg“ dargestellt. Serbische Medien begaben sich sogar in offene Fälschung der Inhalte des Konzerts und der gesungenen Lieder. Dieses skandalöse Vorgehen zeigt mindestens zwei Dinge: Erstens haben sich die Versuche, das nationale Bewusstsein und das Vaterlandsliebegefühl aus dem Denken

slawischen Gefängnis auf der Insel Goli otok, insbesondere an die Wanzen, die eine besondere Form der Folter darstellten. **Dar-ko Utovac** analysiert in seinem ausführlichen Beitrag über **Muhamed Muftić** das Leben dieses kroatischen politischen Emigranten. Dem Autor dient dies zugleich als Gelegenheit, an die Rolle der kroatischen Muslime im Kampf für die Befreiung des kroatischen Volkes und die Schaffung des kroatischen Staates zu erinnern.

*

Die Schriftstellerin **Anica Martinac** erinnert an die Anfänge der großserbischen

Stadt Stolac und ihrer Umgebung leisteten.

*

In dieser Doppelausgabe veröffentlichen wir den abschließenden Teil der bislang weitgehend unbekannten und auf Kroatisch bisher unveröffentlichten Studie von **Mladen Lorković** aus dem Jahr 1934 über die mazedonische Frage. Obwohl dieses Problem die Rechte der Kroaten nur indirekt berührte, leisteten kroatische Freiheits- und Unabhängigkeitskämpfer der mazedonischen Bewegung engagierte Unterstützung.

IN THIS ISSUE

At the beginning of July, a concert was held in Zagreb by Croatian pop singer and Homeland War volunteer **Marko Perković Thompson**. Judging by the number of tickets sold, it was the largest concert in the history of mankind, with organizers reporting an audience of 504,000. Despite the immense crowd of young people and the considerable heat, the concert proceeded without a single incident. With the blessing of the retired Šibenik bishop **Ante Ivas**, Perković Thompson addressed the attendees and the wider public with messages of peace, unity, coexistence, and cooperation.

Nevertheless, parts of the media that have yet to come to terms with the collapse of the communist regime and the disintegration of Yugoslavia portrayed the entire event as “the largest fascist gathering since the Second World War.” Serbian media went so far as to

and love emanating from the concert, this demonstration of patriotic awareness has deeply frightened all those who still feel nostalgia for Yugoslavia and communism, or who, for other reasons, seek to negate the Croatian state. Such people would do well to reflect upon themselves, for the outcome of this spiritual and political struggle has already been decided.

*

Alfred Obranić recalls the harsh conditions of life in the notorious Yugoslav prison camp on Goli Otok, especially the bedbugs, which served as a special form of torture for inmates. In an extensive article on **Muhammed Muftić**, **Darko Utovac** analyzes the life of this Croatian political émigré. The piece also serves as an opportunity to highlight

aggression against Bosnia and Herzegovina in 1991 and the differing responses of Croats and Muslims (a people today known as Bosniaks). Though both peoples were victims of Greater Serbian aggression, the divergence of their long-term life and political interests laid the groundwork for their eventual estrangement, and ultimately, mutual conflict. The author writes about the efforts of the Croatian Defence Council to preserve good Croatian-Muslim relations, as well as the humanitarian and other forms of aid that Croats extended to Muslims in the town of Stolac and its surroundings.

*

In this double issue, we publish the final part of a previously largely unknown,



Cavtat

openly falsify the content of the concert and the songs performed there.

This scandalous behavior reveals at least two things. First, attempts to amputate the sense of national belonging and patriotism from the consciousness and emotions of Croatian youth have proven entirely futile. Second, despite the messages of peace

the role of Croatian Muslims in the struggle for the liberation of the Croatian people and the creation of the Croatian state.

*

Writer **Anica Martinac** reminds us of the beginnings of the Greater Serbian

and certainly never-before-published in Croatian, study by **Mladen Lorković** from 1934 on the Macedonian question. Although this issue only indirectly touched upon the rights of Croats, Croatian fighters for freedom and independence wholeheartedly supported the Macedonians in their struggle.

Priepis !

POSREDOVANJE
IZDAJE
ZAGREB - 1943

KOTARSKA OBLAST GRUBIŠNO POLJE

Broj Taj. 1142/43

Grubišno Polje 15. XI. 1943.

Predmet: Svakoдневно izvješće za
15. XI. 1943-

Velika Župa Bilogora

Upravnik v a r

Noću 11. na 12. studena 1943. oko 23. sati napali su partizani selo Gornju Rašenicu. Milicioneri koji su se nalazili u Rašenici prihvatili su borbu, ali su se morali povući uslijed velike nadmoćnosti partizana. Nekima od njih uspjelo je pobjeći iz Rašenice dok zapovjednik milicionera Nikola Kegljen sa još osam milicionera nije se mogao povući pošto je bio opkoljen sa partizanima te se sklonio u podrum svoje vlastite kuće, odakle je pružao otpor oružjem, to su kuću počeli tući sa topovima te ju na koncu srušili i zapalili, sa kojom prilikom su poginuli Nikola Kegljen, zapovjednik milicionera njegov sin Slavko i supruga Marica,

Mile Lovrinčić, sin mu Draga i supruga Kata,

Milan Skender

Mato Lizo

Ilija Mile

Kolinski Franjo

Jozo Sedlaček

Pavao Mikulčić

Jozo Kegljen

svi iz gornje Rašenice, občine Ivanovo selo, kotar Grubišno Polje.

Lješine su partizani izvukli iz podruma, postavili pred kuću u dvorište i iste na razne načine iznakazavali, na harmoniku svirali i oko mrtvaca plesali.

Kritične zgode opljačkali su oko 40 kuća i to u prvom redu vlastne milicije, te su dosta ljudi sa sobom odveli.

Tko je odveden i na koji način nije se moglo do danas ustanoviti. Borba u Rašenici trajala je do 5 sati u jutro, kada su oružnici iz Grubišnog Polja pokušali prodreti do Rašenice, ali su se morali povući uslijed puščane i strojopuščane vatre od strane partizana.

Partizani su napustili Gornju Rašenicu oko 9 sati u jutro te se povukli u pravcu sela Male Dabčevice, dok drugi dio išao kroz Donju Rašenicu, Ivanovo selo u pravcu Gjulovca.

U Ivanovom selu zapalili su partizani kuću Josipa Nehvila u kojoj su bili smješteni njemački oružnici, a koji su se 11. ov. mj. povukli u Grubišno Polje.

Jačina partizana je bila oko 2000 česke brigade bilogorskog odreda te jedne neustavljene brigade koja je došla iz Kalnika. Naoružani su bili sa puškama, strojopuškama teškim strojnicama, bacačima i sa dva brdska topa. a obučeni u razne odore.

Šta su od pliena odveli sa sobom nije se moglo ustanoviti a isto tako se nije moglo ustanoviti tko je od mještana Gornje Rašenice bio prisilno po njima odveden, a tko je dobrovoljno otišao.

Prednje dostavlja se radi znanja.

ZA DOM SPREMNI !

Upravitelj kot.oblasti:

M.P.

Dolence v.r.

